

Весела Михайлова ■ Йовка Тишева
Руска Станчева ■ Борислав Борисов

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ПРАВОГОВОРНИ

КНИЖОВНИ ЕЗИКОВИ НОРМИ

ПРАВОПИСНИ

ГРАМАТИЧНИ

ЛЕКСИКАЛНИ

10.

за десети клас

ПРОСВЕТА

ОСНОВАНО 1945

I. ЕЗИКЪТ И ТЕКСТЪТ В ОБЩУВАНЕТО

1	Възприемане и анализ на текст (Езиков практикум)	6
2	Редактиране на чужд и на собствен текст (Езиков практикум)	22
3	Публично изказване по граждански проблем	30
4	Есе по граждански проблем	45

II. КНИЖОВНА ЕЗИКОВА НОРМА

5	Норми на съвременния български книжовен език. Правоговорна норма	54
6	Правописни норми. Правописни принципи. Общи правописни правила	74
7	Правописни норми. Правопис на главна и малка буква в българския книжовен език	83
8	Правописни норми. Правопис на сложните думи в българския книжовен език	93
9	Граматични книжовни норми	106
10	Пунктуационна норма. Пунктуационни знаци в простото изречение	125
11	Пунктуационна норма. Пунктуационни знаци в сложното изречение	139
12	Лексикална норма	160

ПЪТЕВОДИТЕЛ

За да използвате лесно и успешно своя учебник, сме се постарали да организираме информацията в него по най-добрия начин. Ще се ориентирате в съдържанието на всеки урок чрез следните знаци, които означават съответно:

- Преговор на вече изученото
- Нови знания
- Важна информация или полезно правило
- Допълнителна полезна информация
- Текст за четене
- Задачи
- Проектна дейност

ЕЗИКЪТ

- как се прави ан
- как се редакти
- кои са особено
- кои са особено

- да анализират
- да решават
- да редактира
- да правите п
- да пишете ес

ЕЗИКЪТ И ТЕКСТЪТ В ОБЩУВАНЕТО

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- как се прави анализ на текст
- как се редактира текст
- кои са особеностите на публичното изказване по граждански проблем
- кои са особеностите на есето по граждански проблем

КАКВО ЩЕ МОЖЕТЕ?

- да анализирате чужд текст
- да решавате успешно задачи за четене с разбиране
- да редактирате чужд и свой текст
- да правите публично изказване по граждански проблем
- да пишете есе по граждански проблем

ВЪЗПРИЕМАНЕ И АНАЛИЗ НА ТЕКСТ (ЕЗИКОВ ПРАКТИКУМ)

Процесът на извличане на информация от текст и обработването ѝ протича в три етапа:

► **Етап на запознаване с текста** – включва:

- ▷ внимателно прочитане на текста;
- ▷ определяне на предназначението му и на жанровите му особености;
- ▷ уточняване на значението на непознати думи и изрази (ако има такива) с помощта на речници.

► **Етап на извличане на информация** – включва:

- ▷ определяне на границите на смисловите части, изграждащи текста;
- ▷ определяне на подтемите и на ключовите думи във всяка смислова част на текста;
- ▷ определяне на темата на целия текст.

► **Етап на обработване на информация** – включва:

- ▷ осмисляне на информацията;
- ▷ обобщаване на фактите;
- ▷ при наличие на поставена задача целенасочено използване на извлечената информация.

- Ако върху текста са поставени задачи, прочетете предварително условията им.

- ▶ Ако текстът е медиен или научен, проверете дали той е от авторитетен източник и представя достоверни факти.
- ▶ Ако към текста има предварително поставена задача, свързана с определени факти, открийте тези факти.
- ▶ Изследвайте текста в зависимост от това какъв **тип реч** преобладава в него, какви са **предназначението и жанровата му форма**:
 - ▷ ако в текста преобладава **повествование** (научно или художествено), проследете в каква последователност протичат събитията, за които се говори; потърсете информация за причините и следствията от тях;
 - ▷ ако в текста преобладава **описание**, открийте важните детайли от описанието;
 - ▷ ако в текста преобладава **разсъждение**, открийте тезата, аргументите и изводите, вложени в него.
- ▶ Ако текстът е **медиен**, разграничете **фактите от изразените оценки и мнения**:
 - ▷ в текст на **репортаж** открийте думи и изрази, които представят: оценката на автора за събитието, за което се говори, и за неговата значимост; отношението на автора към участниците в събитието и към начина, по който то е организирано и протекло, и т.н.;
 - ▷ в текст на **интервю** анализирайте въпросите на интервюиращия и отговорите на интервюирувания.

Прочетете Текст 1 и изпълнете задачи 1 – 16 включително. Аргументирайте своя избор при всяка от задачите със структуриран отговор.

ТЕКСТ 1

„Срещнете ли жена на почтена възраст със зелено палто с шарена качулка и закопчано с големи разноцветни копчета, не ѝ се чудете...“ Така започна едно радиопредаване преди почти десет

години. А пъстроцветното палто на двайсетина години си обличам понякога, щом надвиснат сиви облаци – да ободрява и мен, и околните. И не се вслушвам в укорите, че не ми отивало на авторитета. Багрите са за мен като кислорода за дишане, като ободряващите ухания на разцъфтели гървета през пролетта, като знак за настроенията ми и за отношението ми към хора и дейности. С черното, универсалния цвят на Югоизточна Европа, се отблъскваме взаимно и имам свое лично обяснение защо някои са се вкопчили в него. Но какво общо има това мое безобидно бунтарство с позитивното мислене, за което трябваше да ми е думата в тези редове? Ами помагат си. Сляпото подчинение на нечия власт, на нормите ѝ би ме карало да се чувствам роб негативист.

Майка ми все повтаряше, че страхът е лош съветник. Благодарна съм ѝ за това. Научи ме да не се боя от тъмното, нито от вогдата, нито от студа, нито от стръмния склон, да опознавам нови светове, да работя до предела на силите си. Търсенето на приключения е изява на позитивното мислене. Кой тръгва да открие нещо ново за себе си с мисълта за провал? Ако все пак има такива, да си припомним следната максима: „Промениш ли начина, по който гледаш нещата, нещата, които гледаш, ще се променят“. Дали тогава няма да се усмихнат? Винаги се чудя на каменните лица на хора, които явно ги е страх да се отворят към другите, пазят се, гледат подозрително. Аз пък ги подозирам, че не могат да се радват на себе си и затова търсят кусури на другите. Ала „неудовлетворените хора могат да съсият живота на другите наоколо си“. Това прозрение открих в едно есе на 15-годишния ми внук. Защо, когато пораснем, забравяме тези полезни уроци?

Забравяме и да сме благодарни за хубавите неща, които ни се случват или просто съществуват в света ни. Птичите песни на разсъмване или гървото пред прозореца и най-вече здравето и успехът не ни се полагат по право. С благодарността си ще заслужим това, което имаме, а поводът за благодарност означава, че сме щастливи. Но случи ли се да загубим нещо от богатата, с която сме свикнали, нека да не викаме на помощ гнева към другите или към съдбата, а да погледнем назад към живота си и да проверим кога сме пренебрегнали доверието и обичта към себе си, та не са ни стигнали силите да задържим онзи дар, който ни е бил поверен, но никога – гарантиран.

И докато не е късно, да повярваме на казаното от Волтер: „Реших да бъда щастлив, защото е полезно за здравето“.

От интернет (със съкращения)

1 Коя е темата на текста? Предложете най-уместното според вас заглавие.

2 Определете границите на отделните смислови части в текста и запишете подтемите във вид на план.

3 Запишете ключовите думи за всяка от смисловите части.

4 Кое твърдение НЕ съответства на посланието, вложено в текста?

- А) Трябва да отстояваме собствените си идеали.
- Б) В състояние сме сами да управляваме живота си.
- В) Сами трябва да правим своите избори.
- Г) Човек трябва да се потруди, за да заслужи успехите си.

5 Текстът започва с цитат, защото авторката на текста си поставя за цел:

- А) да покаже уважението си към възрастните жени
- Б) да направи аналогия със собствените си възгледи
- В) да порицае неуместния начин на обличане на хората
- Г) да изтъкне най-новите и актуални модни тенденции

6 Запишете с няколко изречения в какво според вас се изразява „безобидното бунтарство“ на авторката.

7 Защо авторката облича пъстроцветното палто?

- А) За да демонстрира пред хората елегантност.
- Б) За да повдига настроението на хората наоколо.
- В) За да прикрие ниското си самочувствие.
- Г) За да изглежда модерна в очите на другите.

8 С коя от посочените думи може да се замени съществителното име *кусури*, без да се промени смисълът на изречението, в което думата е употребена?

- А) *предимства*
- Б) *недостатъци*
- В) *неспалуки*
- Г) *проявления*

9 Кое твърдение НЕ се отнася за авторката на текста?

- А) Има висок дух, устремен към щастието.
- Б) Настроена е положително към живота.
- В) Изпитва неудовлетвореност от живота.
- Г) Противопоставя се на всички страхове.

10 Изразът *каменни лица* означава лица, които:

- А) не изразяват чувства
- Б) изразяват състрадание
- В) изразяват страдание
- Г) изразяват озлобление

11 Използваните сравнения по отношение на багрите показват, че за авторката цветовете са източник на:

- А) животелна сила и ведро послание към другите хора
- Б) сезонно обусловени усещания и емоционални кризи

- В) отрицателни емоции, които носят лошо настроение
Г) разочарование от липсата на вкус у повечето хора

12 Защо според текста, когато човек изгуби богатата, с които е свикнал, не бива да се гневи на другите или на съдбата?

- А) Защото безрезервното доверие и обичта на близките са гарантирани.
Б) Защото е имал поводи за благодарност и се е възползвал от тях.
В) Защото не трябва да се съжбява за нещо, безвъзвратно загубено.
Г) Защото вероятно сам е допуснал някакви грешки в миналото си.

13 Защо авторката е използвала в две съседни изречения сродните думи *подозрително* и *подозирам*?

- А) Отнесла се е небрежно към текста си и не го е редактирала.
Б) Стреми се да направи изказа по-убедителен и въздействащ.
В) Исква да подчертае колко отблъскваща е подозрителността.
Г) Така постига впечатление за достоверност и изчерпателност.

14 Запишете с няколко изречения какъв смисъл влага авторката в израза *полезни уроци*.

15 Запишете три аргумента в подкрепа на тезата, че авторката има позитивно отношение към света.

Аргумент 1

Аргумент 2

Аргумент 3

16 Отговорете с 3 – 4 изречения на въпроса споделяте ли идеята, че „промениш ли начина, по който гледаш нещата, нещата, които гледаш, ще се променят“.

Прочетете Текст 2 и изпълнете задачи 17 – 28 включително. Аргументирайте своя избор при всяка от задачите със структуриран отговор.

ТЕКСТ 2

Човекът по природа е питащо същество, способно да формулира въпроси и да търси отговорите им. Днес най-голямата електронна

търсачка е в ролята на инстанция, която регулира нашия диалог със света. Глобалната мрежа постепенно подчинява човешките действия на правила и функционалности, които започват да се превръщат в структуроопределяща матрица. Най-голямата световна търсачка все повече се превръща във „филтър“ на човешката мисъл.

Имаме някакъв конкретен въпрос. Търсачката в миг дава възможната палитра от отговори, която се приема от нас безвъпросно. Тъкмо безвъпросно, защото дали един въпрос е легитимен, или не и изобщо доколко е легитимен, решава единствено търсачката според предварително заложен и автоматично задействани от нея критерии. В един случай можем да имаме много широк спектър от възможни контексти на отговорите – препратки, връзки, линкове, визуализация, аудио- и видеофайлове. В друг случай – нищо. Няма намерени отговори. Въпросът е анулиран и запратен в небутието за рециклиране.

Причината? Търсачката трансформира реалността, свеждайки я до набор от „облаци от думи“. В този смисъл тя предлага „очевидна достоверност“, но не и истинност. Всяко произволно значение в „облака от думи“ минава за „истинно“, доколкото се изключва презумпцията за „правилното значение“ на думите и понятията.

Векове наред авторите на речниците и енциклопедиите са били заети с това да открият и подредят тъкмо „правилните значения“ на думите, на техните семейни гнезда, изрази, словоупотреби и културни смисли. От тази гледна точка електронната търсачка е тотална културна деконструкция. Хамлет е не само герой на Шекспир и „принц датски“, но и британски футболен отбор от предградията на Лондон, а също и не един домашен любимец на снимка във Фейсбук.

На всеки се е случвало да напише името си в търсачката и вместо на себе си да попадне на съвършено друго лице. При това понякога глобалната търсачка буквално опорочава идентичността ви. Но ясно е, че тази реалност не зависи от вас и не е под ваш контрол. Търсачката не признава опроверженията и разграниченията. Тя по-скоро слива, вместо да различа, което е един от съществените принципи на съвременното интернет общество. Разбира се, понякога търсачката е болезнено актуална и точна.

Проблемът на света, крепен от търсачката, не е, че няма реалност. Разбира се, че такава реалност има. Проблемът не е и в това защо в дадени моменти излизат едни, а не други препратки. Проблемът е дали става дума за свобода (произвол), или пък има опит за целенасочена подредба (преднамерен контекст).

Из интернет

?

17 Кол е темата на текста? Предложете най-уместното според вас заглавие.

18 Определете границите на отделните смислови части в текста и запишете подтемите във вид на план.

19 Запишете ключовите думи за всяка от смисловите части.

20 Защо интернет търсачката е наречена *инстанция* в текста?

- А) Защото хората в интернет пространството обикновено пренебрегват възможностите на търсачката.
- Б) Защото липсват каквито и да било други надеждни източници на актуална информация.
- В) Защото интернет потребителите обикновено разчитат на нея като източник на информация.
- Г) Защото човек по природа е склонен да формулира въпроси и съответно да търси отговорите им.

21 Кое твърдение е вярно за текста?

- А) В текста са представени факти, свързани с ключовата роля на електронната търсачка за съвременното общество.
- Б) Текстът опровергава становището, че електронната търсачка има важно значение в съвременната комуникация.
- В) Текстът прави реклама на най-голямата електронна търсачка като най-разпространения източник на информация.
- Г) Текстът препоръчва най-голямата интернет търсачка да бъде използвана от възможно най-много потребители.

22 Според текста интернет е инструмент за развитие на човешката мисъл, защото

- А) провокира мисленето, леснодостъпна
- Б) затормозява мисленето, ролите ни
- В) стимулира мисленето, въпроси
- Г) ограничава мисленето

23 Каково означава използването на интернет

- А) Потребителите не са изложени на изчерпване на информацията
- Б) Потребителите намират отговори поради изчерпване на информацията
- В) Потребителите намират отговори на въпроси, които са им интересни
- Г) Потребителите са изложени на изчерпване на информацията

24 В кой ред е посочено, че интернет е инструмент за развитие на човешката мисъл, който има предвид

- А) Само на първ поглед
- Б) Определя правилния отговор
- В) Залага основно на интуицията
- Г) В някои случаи монитори

25 Коя от посочените думи е употребена в текста?

- А) фалшифицира
- Б) реконструира
- В) подправя
- Г) подменя

26 Подчертаното изречение

- А) да докаже, че интернет е инструмент за развитие на човешката мисъл
- Б) да предотврати

22 Според текста интернет търсачката се е превърнала във „филтър“ на човешката мисъл, защото:

- А) провокира мисленето, правейки богатата палитра от отговори леснодостъпна
- Б) затормозява мисленето, давайки прекалено много отговори на въпросите ни
- В) стимулира мисленето, не можейки да даде отговори на всичките ни въпроси
- Г) ограничава мисленето, предоставяйки селектирана информация

23 Какво означава използваната от автора на текста дума *безвъпросно*?

- А) Потребителите не си задават въпроси относно начина на предоставяне на информацията в търсачката.
- Б) Потребителите нямат потребност да задават допълнителни въпроси поради изчерпателността на получената информация.
- В) Потребителите нямат възможност да формулират някои основателни въпроси към търсачката.
- Г) Потребителите са длъжни да се съобразят с предварително заложените и автоматично задействани от търсачката критерии.

24 В кой ред е посочено НЕВЯРНО твърдение за електронната търсачка, като имате предвид информацията в текста?

- А) Само на пръв поглед предоставя достоверна информация.
- Б) Определя „правилното значение“ на думите и понятията.
- В) Залага основно на сливането за сметка на разграничаването.
- Г) В някои случаи може да даде актуална и точна информация.

25 Коя от посочените думи НЕ може да замести глагола *опорочава*, употребен в текста?

- А) фалшифицира
- Б) реконструира
- В) подправя
- Г) подменя

26 Подчертаното изречение в текста има за цел:

- А) да докаже, че името Хамлет е станало популярно
- Б) да предотврати възможни грешки, свързани с името Хамлет

- В) да онагледя с пример теза, заявена преди това
Г) да изрази възмущение от грешките, до които води ползването на търсачката

27 Попълнете таблицата, като запишете по две предимства и два недостатъка при използването на печатните издания и на електронна търсачка.

	Печатни издания	Електронна търсачка
Предимства		
Недостатъци		

28 Запишете аргументи към следната теза: *Понякога границата между свободата и произвола в електронната търсачка е твърде тънка.*

Прочетете Текст 3 и изпълнете задачи 29 – 42 включително. Аргументирайте устно решенията си.

Текст 3

Пред пещерата беше тихо. ... И ето, в чудната тишина старият първобитен човек Янечек дремеше под топлиите лъчи на октомбрийското слънце. ...

– Знаеш ли – обади се Янечек, като се почесваше замислено по гърба. – Ще видиш, че пак нищо няма да донесат. И как ще донесат: закъде са те с тия техни костени копия – колко пъти съм му казвал на сина: „Гледай, думам, няма толкова твърд и як кокал, че да става за копие!“. ... Удариш на кокал, е, и, кокал с кокал пробила ли се, а? Ясно! А вземи каменното копие, ехеее – бярно, не е лесно да се направи, ама за сметка на това пък излиза копие и половина. Ама той, синът, взема ли ти от дума?

– Така е – отвърна с горчивина госпожа Янечкова. – Не щат вече да слушат.

– Да не би да им запобязвам нещо – ядосва се Янечек. – Те от дума не отбират! Вчера, знаеш, намерих ей там под скалата един, ама да знаеш колко хубав, плосък кремък. Стига само малко да го кльцнеш по крайчеца, та да се позаостри, и става връх за копие – един път. Взех го аз и го показвам на сина: „Гледай, казвам, парче и половина, к'во ще кажеш?“ – „Ами да, казва той, но за какво ти е?“ – „Ами, казвам му аз, като го поокълцаш, ще стане за копие.“ – „Я остави, тате, рече ми той, кой ще вземе да се пипка с тая работа? Нима няма в пещерата цели купища от тия боклуци, за нищо не стават; както и

да се мъчиш да ги привържеш за копието, не могат да се закрепят, за какво са ми?" – Мързеливци – изкряска изведнъж старецът. – Днес вече никой няма търпение да обработи като хората едно парче кремък, там е работата! Разглезили са се! Разбира се, да направим костен връх на копие е лесна работа, но пък се и чупи лесно. Няма значение, казва синът, счупи ли се, слагаш нов и свършено. Хубаво, ама докъде ще я докарат така? (...)

– Това е то днешното възпитание – провъзгласи старият Янечек. – А като река понякога да кажа нещо на сина, той ще ми отвърне: „Ти не ги разбираш тия работи, тате, днес е друго време, друга епоха“ – то дори и за костените оръжия не можело да се каже, че били последна дума. „Един ден, казва, хората ще измислят още по-инакъв материал...“ Ето това, знаеш ли, вече е прекалено: като че ли някога някой е виждал друг, по-здрав материал от камъка, дървото и кокалал!

*„Накъде е тръгнал светът“ (откъс със съкращения)
Карел Чапек*

?

29 Кой универсален проблем е вложен в текста?

- А) Най-новите тенденции в изработването на копия
- Б) Преклонението на младите пред опита на старите
- В) Проблемите в общуването между Янечек и Янечкова
- Г) Вечният конфликт между различните поколения

30 Коя е водещата идея, вложена в текста?

- А) Прогресът бива съпътстван от разногласия.
- Б) Новостите пречат на реда в обществото.
- В) Прогресът изисква всички безрезервно да приемат новото.
- Г) Прогресът води до хармония в семейните отношения.

31 Каква информация липсва в текста?

- А) За времето и мястото на протичане на действието.
- Б) За обзавеждането в дома на първобитното общество.
- В) За бащинските съвети на стария Янечек към сина му.
- Г) За отношението на Янечкова към думите на съпруга ѝ.

а се закрепят,
к старецът. –
та едно парче
е, да направим
лесно. Няколко
рошено. Хубаво,

старият Яне-
той ще ми от-
е друго време,
можело да се
та ще измис-
вече е прека-
материал от

с съкращения)
Карел Чапек

Вотто.

1

32 Запишете каква е функцията на изреченията, поставени в кавички?

33 Какво означава изразът *кой ще вземе да се пипка с тая работа*, употребен от сина на Янечек?

34 Изразът *от дума не отбират*, използван от Янечек по адрес на младите, означава:

- А) Младите не се вслушват в думите на старите.
- Б) Младите не умеят да подбират изразните си средства.
- В) Младите не разбират значението на някои думи.
- Г) Младите допускат грешки при употребата на думи.

35 Как би трябвало да се разбира смисълът на последното изречение?

- А) Янечек е убеден, че все някога ще се открие и по-здрав материал.
- Б) Янечек изказва съжаление, че не разполагат с по-здрави материали.
- В) Янечек отказва да приеме, че нещата могат да се променят.
- Г) Янечек е отчаян, че има проблем в общуването с младите.

36 Изразът *копие и половина*, употребен в текста, означава:

- А) че копието е много дълго
- Б) че става дума за едно цяло копие и още половин копие
- В) че копието е много хубаво
- Г) че материалът за направа на копия може да се използва по-икономично

37 Думата *горчивина*, употребена в текста, показва, че Янечкова е:

- А) натъжена
- Б) разгневена
- В) объркана
- Г) разколебана

38 Защо синът заявява: *Ти не ги разбираш тия работи, тате, днес е друго време, друга епоха?*

- А) Защото смята баща си за необразован и твърде възрастен.
- Б) Защото знае, че баща му по принцип не приема новото.
- В) Защото иска да провокира баща си да приеме новото.
- Г) Защото иска да предотврати поредния скандал с баща си.

39 Запишете думите и изразите, които представят отношението на Янечек към сина му.

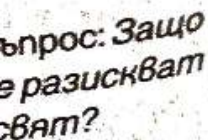
40 Думите на Янечкова показват, че тя:

- А) се чувства засегната от отношението на съпруга си
- Б) се противопоставя на позицията на съпруга си
- В) се възмущава от думите на своя съпруг
- Г) се съгласява с мнението на своя съпруг

41 Какво отношение на Янечек изразява изречението *Днес вече никой няма търпение да обработи като хората едно парче кремък, там е работата!*

- А) упрек към съвременето
- Б) оправдание, че не може да въздейства върху младите
- В) проява на разбиране към младите
- Г) примирение, че настъпилите промени са необратими

42 Формулирайте с 4 – 5 изречения свой отговор на следния въпрос: *Защо в творбата на Карел Чапек универсални човешки проблеми се разискват в контекста на една история за първобитни хора и техния свят?*

РЕДАКТИРАНЕ НА ЧУЖД И НА СОБСТВЕН ТЕКСТ (ЕЗИКОВ ПРАКТИКУМ)

▶ Редактирането е процес на обработка на текст с цел да се отстранят грешките и неточностите от различен характер, допуснати в него.

▷ Редактират се **допуснатите грешки**:

- правописни;
- граматични;
- пунктуационни;
- лексикални.

▷ Редактира се **езиковият изказ** с цел да се постигнат:

- яснота и точност;
- стилова уместност.

▶ Редактирането на текст се осъществява по **четири начина**:

- ▷ чрез заместване;
- ▷ чрез разместване;
- ▷ чрез добавяне;
- ▷ чрез съкращаване.

?

1 Прочетете текстовете, открийте допуснатите в тях грешки и неточности и ги анализирайте и редактирайте. Препишете редактираните варианти.

Текст 1

Ягодата е плода, който зрее най-рано през пролета. Древните римляни са познавали лечебните свойства на ягодите (те са със високо съдържание на витамин С и на въглехидрати) и са ги използ-

вали при висока температура, възпаления, отравяне на кръвта и камъци в бъбреците. Поради това, че има сърцевидната форма плодът се са се приемали за символи на богинята на любовта. По-късно през епохата на средновековието, ягода често е използвана като мотив за украса в катедралите, като майсторите-зидари изобразявали нейния образ по каменните пустаменти на олтарите.

Текст 2

Ние произвеждаме прах за пране, по най-модната и иновативна технология в Европа и света. Това е огромно и скъпо съоръжение благодарение, на което приоритетите на нашия прах за пране, са бесспорни:

- Нашият прах е:
- лек и пухкав;
- 100% разтворим във вода;
- с уникална комбинация от 5 ензими, които помагат за отстраняването на упорити петна;
- с уникална формула.

Ние променяме нагласите и очакванията народните потребители, защото им предлагаме ново призивателство: български прах за пране с уникални качества.

Текст 3

Химикалката е инструмент за писане изобретен през 1938 г. от унгарският журналист Ласло Биро. Известно време след това, през 50 години на миналия век, французина Марсел Бик въвежда серийното производство, след като прави замени по конструкцията на химикалката. Масилото използвано в химикалката, усушава топчето под действието на собствената му тежест а ако поставим химикалката на горе с топчето, тя спира да пише. Благодарение на това, обикновенната химикалка не може да се използва при липсата на гравитация, например в космическите кораби при летене.

Текст 4

Софийски университет Св. Климент Охридски е първото българско висше заведение. Неговата история е въплъщение и продължение на многовековната културна и просветна традиция на българския народ. През епохата на възраждането, се ражда идеята за откриване на висше училище у нас. През 1880 г. министерството на просвещението внася в Народното събрание проект за Основен устав за училищата в Българското Княжество. В него се предвижда „след изпълване курса на реалните и класическите гимназии да се отвори българско висше училище (университет)“, което да обхване юридическите, философските, естественните, медицинските и техническите науки“. През 1888 г. т.е. десет години след освобождението, мечтата за български университет се збъдва – народното събрание взема решение за откриване на поредното висше училище в страната.

Текст 5

Главната героиня в поемата „Антигона“ има определена цел към която се стреми. Креон – владетеля на Тива влиза в конфликт с Антигона, като двамата вземат различни позиции. Психическият сблъсък на характерите им е художествено ядро на конфликта. Преизпълнена от нежна и преданна сестринска обич Антигона се бори срещу неправдата. За да се противопостави на справедливостта тя пристъпва разпоредбите на Креон. Остоява своите разбирания, не изменя на себе си и следва решението да отдаде последни почести на своя мъртав брат Полиник и така да изпълни дълга на живите към паметта на мъртвите.

2 Прочетете текста и предайте в резюме съдържанието му. Разменете резюмето си с резюмето на свой съученик. Открийте и анализирайте допуснатите грешки и неточности. Предложете редакционни поправки.

Руините на Колизея в Рим все още стоят, напук на пожарите, земетресенията и военните нашествия, напомняйки за добрите времена на Римската империя, които са отдалечени близо 2000 години от нас. Името на инженерното и архитектурно чудо, символ едновременно и на римското величие, и на жестокостта, произлиза от латинската дума „colosseus“, която означава „гигантски“. Не е ясно дали това е заради внушителните размери на амфитеатъра, или заради величествената статуя на император Нерон, намираща се наблизо. С течение на времето това име е останало за постройката, която значително надживява статуята.

Огромният обвален амфитеатър, единствен по рода си, побиравал около 50 000 зрители. Римляните го използвали за различни представления, гладиаторски борби, надбягвания с колесници и пародийни морски битки, за които арената била специално наводнявана. Основите са направени от бетон, а огромната външна конструкция – от камък, с четири нива на колонадите. Във вътрешността скамейките били разположени една над друга, за да осигуряват добра видимост на всеки от зрителите. Императорът и неговите приближени седели най-отпред. Заг тях били аристократите, после – търговците, чужденците и робите. Жените седели отгъсно, на върха. Зрителите били предпазвани от слънчевите лъчи и лошото време с тента, чиято големина била 6782 квадратни метра. Арената – дълга 86 метра и широка 54 метра, имала гърбен под, покрит с пясък, за да попива кръвта, а под нея били разположени множество помещения и проходи за животните, гладиаторите и другите участници в представленията.

Строителството на Колизея е продължило около 10 години, като се предполага, че в него са участвали предимно роби. Учените водят полемика относно работната сила, с която той е изграден. Въпреки това робският труд е широко разпространен тогава, но идеята само роби да са строили амфитеатъра, е отхвърлена, тъй като качеството на конструкцията е доказателство, че е била изградена от обучени работници. Строежът е започнал при император Веспасиан през 70 година от новата ера. Завършен е две години след смъртта му, при император Тит, като са изградени още три етажа и подземията. Две години по-късно, при властването на император Домициан, е построен и четвъртият етаж.

3 Формулирайте теза и антитеза по темата *Благородната лъжа*. След като напишете двата текста, прочетете ги отново и при необходимост ги редактирайте.

Теза

Антитеза

ПУБЛИЧНО ИЗКАЗВАНЕ ПО ГРАЖДАНСКИ ПРОБЛЕМ

▶ Участници в речевата ситуация при публична реч:

- ▷ **говорещ** – този, който произнася публичната реч;
- ▷ **слушачи** – аудиторията, към която е отправено изказването.

▶ При предварителната си подготовка говорещият трябва да обмисли:

- ▷ значението на **ключовите думи** в поставената тема;
- ▷ как ще построи своето публично изказване;
- ▷ какви **езикови средства** ще подбере, за да въздейства върху аудиторията;
- ▷ какви ще бъдат облеклото му и другите детайли от външността му;
- ▷ каква ще бъде **интонацията** му;
- ▷ какви ще бъдат **позата, жестовете и мимиките** му.

▶ Публичното изказване най-често е аргументативен текст и съдържа:

- ▷ **тема**, към която говорещият се придържа от началото до края на своята реч;
- ▷ **теза** – твърдение по темата (често тезата се изгражда от няколко подтези);
- ▷ **аргументи** – доказателства към подтезите.

▶ Композицията на публичното изказване съдържа:

- ▷ **въвеждаща част** – представя темата, по която ще се говори;
- ▷ **същинска част** – включва тезата (тезата и антитезата), отделните подтези и аргументите/контрааргументите към тях;

- ▷ **заключителни чет** – съдържащи или обобщаващо ия преуменицията, или извеждане на послание, или директен *отговор*, ако темата е формулирана като въпрос, или въпрос, който пренася към друг проблем.
- ▶ **Въздействащото слово се отличава с уместна употреба на:**
 - ▷ оценъчни думи и изрази, чрез които говорещият изтъква нещата, за които говори – най-често това са експресивни думи и изрази;
 - ▷ реторични въпроси, чрез които се постига по-голяма убедителност на дадено твърдение;
 - ▷ думи и изрази, чрез които говорещият пряко изразява отношението си към това, за което говори: *Бих искал да обърна специално внимание на...; Върху този проблем бих искал да поставя акцент, защото...; За радост...; За съжаление...*
 - ▷ иронични изрази, чрез които говорещият най-често прилично утвърждава нещо, но всъщност изразява силно негативно отношение към него;
 - ▷ конструкции и/или въпросителни изречения, съдържащи отрицателната частица *не*, с цел приобщаване на слушащите към собствената теза: *Не бива проблемът да се разглежда единствено чово; Нима не е вярно, че...?; Не сме ли всички ефидетели на...?*
 - ▷ метафори: *Не може всички да се поставят пог общ тамонател.*

▶ Като **граждански** може да се определи всеки проблем, който е свързан с **отношенията между хората в качеството им на граждани и държавата като институция.**

▶ **Темата на публично изказване по граждански проблем** може да е свързана с:

- ▷ обществен проблем и участието на хората в неговото решаване;
- ▷ актуално обществено събитие;
- ▷ конституционните права на гражданите на Република България и правата на човека въобще;

- ▷ ролята на институциите в регулирането на обществените отношения;
- ▷ ролята на гражданското общество при вземането на значими за обществото решения;
- ▷ ролята на гражданското общество при решаването на глобални проблеми, като ксенофобията, радикализацията, насилието, тероризма, войната и мира и др.;
- ▷ ролята на образованието за формирането на отговорно гражданско самосъзнание;
- ▷ различни екологични и демографски проблеми;
- ▷ отражението на проблемите в обществото върху живота на отделна личност и т.н.

► Как да започнете публично изказване по граждански проблем на тема *Всички хора ли имат равни права?*

В зависимост от това каква е аудиторията, пред която ще говорите, трябва да започнете публичното си изказване с обръщение към своите слушатели. Представянето на вашата позиция по граждански въпрос предполага с обръщението си да скъсите дистанцията между себе си и публиката, да я предразположите да приеме изказването ви с доверие. Ако сред публиката има официални гости, редно е най-напред да се обърнете към тях, като ги подредите според ранга, който имат. Бихте могли да започнете например така: *Уважаема госпожо Директор, скъпи учители, приятели,...*

► Как да въведете темата?

Има много и различни начини да започнете изказването си:

- ▷ като изтъкнете значимостта на гражданския проблем, върху който ще разсъждавате. За да привлечете вниманието на аудиторията, може да използвате различни **реторични фигури** и

езика – реторични обръщения и метафори.

Например: *Правата на човека са като правила, защото са като съдии, защото пред тях всички са равни – като емоции, на всички и съществуват като природата, тъй като временно са и като човеци унищожени. Подобно на всички начини към богати и Те ни предлагат уважение, уважение към другите. Поне при определянето на нещата, ние понякога мислим, дадени от другите, тяхното нарушаване. За да не живеем на някой друг живот? Тези въпроси едно и*

- ▷ като посочите какви **проблеми** са. Например: *Правото е правото. Например аз имам право, ако съм платил за президент, ако конституцията е едно дете има право да се роди, родителите му са му родители, които хората имат обещания или гаранции*

- ▷ като разкажете **история** или **притча** или се **определяте**. Например: *Хюиз де Хюиз е положил основата на труда „За законите на общи принципи, за законите на общи принципи, за законите на общи принципи. А през 1689 г. Хюиз заявява, че всеки човек има право на собственост*

езика – реторични обръщения, реторични въпроси, сравнения и метафори.

Например: Правата на човека са като броня: те ни защитават. Те са като правила, защото ни учат как да се държим. Те са като съдии, защото пред тях можем да обжалваме. Те са абстрактни – като емоции, и както емоциите, те принадлежат на всички и съществуват независимо от случващото се. Те са като природата, тъй като могат да бъдат нарушени, а същевременно са и като човешкия дух, защото не могат да бъдат унищожени. Подобно на времето навън, те се отнасят по един и същи начин към богати и бедни, стари и млади, високи и ниски... Те ни предлагат уважение и изискват от нас да се отнасяме с уважение към другите. Подобно на различията, които проявяваме при определянето на доброта, истината и равнопоставеността, ние понякога може и да не сме съгласни с дефинициите им, дадени от другите, но ги разпознаваме, когато установим тяхното нарушаване. Защо е погрешно да се нарушава правото на живот на някой друг? Защо е погрешно да се отнема животът му? Тези въпроси едно и също ли означават?

- ▷ като посочите какви **различни разбирания** по него сте срещали. Например: Правото е претенция, която имаме основание да предъявим. Например аз имам право на продуктите в моята кошница, ако съм платил за тях. Гражданите имат право да изберат президент, ако конституцията на страната им го гарантира, а едно дете има право да го заведат в зоологическата градина, ако родителите му са му обещали, че ще го заведат. Всичко това са неща, които хората имат право да очакват на базата на дадени обещания или гаранции от някого.

- ▷ като разкажете някакъв **интересен действителен случай** или **притча** или се позовете на **примери от историята**. Например: Хюиз де Гроот (1583 – 1645) се смята за човека, който е положил основите на международното право. Неговият труд „За законите на войната и мира“ предлага система от общи принципи, за които той смятал, че трябва да са задължителни за всички нации независимо от местните закони или обичаи. А през 1689 г. Джон Лок доразвива тази теория, като заявява, че всеки човек притежава естествени права, които включват не само право на живот, но и на лична свобода и право на собственост.

► Как да формулирате тезата (респективно – антитезата)

Обмислете предварително основното си твърдение по темата и изберете (в зависимост от поставения проблем) дали да изградите тезисната част на изказването си чрез:

► **набор от подтези**, представлящи отделни съществени аспекти на тезата;

► **противопоставяне** на теза и антитеза.

Например: *Правата на човека са специфични – те не зависят от никакви обещания или гаранции, дадени от друг. Те са следствие единствено от това, че сме човешки същества. Да приемем правата на човека, означава да осъзнаем, че те са присъщи за всички човешки същества още по рождение.*

► Как да изградите аргументацията си, за да бъде убедителна?

► Обмислете реда, в който ще подредите аргументите си, т.е. в каква последователност ще разгърнете доказателствата по подтезите, които изграждат вашата теза. Например:

1. подтеза: *Идеята, че правата са априори присъщи на хората, може да бъде открита в много култури и древни традиции.*
2. подтеза: *Никой няма право да отнема човешките права.*
3. подтеза: *Правата на човека са взаимнозависими и взаимно свързани.*
4. подтеза: *Правата на човека са универсални.*

► Обмислете какви примери ще приведете към аргументацията на всяка подтеза, защото именно те ще придадат убедителност на разсъжденията ви. Примерите може да бъдат от личния ви опит, от прочетена книга, от публикации в медиите и т.н. Например в подкрепа на третата подтеза, формулирана по-горе, може да се приведе следният пример:

Притежаването на дадено право зависи от притежаването на много други права, като никое от тях не е по-значимо от останалите. Достатъчно е например да разгледаме двете първи на член 13 от „Всеобщата декларация за правата на човека“:

„1. Всеки човек има право свободно да се придвижва и да избира своето местожителство в пределите на всяка държава; 2. Всеки човек има право да напусне всяка страна, включително и своята, и да се връща в страната си“. И двата текста са свързани със свободата на човека да избира мястото, където да живее, т.е. с изявата на индивидуалната човешка воля, а акцентът върху израза „всеки човек“ насочва към принципа на равенството, който също е основополагащ, когато става дума за правата на човека. Същото послание е вложено и в предходния член 12 от Декларацията: „Никой не трябва да бъде подлаган на произволна намеса в личния му живот, семейството, жилището...“.

- ▷ Обмислете как да обвържете приведените примери със своите разсъждения по темата.

В основата на идеята за правата на човека е залегнало опазването на две основни ценности – на свободата и на равенството. Правата на човека може да бъдат разбрани като определящи онези основни стандарти, които са необходими за достоен живот, и тяхната универсалност произлиза от факта, че поне в това отношение всички хора са еднакви – еднакво свободни да изявяват личната си воля, и с равни права. Ето защо не можем и не бива да допускаме дискриминация спрямо хората.

- ▷ Обмислете преходите между отделните части на текста си. Преминването от въвеждащата част към същинската част, както и между отделните части на аргументацията трябва да е плавно, логично.

Например преходът между аргументацията на третата и на четвъртата подтеза може да се осъществи така:

Във връзка с двете основни ценности – свободата и равенството, може да се дефинират и много други универсални по своя характер ценности, които гарантират зачитането на човешките права и мирното съвместно съществуване на различни хора и общества. Такива универсални ценности са:

- **уважението към другите** – защото липсата на уважение към някого пречи да оценим неговата индивидуалност и негово достойнство;
- **толерантност** – защото нетолерантността поклаща пречки за уважение към различието, а равенството не означава еднаквост;
- **справедливост** – защото хората, еднакви по същество, трябва да бъдат третирани еднакво, заслужават справедливо отношение;

- *отговорност – защото уважението към правата на другите е свързано с отговорност за собствените ни действия и с полагане на усилия за прилагане на правата на всеки и всички.*

► Как да завършите изказването си?

Краят на представянето пред публика по принцип трябва да е ярък, запомнящ се. Основната задача на говорещия е да направи обобщение на аргументацията си, което да има характер на послание към аудиторията. Финалът на изказването може да е отговор на основния въпрос, с който е свързана темата. Може обаче и да поставим въпрос, който да препраща към друг съществен проблем, свързан с проблема, който разглеждаме. Наред с това може да подсилим края на своето изказване с пожелание към публиката, с реторично възклицание или с ярък цитат на мъдра мисъл.

Ето как би могло да завърши публичното изказване за правата на човека:

Правата на човека са етични принципи или социални норми, които задават определени стандарти на човешко поведение. Към такива стандарти хората се придържат още от древни времена. Неслучайно именно към тях насочва едно от основополагащите правила, залегнали в Библията: „И както искате да постъпват с вас човеците, тъй и вие постъпвайте с тях“. С идеята за изконните права на човека и тяхното зачитане е свързан и член 1 на „Всеобщата декларация за правата на човека на Организацията на обединените нации“, който дава най-красноречив обобщен израз на разбирането на съвременното човечество по този въпрос: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Те са надарени с разум и съвест и следва да се отнасят помежду си в дух на братство“.

- При публичното изказване не бива облеклото да изнема функциите на словото и да привлича вниманието прекалено много.
- Говорещият трябва да преодолее своето притеснение и да контролира жестовете и мимиките си.

- ▶ Някои грешки на говорещия при публично изказване:
 - ▷ неподходяща интонация, равен тон на говорене;
 - ▷ неуместни мимики и жестове;
 - ▷ скованост и неподвижност или обратното – прекалено интензивни движения;
 - ▷ включване в изказването на оправдания от типа: *Нямах намерение да се изказвам, но...; Надявам се да не Ви отегчавам...*

Прочетете публичното изказване и изпълнете задачи 1 – 11 включително. Аргументирайте устно отговорите си на първите четири задачи.

Свободата на словото е правото на всеки човек да представи публично своите идеи и разбирания, така че те да могат да стигнат до всеки, който желае да ги чуе. Свободата на словото предполага възможност за избор и отговорност. Да си свободен да пишеш или да говориш, означава да можеш да заявиш всичко, което мислиш, но да застанеш с името си зад него, да си готов да поемеш отговорност и да понесеш последиците от избора си, ако се налага.

Понякога свободата на словото може да бъде използвана и с нечисти намерения, т.е. да се злоупотреби с нея. В тези случаи тази свобода може да бъде употребена за разпространяване на невярна или подвеждаща информация, което в крайна сметка води до заблуда. Такъв пример са станалите особено популярни днес т.нар. фалшиви новини. Не е лесно да се даде определение, което да обхваща всички аспекти на това понятие, преведено от чужд език. Изразът „fake news“, често превеждан като „невярна информация“, вече е загубил част от първоначалното си значение. В английския език например се прави разлика между фалшив (fake) и неверен (false). Така това, което е фалшифицирано, се разграничава от това, което е неистинско. Основната разлика идва от факта, че обикновено в статиите с фалшиви новини има доза истина, около която се развихря въображението на журналиста, което име обикновено е премълчано. Под текста на тези статии често или липсва името на автор, или личността му е скрита зад твърде неопределеното: „От екипа на редакцията“. Създателите на фалшиви новини използват традиционни медийни похвати за привличане

на вниманието, сред които са провокиращите заглавия, съдържащи думи като „шок“, „ужас“, „скандал“ и т.н. Въпреки че информацията в текста под такива заглавия в повечето случаи е невярна, неточна или подправена, те успяват да заблудят читателя и да го накарат да повярва, че това, което чете, е истина. Авторите на фалшиви новини се възползват от правото си на изразяване и от свободата на словото в съвременния свят, за да отклонят вниманието на читателя от същинската новина или от свързан с нея реален проблем.

Във връзка с фалшивите новини английският философ Джон Стюарт Мил заявява следното: „Не се плашете от разпространяването на лъжи“. Той аргументира своята теза, като подчертава, че без човешка свобода, включително свобода на словото и печата, не може да има прогрес в науката, законотворчеството или политиката. Според него истината винаги побеждава лъжата, поради което свободата на свободното изразяване на идеи, верни или погрешни, не бива да поражда страх. Истината не е стабилна или фиксирана, а еволюира с времето и усилията на хората и нерядко това, което някога е смятано за вярно, се е оказвало погрешно и обратното. За Мил единственият случай, в който е оправдано свободното изразяване да бъде потиснато, е с цел да се предотврати вреда от надвиснала над обществото пряка заплаха.

Няма съмнение, че свобода на словото трябва да има, важното обаче е с нея да не се злоупотребява. За да се противостои на лъжливите новини, трябва да се подбират внимателно източниците, от които се черпи информация, защото освен свобода на словото и на изразяването всеки човек притежава правото да получава достоверна информация. Необходимо е да се стремим към формирането на висока медийна култура, за да можем да отсяваме истината, да разпознаваме фалшивата новина и да имаме адекватно разбиране за свободата на словото. В контекста на това разбиране напълно резонен е въпросът гарантирана ли е свободата на словото, при условие че съществуват фалшиви новини.

1 Къде най-точно е формулиран гражданският проблем от текста?

- А) В кои случаи свободата на словото представлява ограничаване човешките права?
- Б) Ограничаване на свободата на словото ли е отхвърлянето на „фалшивите новини“?

- В) Кога е оправдано разпространяване на „фалшиви новини“ чрез медиите?
Г) Разумно ли е да се доверяваме на произволни медийни източници на информация?

2 Каква е целта на публичното изказване?

- А) Да представи актуален обществен проблем.
Б) Да анализира подвеждаща информация.
В) Да отрече ценността на свободата на словото.
Г) Да опровергае наличието на фалшиви новини.

3 Кое е вярното твърдение за съдържанието на публичното изказване?

- А) Встъпителната част няма пряка връзка с останалите части.
Б) В текста са използвани реторични въпроси, метафори и сравнения.
В) В доказателствената част е налице позоваване на чужди мнения.
Г) Липсва ясно заявена позиция на автора на публичното изказване.

4 Публичното изказване акцентира върху:

- А) реалната заплаха от т.нар. фалшиви новини
Б) правото на всеки да разпространява фалшиви новини
В) фалшивите новини като проблем на медиите
Г) фалшивите новини като основен източник на информация

5 Отговорете с няколко изречения на въпроса защо наличието на фалшиви новини в медиите може да се нарече граждански проблем.

6 Формулирайте с по едно изречение тезата и антитезата на автора на изказването.

Теза

Антитеза

7 Запишете по един свой аргумент в подкрепа на тезата и на анти-тезата на автора на изказването.

Аргумент към тезата

Аргумент към антитезата

8 Запишете със свои думи какво послание отправя авторът в своето изказване.

9 Отговорете с едно или няколко изречения към какви други проблеми препраща финалният въпрос.

10 Потърсете допълнителна информация за „фалшивите новини“ и това как те може да бъдат разпознати. Напишете свой кратък текст със заглавие *Как да разпознаем фалшивата новина?*.

II Потърсете и запишете три фалшиви новини, като се аргументирате защо ги определяте като такива.

Фалшива новина	Аргументи за определяне на новината като фалшива

Прочетете текста, който представлява въвеждащата част към публично изказване на тема *За или против ученическото самоуправление*. Изпълнете задачи 12 – 16 включително.

В Деня на ученическото самоуправление на пръв поглед всичко си върви по установения ред – учебни часове, междучасия, текущи задачи. Но ръководството на училището е в ръцете на учениците. Всяка от длъжностите на членовете на педагогическия и на административния екип – на учители, директор, счетоводител, касиер, се изпълнява от ученици. Те имат право да преподават учебния материал, да следят за отсъствията, по споразумение с учителя да поставят оценка, да провеждат разговори с ученици, родители и групи учители по възникнали проблеми на съответния клас; да следят за дисциплината и за изпълненията на дежурствата, да организират посещения на културни събития.

12 Обмислете и напишете теза по темата.

13 Напишете поне два аргумента в подкрепа на тезата.

14 Формулирайте антитеза.

15 Напишете поне два аргумента в подкрепа на антитезата.

16 Обмислете и напишете заключителна част на своето изказване.

Изберете една от посочените теми и подгответе публично изказване по нея.

Можем ли да се наречем граждани на света?

Какво включва българската национална идентичност?

Мирът като условие за развитие на цивилизацията

Борбата срещу тероризма

Правото на силата и силата на правото

ЕСЕ ПО ГРАЖДАНСКИ ПРОБЛЕМ

- ▶ Есето е вид аргументативен текст, който включва:
 - ▷ заявено **собствено мнение** по зададена тема;
 - ▷ представяне на **различни аспекти** на темата;
 - ▷ привеждане на **доказателства** в подкрепа на собственото мнение **въз основа на натрупан опит и придобити знания** от книги, филми, театрални постановки, наблюдения и впечатления;
 - ▷ ясно обособени **структурни части**;
 - ▷ **смислово и логически свързани** структурни и композиционни части.
- ▶ Структурно-композиционни особености на есето:

Композиционни части	Съдържателни особености
Уводна част	Въвежда се темата чрез ключовите думи от заглавието.
Същинска част	Формулират се тезата (антитезата), подтезите и аргументите (контрааргументите), изградени от разсъждения, примери и изводи. Примерите в подкрепа на разсъжденията по темата може да са основани на личния опит на пишещия.
Заклучителна част	Прави се обобщение на казаното в същинската част, което най-често е смислово повторение на тезата; може да се изрази лична оценка за значимостта и актуалността на поставения проблем.

Прочетете есето по граждански проблем и изпълнете задачите от 1 до 6 включително.

СВОБОДАТА И РОБСТВОТО КАТО ЛИЧЕН ИЗБОР

Мойсей трябвало за няколко седмици да преведе народа си през Синайския проход и да стигне Палестина. А той водил евреите 40 години в пустинята с обяснението, че „роденият роб не може да бъде свободен“. Както е общоизвестно, според Библията Мойсей умира, преди да стигне Обетованата земя.

И робството, и свободата не може да се възприемат еднозначно. Робството не значи ли зависимост, окови, ограничение? Свободата не е ли изконното ни право? Не е ли състояние на духа? А не се ли превръщаме в стремежа си към независимост в роби на свободата? Илюзорна ли е постижимостта на истинската свобода? Свободни ли сме в робството и не робуваме ли на нещо дори когато сме свободни? Къде са границите?

Свободата и робството съществуват едновременно и във физическия, и в духовния смисъл още откакто го има света. Те са двата пътя към храма на душата. Свободният дух може да приеме реалността, без да проявява малодушие, и дори когато ѝ се подчини, да остане висок и силен. Човекът с робска психика не би могъл да понесе изпитанията на живота достойно. Робът не гради планове, а се хваща в капани. Търси мост, а не е готов да преплува реки.

Всъщност всички сме роби на всекидневното си, на желанията на другите и разбира се – на самите себе си. Вглеждайки се в себе си и във връзките си със света, човек осъзнава, че в известен смисъл и най-свободният по дух е роб – защото е подвластен на стереотипите, на своите чувства, неподвластни на разума... Важното е да успеем да разберем самите себе си, а след това – и останалите. Познанието за света и хората, които ни заобикалят ни прави по-свободни.

Но дали сме свободни, след като невинаги можем да постигнем това, което желаем, и винаги ще бъдем подчинени на някакъв реален или измислен наложен от някого другиго? Много са примерите, които могат да ни окурат и да ни помогнат да преодолеем съмненията и колебанията си. Според една от версиите за смъртта на грешника Езон например, той избира наказанието за свободните граждани и предпочита да скочи в пропастта като свободна личност, въпреки че

да спаси живота си, като отново стане роб. Защото свободният в своите мисли не може да бъде роб в действията си. Древният мъдрец с право заявява, че свободата не се подарява, щом е състояние на духа. Всъщност това доказва, че робството е заплаха само за онези, които са го допуснали в сърцето си.

Като състояние на духа свободата трябва да се усеща, за да се приема и отстоява. Факт е, че и в робски времена единици са онези, които не се примиряват и се противопоставят на тиранията – не само за себе си, но и за някого друг. За мен най-важното измерение на свободата е свързано с избора, който правим. Свободата на духа подтиква човек да бъде уверен в себе си и да се опита да излезе от типичната рамка, да се развие като уникална личност, да изразява смело собствените си мисли и идеи.

Робството и свободата са като стълба – двупосочни. И погледнат отгоре, и погледнат отдолу, светът може да бъде видян и изследван. Често бързото изкачване предвещава и главоломно слизване. Понякога дългото задържане на някое от стъпалата подсеща, че избраната посока е погрешна. А прескачането им е знак за недобре усвоени уроци. И само опитът и вътрешната мяра могат да са верният пътеводител.

Р. Георгиева, 10. клас, Стара Загора

?

1 Запишете каква е целта на текста.

2 Разделете текста на смислови части и направете план.

3 Отговорете кратко на въпроса каква е функцията на въпросителните изречения в текста.

4 От какви области на живота са приведените примери в същинската част на есето?

5 Успяла ли е ученичката ясно и убедително да защити своята позиция по поставената тема? Обосновайте отговора си.

6 Формулирайте своя теза по темата на есето и развийте три аргумента към нея.

Теза

Аргумент 1

Аргумент 2

Аргумент 3

7 Напишете теза по темата *Ролята на образованието за успешната професионална реализация*.

Теза

- 8 Запишете по три аргумента в подкрепа на всяко от твърденията.

Твърдение: *Непознаването на закона не е извинение.*

Аргумент 1

Аргумент 2

Аргумент 3

Твърдение: *Правото понякога е на страната на по-силните, въпреки че е възникнало, за да отнеме привилегиите именно на по-силните. Невъзможна цел е всички – по-силните и по-слабите – да са равнопоставени.*

Аргумент 1

Аргумент 2

Аргумент 3

Напишете есе по граждански проблем на една от следните теми:

Какъв може да бъде личният ни принос в опазването на околната среда?

Как ни съхранява националната идентичност?

До къде се простират границите на личния избор?

КАЛЕНОВИ ПОНЯТИЯ:

Текст – основна единица на общуването; най-често – свързана, завършена и подчинена на една тема езикова цялост.

Смислова част – част от текста, която има своя подтема; ключовите думи и изрази в дадена смислова част са обединени от общ смисъл.

Тема – това, което се казва в текста за основния предмет на общуването.

Теза – основно твърдение по темата в аргументативен текст.

Аргументи – доводи, чрез които се доказва правотата на дадена теза; изграждат се от разсъждения, примери и умозаклучения.

КНИЖОВНА ЕЗИКОВА НОРМА

КАКВО ЩЕ НАУЧИТЕ?

- какво представлява книжовната езикова норма
- какво представляват правоговорната, правописната, граматичната, пунктуационната и лексикалната норма
- кои са най-важните правила, които са задължителни за правописа, правописа, граматичността на изказа и лексикалната съчетаемост на думите в речта

КАКВО ЩЕ МОЖЕТЕ?

- да говорите, като спазвате правоговорните и граматичните правила
- да пишете, като спазвате правописните и пунктуационните правила
- да се изразявате, като спазвате правилата за лексикалното съчетаване на думите

НОРМИ НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК. ПРАВОГОВОРНА НОРМА

► Понятието **норма** (от лат. *norma* – ‘правило, предписание’) означава стандарт, установен модел на поведение или на изпълнение на нещо по начин, възприет от повечето хора.

Всяко общество се придържа към общовалидни за даден период норми на поведение, правни норми, социални норми, езикови норми.

► **Езикова норма** – всичко онова, което хората от дадена езикова общност казват и разбират по точно определен един и същи начин.

► **Книжовни норми** – езиковите средства и начините за изразяване, възприети за правилни в книжовния език. Книжовните норми са задължителни за официалното общуване.

► Нормите на книжовния език се фиксират под формата на правила. Този акт се нарича **кодификация**. Докато нормите са динамични – изменят се, макар и бавно и почти незабележимо, кодификацията е **статична**, защото не се променя през целия период на действието си. Кодификацията на книжовните норми на българския език се извършва от Института за български език към БАН. Основен кодификационен документ за българския книжовен език е **Официалният правописен речник на БАН**.

► В зависимост от обхвата на своето действие книжовноезиковите норми са:

- ▷ правоговорни;
- ▷ правописни;
- ▷ граматични;
- ▷ лексикални;
- ▷ стилови.

- К.
- Спазването на книжовните норми е задължително в сферата на официалното общуване (писмено и устно).

- Правоговорните норми се проявяват в устната книжовна реч. Те представят система от правила, които указват какъв трябва да бъде книжовният изговор на думите в потока на речта.

- Устната книжовна реч се проявява:

- В устни текстове (лекции, речи, беседи, официални обръщения и т.н.), предварително подготвени и предназначени за стандартизирани ситуации, типични за **официалното общуване** – спазването на правоговорните норми е **задължително**;
- В устни текстове при **неофициално**, спонтанно възникнало общуване – спазването на правоговорните норми е **препоръчително**.

- Правоговорни правила за **съгласните**

- Звучните съгласни се **обеззвучават** и се произнасят като съответните им беззвучни в края на думи и вътре в думи, пред беззвучен съгласен:

Изговор	В края на думата	Вътре в думата, пред беззвучен съгласен
[б] → [п]	дъб [дъп]	робски [ропски]
[в] → [ф]	нов [ноф]	автор [афтор]
[г] → [т]	млад [млат]	подпис [потпис]
[з] → [к]	рог [рок]	рогца [рокца]
[ж] → [ш]	газ [гас]	разпит [распит]
[дж] → [ч]	нож [нош]	ножче [ношче]
[гз] → [ц]	имидж [имич]	
	Логз [Лоц]	

- ▶ Беззвучните съгласни **с** и **т** в представките **с-** и **от-** се озвучават и се произнасят като съответните им звучни [з] и [г]:

Изговор	В представките с- и от-
[с] → [з] [т] → [г]	сграда [зграда] отбор [огбор]

- ▶ **Правоговорни правила за гласните**
- ▶ Гласната **е** се изговаря винаги ясно, независимо дали е под ударение, или е неударена:

Правилно	Неправилно
[деца] [бележка] [дойдохме] [телевизия]	[дица] [билежка] [дойдохми] [тиливизия]

- ▶ Кратките форми на личните местоимения **ме**, **те** и възвратната частица **се** се произнасят с **е**, а не с **а**:

Правилно	Неправилно
[видяха ме] [харесвам те] [усмихнах се]	[видяха ма] [харесвам та] [усмихнах са]

- ▶ Кратките форми на личните местоимения **ни**, **ви** се произнасят с **и**, а не с **ъ**:

Правилно	Неправилно
[видяха ни] [познах ви]	[видяха нъ] [познах въ]

- Формите за мн.ч. на многосричните съществителни имена от м. и ж.р. се пишат и се произнасят с **и** след друга гласна:

Правилно	Неправилно
[полиц и]	[полицай]
[съди и]	[съдий]
[фамили и]	[фамилий]
[иде и]	[идей]
[стату и]	[статуй]

► Правила за **променливо я**

- По традиция **променливо я** в книжовния език се нарича наследникът на старобългарската гласна **Ѣ** [ят]. При определени условия то се изговаря и пише като **е**.

Променливо я е налице, ако има сродни думи, някои от които се произнасят с **я**, а други – с **е**, например: *бял* – *белота*, *преуспял* – *успешен*, *свят* – *световен*, *бяс* – *беснея*, *дял* – *деля*, *място* – *местен*.

- В думи с **променливо я** произнасят се и пишете **е**, ако:

- ударението се премества от сричката с **я** върху друга сричка: *дял* – *делѣт*, *свят* – *светѡвен*, *място* – *мestѡ*, *сляп* – *слепѡтѡ*, *бяс* – *беснѣя*;
- след сричката с **променливо я** под ударение следва сричка с **е** или **и**: *лятна* – *летен*, *ляв* – *леви*, *тяжна* – *техен*, *ням* – *неми*. Изговаряйте и пишете **е** във формите за мн.ч. на причастията със завършек на **-л**, **-н** и **-т**, които са образувани от глаголи с **променливо я**:
видя: *видял* – *видели*, *видян* – *видени*,
спра: *спрял* – *спрели*, *спрян* – *спрени*,
разлея: *разлял* – *разлели*, *разлят* – *разлети*.

- В думи с **променливо я** изговаряйте и пишете **я**:

- ако след сричката с **променливо я** под ударение следва сричка с гласна **а**, **о**, **у**, **ѣ**: *дрема*, но *дрѣмка*, *сменям*, но *смѣна*, *техен*, но *тѣхно*, *редки*, но *рѣдѣк*;

- във формите за 1 и 2 л. мн.ч. на мин. св. и мин. несв. вр. на глаголите с **променливо я**: *бях – бяхме, бяхте; видях – видяхме, видяхте; спрях – спряхме, спряхте; спях – спяхме, спяхте*;
- във формите за 1 л. ед.ч. на мин. св. и мин. несв. вр. на глаголите с ударение върху **я**: *спях, допрях, вървях, смях се, дадох, стоях, боях се*.
Изговор [спех], [допрех], [вървех], [стоех], [боех се] е не книжовен и противоречи на правоговорните норми.
- ▷ Формите за мн.ч. на миналите деятелни причастия от глаголи на **-оя** с ударение върху **я** се изговарят и пишат с **я**: *бояли се, строяли, стояли*.
При малка част от тези форми се допуска дублетност, т.е. правилен е изговор както с **я**, така и с **е**: *брояли и броели, кро-яли и кроели*.
- ▷ Формите на сложните прилагателни с първа съставка *няколко* са дублетни: *неколкоминутен и няколкоминутен, неколкократен и няколкократен*.

▶ Правоговорни правила за някои глаголни форми

- ▷ Глаголните окончания под ударение в 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. сег. вр. се произнасят с **ъ**, макар да се пишат с **а/я**.

Произнася се	Пише се
[четъ], [четът] [върв'ъ], [върв'ът]	чета, четат вървя, вървят

- ▷ Глаголите от II спрежение (т.е. тези на **-и** в 3 л. ед.ч. – напр. *говори, мисли* и пр.) се произнасят с мека съгласна пред окончанието в 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. сег. вр.

Правилно	Неправилно
[говор'и] [мисл'и]	[говоръ] [мислъ]

[върв'ъ]

[благодар'ъ]

[вървѣ]

[благодарѣ]

- ▷ При глаголите, чиято повелителна форма завършва на **-и**, ударението винаги е върху последната сричка. Изговор *чѐти, кàжи* и гр. е неизискан, издава ниска езикова култура и противоречи на правоговорните правила.

Правилно	Неправилно
[чѐти]	[чѐти]
[кажѐи]	[ка̀жи]
[пишѐи]	[пѝши]

- ▷ Ударението във формите за мин. св. вр. на глаголите остава постоянно и не се мести върху окончанието.

Правилно	Неправилно
[напрàвих]	[направѝх]
[прàвих]	[правѝх]

- ▷ Формите *живуш, говоряш, учащ* са остарели.
Изговаряйте и пишете правилно: *живееш, говорещ, учещ*.
- ▷ Глаголите от I и II спрежение в сегашно и бъдеще време се изговарят с окончание **-м**, а не с **-ме**.

Правилно	Неправилно
[знаем]	[знаеме]
[пишем]	[пишеме]
[плетем]	[плетеме]
[правим]	[правиме]
[стоим]	[стоиме]
[строим]	[строиме]
[ходим]	[ходиме]
[четем]	[четеме]

► В корена на глаголи от I спрежение от типа *влека, облека, пека, река, сека, тека* в 1 л. ед.ч. и в 3 л. мн.ч. се произнася **-к-**, а не **-ч-**:

Правилно	Неправилно
[<i>влек</i> а]	[<i>влеч</i> а]
[<i>влеч</i> еш]	[<i>влеч</i> еш]
[<i>влеч</i> е]	[<i>влеч</i> е]
[<i>влеч</i> ем]	[<i>влеч</i> ем]
[<i>влеч</i> ете]	[<i>влеч</i> ете]
[<i>влек</i> ат]	[<i>влеч</i> ат]

► Правоговорни правила за някои **съществителни имена**

► Съществителните имена от **мъжки род**, които завършват на **-ар/-яр** и **-тел** и означават лица, се пишат и изговарят с определителен член **-ят/-я**:

Правилно	Неправилно
[<i>учител</i> ят/я]	[<i>учител</i> ът/а]
[<i>приятел</i> ят/я]	[<i>приятел</i> ът/а]
[<i>пазител</i> ят/я]	[<i>пазител</i> ът/а]
[<i>гадател</i> ят/я]	[<i>гадател</i> ът/а]
[<i>овчар</i> ят/я]	[<i>овчар</i> ът/а]
[<i>логкар</i> ят/я]	[<i>логкар</i> ът/а]
[<i>млекар</i> ят/я]	[<i>млекар</i> ът/а]

Ако не означават лице, съществителните имена от мъжки род, завършващи на **-ар**, се пишат и изговарят с определителен член **-ът/-а**:

Правилно	Неправилно
[<i>пазар</i> ът/а]	[<i>пазар</i> ят/я]
[<i>сухар</i> ът/а]	[<i>сухар</i> ят/я]

[кантарѣт/а]

[кантарят/я]

- ▷ Окончанието на съществителните имена от **женски род**, които завършват на **-алня**, е **-я**, а не **-а**:

Правилно	Неправилно
[закусвалня]	[закусвална]
[пералня]	[перална]
[спалня]	[спална]
[сушилня]	[сушилна]
[чакалня]	[чакална]

- ▷ Гласната **ѣ** пред **-р** и **-л** в края на формите за единствено число на съществителни имена от **мъжки род**, които са с **чужд произход**, изпада във формите за множествено число и в звателните им форми:

Правилно	Неправилно
[магистѣр], [магистри], [магистре]	[магистѣри], [магистѣре]
[министѣр], [министри], [министре]	[министѣри], [министѣре]
[семестѣр], [семестри]	[семестѣри]
[спектакѣл], [спектакли]	[спектакѣли]

- ▷ Гласната **ѣ** в нечленуваната форма на съществителни имена от **мъжки род**, завършващи на **-изѣм**, изпада във всички останали техни форми:

Правилно	Неправилно
[артистизѣм], [артистизѣмѣт]	[артистизѣм], [артистизѣмѣт]
[вандализѣм], [вандализѣмѣт]	[вандализѣм], [вандализѣмѣт]

[капитализъм],
[капитализмът]

[реализъм],
[реализмът]

[романтизъм],
[романтизмът]

[капитализъм],
[капитализмът]

[реализъм],
[реализмът]

[романтизъм],
[романтизмът]

▶ Правоговорни правила за групите **-ър-/-ръ-, -ъл-/-лъ-**

- ▷ Ъ, което е ту пред, ту след **р** и **л** в сродни думи, се нарича **пог-вижно ъ**.
- ▷ Произнася се и се пише **-ър-** и **-ъл-** в многосрични думи, когато след тях следва една съгласна, например: *бъркам, вържа, гърмя, държа, зърно, сърдит, търпя, кълвач, мълча, пълзя*.
- ▷ Произнася се и се пише **-ръ-** и **-лъ-**:
 - в едносрични думи, например: *върв, връх, гръд, гръм, пръв, кръв, млък!, жлъч*;
 - в многосрични думи, където след **-ръ-** и **-лъ-** има две или повече съгласни, например: *сръдльо, тръпка, гръмна, гръжка, връзвам, бръкна, зрънце, кълвна, млъкна, плъзвам*

▶ Правоговорни правила за предлозите **в/във, с/със**

- ▷ Предлозите **в** и **с** се удвояват и се пишат като **във** и **със**, ако произнасят като [въф] и [със] пред думи, които започват съответно с **в**, **ф** или **з**, **с**:

Правилно	Неправилно
[в блока], [в града], [в живота], [в църквата] и т.н.;	[въф блока], [въф града], [въф живота], [въф църквата] и т.н.;

тук – тука
 хазяин – хазайн
 църква – черква
 чемшир – чимшир

- ▷ **акцентни дублети** – такива, които се различават само по ударението си, например:

анàтема – анатèма
 ба̀щичко – бащич̀ко
 варѝво – вари́во
 вѝно – ви́но
 жѝто – жи́то
 мо̀лив – мо́лив
 нахо́дчи́в – нахо̀дчи́в
 прено́сен – пренòсен
 произхо́д – произхо̀д
 се́ло – се́ло
 чове́щина – човѐщина
 структу́ра – структу̀ра
 чере́шов – чере́шов

- ▷ **акцентно-фонетични дублети** – такива, които се различават по един звук и по ударението си, например:

мя̀сто – местò
 обед – обя̀д

Запомнете кои от следните изговорни варианти **не са фонетични дублети**:

Правилно	Неправилно
абитуриент	абитюрент
айрян	айран
аницуе	аницуне
байрак	байряк
бивше	бившо
бомбардирам	бомбандирам
бонбон	бонбона

бисквита
 висше
 вляза
 вафла
 внимание
 гювече
 деветка
 десетка
 живеещ
 заимствам
 изляза
 компрометирам
 конкурентоспособност
 материал
 комфорт
 коригирам
 мириша
 нисше
 онази
 отзад
 отпред
 очила
 освен
 очарователен
 пазарувам
 пластилин
 преценявам
 пререждам
 пропускателен
 пубертет
 сресвам
 съжалявам
 тази
 туршия
 флумастер
 фризьор

бисквида
 висшо
 влезна
 фафла
 фнимание
 гюведже
 девятка
 десятка
 живуц
 взаимствам
 излезна
 компроментирам
 конкурентноспособност
 матрал
 комфорт
 корегирам
 мериша
 нисшо
 онъзи
 отзаде
 отпреде
 очела
 освем
 очерователен
 пазаря
 пластелин
 преценям
 предреждам
 пропускавателен
 пуберитет
 срешвам
 съжелявам
 тъзи
 трушия
 фулмастер
 фрезьор

Запомнете кои от следните изговорни варианти **не са акцентни дублети**:

Правилно	Неправилно
учи́лища	училища̀
съди́лища	съдилища̀
бюро̀	бюро
нау́ка	на̀ука
масло̀	ма̀сло
рабо̀тя	ра̀ботя
ключо̀ве	ключо̀ве

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 7, свързани с него.

В свободната интернет енциклопедия „Уикипедия“ графитите са посочени като вид вангълизъм. Обеснението какво претставява вандализмът, гласи, че когато чужди лица повредят или обезобразят собственост на други или обществена собственост, това е форма на вангълизъм. В този смисъл можем да приемем като проява на вандализмът и рисуването на графити.

Според американски социолози около 85% от графитите са прости знаци, 10% са форма на комуникация между кварталните банди и само 5% имаме основания да определим като произведения на изкуството.

По време на процеса срещу художниците на графити в Южния Лондон съдията Кристофър Харди смоти съдебната зала, като заяви: „Ще бъде грешно да не призная, че някои от работите демонстрират завиден артистичен талант и заслужават да бъдат възхитени. Бедата е, че те се появяват навсякъде по цялата страна на зградите, без да се иска съгласието на техните собственици, а това е просто хулиганство“.

Единствено стрийт художниците са напълно наясно с ценността и естетическите качества на графитите. „Драскач“

и „тагерите“ са в сериозна вражда. Един от признатите за най-добри художници на графити, известен с псевдонима Естео, обяснява причините за непоносимостта между двете групи рисувачи. „Повечето от тагерите се занимават с граскане година-две и след това решават да спрат. След себе си остават хиляди грозотий. Това е вандализъм. Те пречат на истинските художници да творят на по-високо ниво, с едничката цел да задоволят тийнейжърските си влечения и комплексите си.“

Мнозина твърдят, че художниците на графити са наркомани, неграмотни пропагандни младежи. Това е поредният мит. Естео например е на 30 години, ерудиран млад мъж, завършил техникум по електротехника и електроника. Рисува графити от двехилядната година. Голямият му личен мотив да излага изкуството си на улицата, намира израз във следното признание: „Не понасям грозните сиви стени. Обичам красивото, цветното“.

?

1 В някои думи от текста са допуснати грешки, произтичащи от неправилен изговор на неударени гласни звукове. Открийте ги, подчертайте ги и запишете верните им варианти. В случаите, когато това е възможно, запишете дума за проверка на правописа. Обяснете устно причините, поради които в подчертаните думи е допусната грешка.

2 В текста са употребени шест глаголни форми за 3 л. мн.ч. сег. вр. с окончания *-ат/-ят*, които се произнасят като *[-ът]/[-'ът]*, макар че в тях гласният звук е под ударение. Открийте тези форми и ги запишете. Срецу всяка от тях запишете и формата за 1 л. ед.ч. сег. вр.

3 В текста са употребени три форми за 1 л. мн.ч. сег. вр. на глаголи от I и II спрежение, в които неправилно е употребено окончание *-ме*. Открийте ги и ги включете в свои изречения, като отстраните грешката в окончанията им.

4 В текста са употребени три думи с променливо *я*, в които неправилно е употребено *-я-* вместо *-е-*. Открийте ги и ги запишете, като отстраните допуснатата грешка. Срещу всяка от тях запишете нейна форма или сродна дума, в която променливото *я* се произнася и се пише като *я* и като *е*.

5 В текста има неправилно написани думи, в които грешките са допуснати поради небрежен изговор. В две от тях е изпуснат звукът [т] (респективно – буквата *т*), в една звукът [дж] е заменен със звука [ж] (съчетанието от букви *дж* – с буквата *ж*), а в две гласният звук [и] е неправилно заменен със съгласния [й] (буквата *и* – с *й*). Открийте тези думи и ги запишете. Обяснете устно правописа и правописа им и ги включете в свое изречение.

6 В текста са употребени две съчетания, съдържащи неправилно произнесени и респективно – написани, предлози *с* и *в*. Открийте тези съчетания и ги запишете, като отстраните допуснатите грешки. Съставете и запишете по две изречения съответно със:

■ *с* и *със*

■ *би във*

7 В текста е допусната грешка при членуваната форма за единствено число на съществително име, завършващо на *-ицъм*. Открийте тази членувана форма и я запишете, като отстраните грешката. Запишете членуваните форми за единствено число на колкото може повече съществителни имена от този тип.

8 Подчертайте онези от думите, чиито произносители варианти са неправилни. Запишете правилните им съответствия.

А) [месар'ат], [учител'ат], [сухарът], [приятелът], [пазител'ат],
[пазар'ат], [гадател'ат], [логкарът], [млекарът], [кантар'ат]

Б) [четъ], [четат], [върв'а]

В) [лерална], [закусвалн'а]

Г) [чети], [пиши], [кажи]

9 Отбележете със знак (+) дублети, и със знак (-) телен вариант е правилния, направете про...

А)

- ☐ учйлища – училищи
- ☐ вйно – вино
- ☐ структу́ра – стрѹ
- ☐ жйто – житѹ
- ☐ ра́бота – работѹ
- ☐ мо́лив – молив

Б)

- ☐ вземам – взимам
- ☐ войн – воин
- ☐ цемент – цимент
- ☐ стиропор – етер
- ☐ възпамятѹше – възпамятѹше
- ☐ знам – зная
- ☐ флуидостати – флуидостати
- ☐ обеща – обещав
- ☐ реторика – риторика

Б) [четъ], [четат], [върв'а], [върв'ът], [говор'а], [мисл'ъ], [благодар'ъ]

В) [перална], [закусвалн'а], [сушилн'а], [спална], [чакалн'а]

Г) [чети], [пийши], [кажи], [направих], [оставих]

9 Отбележете със знак (+) редовете, в които думите са правоговорни дублети, и със знак (–) – редовете, в които само единият произносителен вариант е правилен. Подчертайте този вариант. Ако се затруднявате, направете проверка в правоговорен или правописен речник.

А)

☐ учѝлица – училищà

☐ вѝно – винò

☐ структѝра – стрѹктура

☐ жѝто – житò

☐ рàботя – рабòтя

☐ мòлив – молѝв

☐ нахòдчѝв – нахòдчив

☐ хàртия – хартѝя

☐ съдѝлица – съдилищà

☐ прèнос – пренòс

☐ сèло – селò

☐ маслò – мàсло

Б)

☐ вземам – взимам

☐ войн – воин

☐ цемент – цимент

☐ стиропор – стереопор

☐ възпоменание – възпоминание

☐ знам – зная

☐ флумастри – фулмастери

☐ обеща – обица

☐ реторика – риторика

☐ пластилин – пластелин

☐ полюлей – полилей

☐ тази – тая

☐ теоретичен – теоритичен

☐ този – тоя

☐ хазяин – хазаин

☐ чемшир – чимшир

☐ сушоар – сешоар

☐ мляко – млеко

10 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Трябва да си купя нов аницунг.*
- Б) *Тази година той е абитуриент.*
- В) *Те ме бомбардираха с въпроси.*
- Г) *Най-после уцелих десетката.*

11 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *При обезводняване се препоръчва пиенето на айрян със сол.*
- Б) *Домашната торта най-често се прави с обикновени бисквити.*
- В) *Казват, че авторът е взаимствал идеи от предания и легенди.*
- Г) *Неговото изказване компрометира идеята на фестивала.*

12 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Фигурката е изработена най-вероятно от пластилин.*
- Б) *През тази година той завършва висше образование.*
- В) *Иван излезна от стаята, без да се обади на никого.*
- Г) *На картината е изобразен великан с байрак в ръка.*

13 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Ние много държиме на Вашето присъствие.*
- Б) *Ще отложим пътуването си за другия месец.*
- В) *Всички много обичаме да се забавляваме.*
- Г) *Трябва да открием решение на проблема.*

14 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Новите правила засягат всички учаци.*
- Б) *Събраха се всички живущи в блока.*
- В) *На тавана намерих стара пишеща машина.*
- Г) *Край брега има стара плачеща върба.*

15 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *В сградата има ст...*
- Б) *В магазина продава...*
- В) *Не бива да се пререж...*
- Г) *Той изрази съжелени...*

16 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Пихме от нектара...*
- Б) *Видях я в съседнат...*
- В) *Всеки ден купувам...*
- Г) *Попитаме овчара...*

17 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) *Основно предизвик...*
- Б) *Центърът за инов...*
- В) *Евродепутатката...*
- Г) *В Европа 12 мили...*

Изгответе табло
ски книжовен език.

- А) В сградата има строг пропускателен режим.
- Б) В магазина продават домашна туршия.
- В) Не бива да се пререждате на опашката.
- Г) Той изрази съжаление за случилото се.

16 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

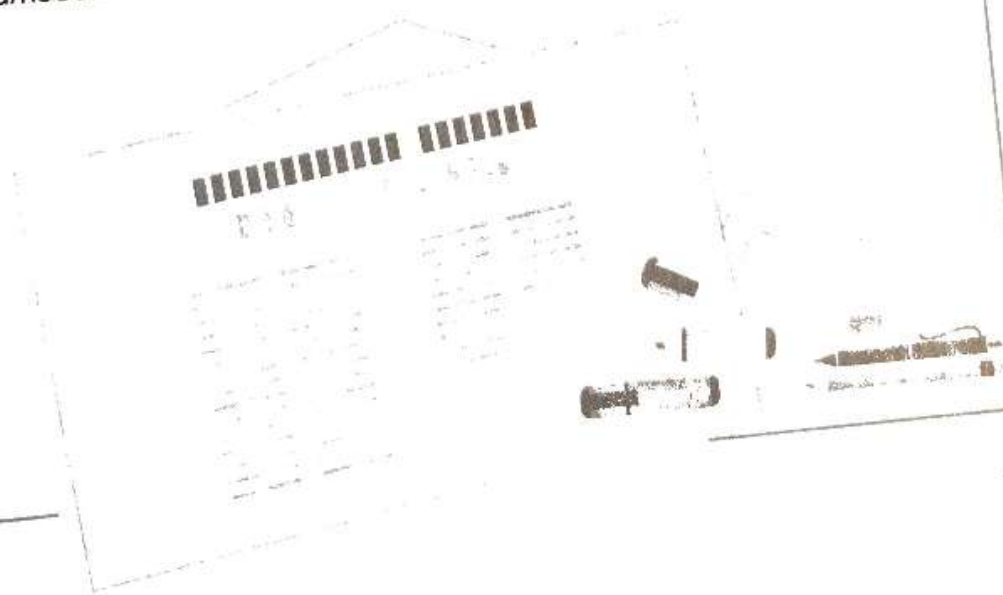
- А) Пихме от нектара, приготвен от баба му.
- Б) Видях я в съседната кола, щом спрях на светофара.
- В) Всеки ден купувам свежи зеленчуци от пазара.
- Г) Попитахме овчара далече ли е хижата.

17 В кое от изреченията има погрешно написана дума, която отразява неправилен изговор?

- А) Основно предизвикателство пред България е повишаването на нивото на конкурентноспособност на родните стоки.
- Б) Центърът за иновации на БАН е ново координационно звено, създадено в началото на 2006 г.
- В) Евродепутатката е убеден поддръжник на идеята за справедливост и прозрачност в световен мащаб.
- Г) В Европа 12 милиона роми продължават да са изправени пред проблемите на сегрегацията и бедността.

Изгответе табло с правоговорните дублети в съвременния български книжовен език.

ПРАВОПИСНИ НОРМИ. ПРАВОПИСНИ ПРИНЦИПИ. ОБЩИ ПРАВОПИСНИ ПРАВИЛА

Изобретяването на **писмеността** е първата голяма технологична революция. Писмеността позволява **съхраняване на информацията**. Това прави възможно **предаването на човешкия опит**. Благодарение на писмеността човек се образова, мисли, създава, твори.

- ▶ С помощта на писмеността **устната реч** (възприемана слухово) се преобразува в **писмена реч** (възприемана зрителино).
- ▶ **Правопис**: система от правила, които управляват писането на думите в книжовния език.
- ▶ Корпусът от правописни правила в книжовния език се нарича още **правописни норми**.
- ▶ **Правописните норми** имат задължителен характер и усвояването им е основна цел на обучението по книжовен език в училищното образование.

Доброто владение на правописните норми се определя като **грамотност**.

Високата степен на грамотност е важна предпоставка за **личностна и социална реализация**.

Важно условие, което много работодатели поставят за заемане на дадена работна позиция, е високата степен на грамотност.

- ▶ **Правописните норми** регламентират:
- ▶ **вида и състава на азбуката**, т.е. броя на буквите и употребата им от гледна точка на съответствието **звук – буква**.

- ▷ **правописните принципи**, върху които се основава писането на думите;
- ▷ конкретните **правописни правила** за писането на класовете думи.
- ▷ Характерна особеност на правописните норми е тяхната **статичност**: те остават неизменни през целия период на действието си.
- ▷ В сферата на правописните норми има пълно съответствие между **норма и кодификация**.
- ▷ Промените в състава на азбуката се извършват със специален законодателен акт, наречен **правописна реформа**.
- ▷ Правописните норми се **кодифицират** в **правописни речници**.
- ▷ Основен кодификационен документ за съвременния български правопис е **Официалният правописен речник на БАН** (ОПР), 2012 г.
- ▷ Разработването на правописни речници е възложено на **Института за български език** към Българската академия на науките.
- ▷ Необходимостта от единен правопис е свързана с функциите на книжовния език и с ролята му на основно средство за комуникация в официалното общуване в такива сфери като:
 - ▷ гържавна и местна администрация;
 - ▷ училищно образование;
 - ▷ армия, полиция и гр.

Правописни принципи:

- ▷ Основен за съвременния български правопис е **морфологичният принцип**.
- ▷ Според морфологичния принцип еднаквите строежни елементи на думите – морфемите – се пишат **по един и същи начин независимо от това как се произнасят**. Например: *предградие* [предградие], *предпразничен* [претпразничен], *преддверие* [предверие].

- ▷ Морфологичният принцип се отличава с прагматичност. Той улеснява четенето – позволява да се запази еднакъв графичният образ на морфемата и подпомага разбирането на смисъла.
- ▷ Върху морфологичния принцип в българския правопис са основани правилата за:
 - писане на гласните и съгласните звукове в състава на морфемите;
 - писане на собствени и нарицателни имена;
 - използване на графемата **ѝ** за означаване на кратки местоименни форми.
- ▶ **Фонетичният принцип** може да се формулира като: „Пиши, както говориш“. Според него **правописът на думите следва правоговора**, т.е. книжовното им произношение.
- ▷ Върху фонетичния принцип в българския правопис са основани правилата за писане на:
 - ▷ т.нар. **променливо я** (например *лягам*, но *легна*);
 - ▷ групите **-ър/-ръ**, **-ъл/-лъ** (например *врѣх*, но *върхът*; *пѣлен*, но *плѣнка*);
 - ▷ писането на отделни думи (например *сърдечен*, но *сърце*; *цвят*, но *цѣфтя*);
 - ▷ думите при пренасянето им на нов ред;
 - ▷ съкращенията (МОН, БАН и т.н.).
- ▶ **Синтактичният принцип** в българския правопис е застъпен в
 - ▷ правилата за писане на сложните думи;
 - ▷ част от правилата за употреба на главни и малки букви.
- ▶ Действието на **традиционния принцип** в правописа ни днес е силно ограничено.

Според този принцип писането на думите се подчинява на историческата традиция. В днешния български правопис традиционният принцип е застъпен при правилата за писане на:

 - ▷ буквите **ѝ, щ, ъ, ю, я**;
 - ▷ някои отделни думи (например *втори*, *Георги*, *евтин*).

▶ Правописни правила за **гласните**

- ▶ Гласните извън ударение в думите се пишат, както звучат във формите под ударение: *уна́сям се* → *у́нес*; *ръкохва́тка* → *ръ́чка*.
- ▶ Обърнете внимание на правописа на пароними като: *пrenáсям* (от *пrenáс*) и *пpи́насям* (от *пpи́нос*); *oбpaзoвáние* (от *oбpaзóвам*) и *oбpaзyвáние* (от *oбpaзýвам*).
- ▶ В средисловието на думи, образувани от чужди думи със завършек на **-ея, -ия**, се пише **-еа-, -иа**: *идея* → *идеален*, *провинция* → *провинциален*, *Италия* → *италиански*.
- ▶ **Ъ** изпада от наставката **-изъм** в членуваните форми и във формите за мн.ч. на съществителните, но се запазва в бройната им форма: *oргaни́зъм* → *oргaни́змът*, *oргaни́зми*, но: *два oргaни́зъма*.
- ▶ **Ъ** изпада от завършеците **-ър, -ъл** на съществителните във формите им за мн.ч., но се запазва в членуваните форми за ед.ч. и в бройната им форма:
кадастър → *кадастри*, но: *кадастърът*, *кадастъра*; *два кадастъра*;
диоптър → *диоптри*, но: *диоптърът*, *диоптъра*; *пет диоптъра*.

▶ Правописни правила за **съгласните**

- ▶ Пишете съгласните в думите, както звучат във формите прегласна: *гръмоотво́д* → *гръмоотво́ди*, *лешоя́д* → *лешоя́ди*, *враг* → *врагове*; *ос* → *оси*.
- ▶ Наставката **-ски** се съкращава на **-ки** (съгласната **с** изпада) в прилагателни имена, образувани от съществителни имена на **-г, -ж, -з, -с, -ск, -ст, -ч, -ш, -щ**: *Прага* → *пpажки*, *Париж* → *пaрижки*, *антиглобалист* → *антиглобалистки*.

► Правила за правописа на думи с **променливо я**

- В думи с **променливо я** се пише и се изговаря **я**, когато:
- след сричката с променливото **я** следва сричка с една от гласните **а, о, ъ**: *сянка* (но *сенчест*), *рязък* (но *резки*), *някой* (но *нещо*), *всякакъв* (но *всеки*);
 - формите за мн.ч. на миналите деятелни причастия от глаголи на **-оя** са с ударение върху **я**: *бояли се*, *строяли*, *стояли*.

При малка част от тези форми се допуска дублетност, т.е. правилен е изговор както с **-я**, така и с **-е**: *брояли* и *броели*, *крояли* и *кроели*.

- В думи с **променливо я** се пише и се изговаря **е**, когато формите за мн.ч. на причастията със завършек на **-л, -н** и **-т** са образувани от глаголи с **променливо я**:

зрея: *зрял* – *зрели*;

засмея се: *засмял се* – *засмели се*, *засмян* – *засмени*;

живея: *живял* – *живели*, *живян* – *живени*.

- За да прецените дали пред вас има форма с **променливо я**, образувайте други форми на същата дума или сродни думи.

Ако някои от формите или от сродните думи се произнасят с **я**, а други – с **е**, прилагайте правилата за писане на **променливо я**:

поляна → *поляни* (**постоянно я**);

промяна → *промени* (**променливо я**).

- Формите на сложните прилагателни с първа съставка *няколко* са дублетни: *неколкоминутен* и *няколкоминутен*, *неколкократен* и *няколкократен*.

- В членуваните форми на някои съществителни с променливо **я** от ж.р. на **-ост я** не се променя в **е**, сравнете:

закостенял – *закостенели*, но: *закостенялост* – *закостенялостта*;

изветрял – *изветрели*, но: *изветрялост* – *изветрялостта*.

Затова проверявайте правописа на такива съществителни (ОПР (2012)).

► **Правила за правописа на думи с групите -ър/-ръ-, -ъл/-лъ-**

► Пише се и се произнася -ър- и -ъл- в многосрични думи, когато след тях следва една съгласна: *гържа, вържа, върба, сърдя се, сбъркам, кълва, мълча, пълня*

► Произнася се и се пише -ръ- и -лъ-:

– в многосрични думи, ако след -ръ- и -лъ- има **две или повече съгласни**: *гръжка, връзка, Връбница, сърдла, бръкна, кълвна, замлъкна, подлънка*;

– в едносрични думи: *врѣх, грѣд, грѣм, прѣв, крѣв, млѣк!, жлѣч.*

► **Правило за двойните гласни и съгласни**

Когато краят на една морфема и началото на следващата в думата се записват с една и съща буква, се получават т.нар. двойни гласни и съгласни:

за+ангажирам → заангажирам, по+обмисля → пообмисля, иници+ирам → инициирам, пре+експонирам → преекспонирам

от+тегля → оттегля, под+дам се → поддам се, раз+зелени се → раззелени се, радост+та → радостта, шест+те → шестте, временен → ~~х~~ → временна, съвремен+ник → съвременник

1 Препишете текста – откъс от ученическо съчинение, като отстраните допуснатите правописни грешки. Устно обосновайте поправките си.

„Cis moll“ е една от най-популярните поеми на Пенчо Славейков. Публикувана е за първи път в списание „Мисъл“ и по-късно е включена в стихозбирката „Епически песни“. Това произведение представлява философски размисъл на поета за сътбата на един от най-великите хора, живяли на този свят – гениалният немски композитор Бетховен. Жанрово творбата се определя като философска поема, защото има за център равносметката на твореца.

Творчеството е представено като непрекъснат процес. Разграничени са гледните точки за изкуството на талантиливия творец и човека с ограничени възможности.

В „Сия мoл!“ авторът претставя поетическа визия за твореца и света, като поставя в центара на вниманието страдащата, потърсеща изход от страданието човешка душа. Поетът изразява своята категоричност относно мястото на твореца в света, в който живеем. Творецът е будител. Той дава светлина на света чрез изяществото и красотата на своите творения. Той е човекът, заел се с тежката задача да възвиси умовете и сърцата на хората. Според него изкуството дава духовни упори да бъде надмогнато стръданието.

2 На кой от редовете има дума с правописна грешка?

- А) *желязо, желязна, железни*
- Б) *видение, видял, видели*
- В) *изпях, изпята, изпяти*
- Г) *спрях, спряхме, спряна*

3 На кой от редовете има дума с правописна грешка?

- А) *аптекаря, знахаря, кантара*
- Б) *тъста, зетя, брата*
- В) *вестта, властта, остта*
- Г) *сместа, мощта, кръста*

4 На кой от редовете има дума с правописна грешка?

- А) *пратеник, довереник, семенник*
- Б) *въстаник, изгнаник, изменник*
- В) *властник, напръстник, наместник*
- Г) *избранник, племенник, посланик*

5 На кой от редовете има дума с правописна грешка?

- А) *коригирам, коректор, коректив*
- Б) *израствам, порасна, прерасна*
- В) *удувлетворя, одухотворя, удостоворя*
- Г) *влашки, разложки, ловешки*

6 На кой от редовете всички думи са написани правилно?

- A) *поддръжка, предверие, наддаване*
- B) *беззаконие, изземване, истиване*
- B) *оттенък, оттатък, отиграване*
- Г) *разклон, растение, разствор*

7 На кой от редовете всички думи са написани правилно?

- A) *единствено, жизнено, преданно*
- B) *безценно, свещено, съкровенно*
- B) *постепенно, естествено, фино*
- Г) *странно, тържествено, искрено*

8 Къде е допусната правописна грешка?

Шоколадът (А) обаче съвсем не бил единствената месна (Б) американска храна, която испанските изследователи (В) срещнали и пренесли у дома (Г).

9 В коя от подчертаните думи е допусната правописна грешка?

*Темата за индентичността (А) на общността (Б) е традицион-
но (В) предпочитана в съвременните (Г) публични дебати.*

10 В коя от подчертаните думи НЕ е допусната правописна грешка?

*Човешката фигура (А) е основен модел за статуите (Б) на богове-
те. В древните текстове са описани точните размери и пропорции
(В), които задажително (Г) се спазват.*

11 В коя от подчертаните думи НЕ е допусната правописна грешка?

*Скулптората (А) е вид изяшно (Б) изкуство с произведени в обемна
пространствена (В) форма от твърди или пластични материали (Г).*

12 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- A) *Реставрацията на сградата възлиза на обща стойност пет и половина милиона лева.*
- B) *Няма смисъл при такива ниски показатели на яркост да се увеличава степента на контраста.*

- В) Чрез аналогията с овеличително стъкло се илюстрират разлните нива на усилване за звука.
- Г) Тролеите в Пловдив спряха за три часа заради сериозен срив в електрозахранването.

13 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) Констатациите на Комисията по охрана на труда потвърждават информацията в медиите.
- Б) „Западните крайща на българската земя“ е книга на български географ Анастас Иширков.
- В) Най-тежко е положението в Елхово, където се налага евакуация на населението.
- Г) Понякога човек се чуди найстина как може да се обхване потокът от информация.

14 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) Поклонниците се нижат нагоре като мравки и често на разпоредителите им се налага да спират тълпите от хора и да въздворяват ред.
- Б) От руйните на храма били вземани статуи за украса на дворци, а местните селяни използвали камъка за строежи по селата.
- В) Пътуването с боен индийски джип едва ли може да се определи като комфортно, защото всяка неравност по пътя истрелва главите ни в металния таван.
- Г) Троловете са свръхестественни огромни каменни същества, очи от диаманти, за които се смята, че са обикновено враждебно настроени към хората.

ПРАВОПИСНИ НОРМИ.

ПРАВОПИС НА ГЛАВНА И МАЛКА БУКВА В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

▶ С **главна буква** в писмен текст се означава:

- ▶ началото на всяко изречение;
- ▶ собствени имена (еднословни или съставни);
- ▶ думи, с които пишещият иска да отличи нещо особено важно.

▶ **Собствените имена** са думи, с които се означава един-единствен точно определен обект: *Витоша, Пловдив, Мария, Слав, Европа, Българска национална банка, Национална спортна академия, Нов български университет, Българска академия на науките.*

▶ **От гледна точка на строежа си собствените имена са:**

- ▶ **еднословни:** *Рила, България, Ева-Десислава, Лъже-Димитър;*
- ▶ **съставни:** *Тракийска низина, Нова Зеландия, Съединени американски щати, Нова Гвинея, Хавайски острови, Черно море, Парижката Света Богородица, Хайд парк, Баба Марта, Райна Княгиня.*

▶ Пишете с **главна буква**:

- ▶ Имената на исторически епохи, направления и събития: *Античност, Средновековие, Ренесанс, Възраждане, Просвещение, Освобождението.*
- ▶ Имената на свещените книги на световните религии: *Библия, Псалтир, Евангелие, Коран, Талмуд.*
- ▶ Думите *Изток, Запад, Север, Юг*, когато означаваат културни или политически цялости и понятия:
Скоро Изтокът и Западът могат да намерят общ език.
Противоречията между богатия Север и бедния Юг не са от вчера.

- ▷ Имената на географски райони, образувани от други географски имена: *Пловдивско, Ямболско, Пиринско, Беломорие, Средноземноморие*.
- ▷ Имена, които са прозвища, прякори, псевдоними: *Васил Левски, наричан Дякона и Апостола, Христо Стоичков, известен като Камата*.
- ▷ Прилагателни на **-ов, -ин, -ски**, образувани от лични собствени имена и означаващи принадлежност: *Вазова лирика* (лирика на Иван Вазов); *Багрянина творба* (творба на Елисавета Багряна); *Димовски карикатури* (карикатури на Борис Димовски).

▶ С **две главни букви и дефис** между съставките се пишат **собствени имена**, които са:

- ▷ двойни собствени имена: *Ана-Мария, Петър-Емил, Жан-Батист, Ина Петрова-Димова, Австро-Унгария*;
- ▷ собствени имена с първа част **Лъже-** и **Псевдо-**: *Лъже-Нерон, Псевдо-Калистен*;
- ▷ прилагателни, образувани от собствено и фамилно име или прозвище: *Димчо-Дебелянова елегия, Пейо-Яворова поема, Елин-Пелинова повест*.

▶ За правописа на **съставните собствени имена** в българския език са в сила следните **обща правила**:

- ▷ Когато съставно собствено име се състои от нарицателни имена, с главна буква е само началната съставка: *Горна беля, Черни връх, Министерство на икономиката, с. Български и*
- ▷ Когато в съставно собствено име има и друго собствено име, с главна буква са началната съставка и всяка друга, която означава собствено име: *Бели Искър, Древна Гърция, Нова Зеландия, Кралство Белгия, Република България*.

► **Съкратено** **именно** на **съкратено** **прилагателно** **име** **при** **съставни** **собствени** **имена**:

► С **славна** **буква** се **прилагателни**, **универбални** **или** **като** **имена** **съставни** **на** **собствено** **име**: *Ваша* *Госпо*, *Ваша* *Висш*, *Ваша* *Академия*, *Ваш* *Глас*, *Патриарх* *Български*, *Отец* *Наш*.

► С **славна** **буква** се **прилагателни** **и** **прилагателни**, **универбални** **или** **като** **имена** **съставни** **на** **собствено** **име**: *Ваша* *Госпо*, *Ваша* *Висш*, *Ваша* *Академия*, *Ваш* *Глас*, *Патриарх* *Български*, *Отец* *Наш*.

► **Прилагателно** **име**, **закон**, **закон**, **закон**, **закон**, **закон**, **закон**, **закон** **и** **прилагателно** **име** **на** **славна** **буква**, **или** **на** **начало** **на** **съставни** **собствени** **имена**: *Ваша* *Госпо*, *Ваша* *Висш*, *Ваша* *Академия*, *Ваш* *Глас*, *Патриарх* *Български*, *Отец* *Наш*.

► **Когато** **в** **некои** **съставни** **собствени** **имена** **и** **съкратени** **имена** **съставни**, **или** **част** **се** **пише** **с** **славна** **буква**:
Академията *ВМ*, *Академията* *за* *българите* *в* *чужбина*;
Академията *ВМ*, *Академията* *за* *българите* *в* *чужбина*;
Университетът *ВМ*, *Софийският* *университет*.

► **С** **славна** **буква** **се** **пишат** **още**:

► **Формите** *Вие*, *Вас*, *Ваш*, *Ваша*, *Ваше*, *Ваши*, *Ви*, **когато** **се** **в** **състава** **на** **учителна** **форма**:

Моя *за* *съдействието* *Ви*.

Надяваме *се* *на* *Вашата* *подкрепа*.

Госпожо, *Вие* *наистина* *притежавате* *талант*.

► **Титли**, **звания**, **поздравления**, **професии** **при** **обръщение** **и** **изражение**, **ако** **са** **употребени** **самостоятелно** **и** **заместват** **фамилно** **име**:

Уважаем *господин* *Директор*, *поздравяваме* *Ви* *за* *успехи*.

Уважаема *госпожо* *Президент*, *пожелаваме* *Ви* *здраве* *и* *успехи*!

► **Наруцателни** **имена**, **които** **пишещият** **иска** **да** **поздравява** **като** **особено** **важни**:

За *Бог* *и* *Отечеството* *е* *по-мил* *от* *любимата*.

Нищо *не* *е* *по-ценно* *от* *Любовта*.

В *битката* *за* *свободата* *побеждава* *Духът*.

▶ **С малка буква** в българския език се пишат следните съществителни нарицателни имена:

- ▶ Имената на дните на седмицата, месеците, сезоните, календарните периоди: *сряда, декември, зима, столетие, век, хилядолетие*
- ▶ имената на жители на населени места, области, държави, континенти: *варненец, планинец, родопчанин, северняк, българин, европейец*
- ▶ имената на лица според расова, племенна, етническа или религиозна принадлежност: *българин, будист, евреи, римляни, траки*
- ▶ имената на езиците (естествени и изкуствени): *български, испански, руски, идо, бейсик*
- ▶ имената на паричните единици: *лев, евро, долар, паунд, крона*

▶ **С малка буква** се пишат следните имена:

- ▶ прилагателните имена на **-ски**, когато са образувани от имена на лица и литературни персонажи, ако съчетанията, в които участват, може да се трансформират в изрази за сравнение с **като**:

Погледнете това ботевско чело.

(чело като на Ботев)

Стиховете се отличават с вазовски патос.

(патос като у Вазов)

Не харесвам байганьовското му поведение.

(поведение като у Бай Ганьо)

Това е донкихотовско благородство.

(благородство като у Дон Кихот)

Стефан притежава кралимарковска сила.

(сила като на Крали Марко)

- ▶ прилагателните имена на **-ов**, образувани от имена на лица, когато са в състава на термини: *евклидово пространство, гаусова крива, дизелов двигател, морзова азбука* и др.

- ▶ съществителни и прилагателни имена, които по принцип се пишат с главна буква, когато са в състава на фразеологизми: *ахил пета, дамоклев меч, вавилонско стълпотворение, пази боже* и др.

В редица случаи само **контекстът** може да подсказва дали дадена дума е употребена като собствено име, или е съществително нарицателно. Такива са например:

- **Земя** (име на нашата планета) и **земя** (почва, под):
Животът на планетата Земя се е зародил преди милиони години. Земеделската земя поскъпва средно с 19% годишно.
- **Космос** (като астрономическо понятие) и **космос** (в преносно значение):
Небесните тела, взети заедно, образуват Космоса. Изложбата „Безпределният космос на човешкия ум“ беше открита на 14 септември т.г.
- **Вселена** (като астрономическо понятие) и **вселена** (в преносно значение):
Нашата Вселена се разширява. Книгата е озаглавена „Детска вселена“.
- **Освобождение** (3 март 1878 г.) и **освобождение** (нарицателно):
Празникът на Освобождението на България – 3 март, за пръв път се чества във Велико Търново. През 19. в. много европейски народи се борят за своето национално освобождение.
- **Църква** (институция) и **църква** (храм, сграда):
В Средновековието престъпленията подлежали на съд от Църквата. Пред църквата се бяха струпали много хора.
- **Слънце** (звезда) и **слънце** (светлина, топлина, излъчвана от Слънцето):
Най-близката до Земята звезда е Слънцето. Есенното слънце грееше приветливо.

1 Запишете съставните собствени имена в съответствие с правописните норми.

(с)таро (о)ряхово
(с)ирма (в)ойвода
(м)алко (т)ърново

(г)раф (и)енатиево
 (в)рачански (б)алкан
 (г)орна (а)рда
 (г)орна (б)аня
 (н)ово (с)ело
 (з)ападна (е)вропа
 (н)ова (з)емя
 (р)епублика (а)встрия
 (д)олна (с)аксония
 (б)ели (и)скър
 (д)олна (м)ахала
 (м)ала (ц)ърква
 (м)андренско (е)зеро
 (к)остенски (в)одопад
 (в)ърбишки (п)роход
 (с)редна (г)ора
 (п)ринцови (о)строви
 (с)кандинавски (п)олуостров

2 Запишете съставните собствени имена в съответствие с правописните норми.

(а)генция по (в)писванията

(е)тиопска (п)ланинска (з)емя

(р)епублика (г)орна (в)олта

(с)еверен (л)едовит (о)кеан

(о)рганизация на (о)бединените (н)ации

(а)генция за (п)риватизация

(б)ългарски (д)ържавен (с)тандарт

(б)ългарска (т)елеграфна (а)генция

(а)генция за (б)ългарите в (ч)ужбина

(е)вропейски (в)алутен (ф)онд

(е)вропейска (ц)ентрална (б)анка

(з)акон за (е)тажната (с)обственост

(м)инистерство на (в)ъншните (р)аботи

(с)ъединени (а)мерикански (щ)ати

3 Попълнете с главна или малка буква.

Момчето не успя да хване топката и тя падна на ___емята.

Марс и ___емята се приближават „само“ на 98 млн. км.

Нова ___емя е архипелаг от 2 големи острова, разделени от проток.

Практическото усвояване на ___осмоса започва на 4 октомври 1957 г. със старта на първия изкуствен спътник на Земята.

Човек може да оцелее за около половин минута в открития ___осмос без сериозни последствия.

Светлината от ___лънцето достига до нас за 8 минути.

Днес времето ще ни зарадва с много ___лънце.

Тази ___ърква е строена през втората половина на 14. век.

Отлъчването от ___ърквата е църковно наказание, което се налага на хората, извършили тежък грях.

През 927 г. Българската православна _____ ърква получава ранг на патриаршия и става най-старата народностна _____ ърква в Европа.

Единицата за електрично съпротивление в SI се нарича _____ м и се означава с главната гръцка буква омега (Ω). Тя носи името на немския физик Георг _____ м.

4 Съставете изречения с изразите по-долу, като ги употребите в позиция, която да не е в началото на изречението. Спазвайте правописните норми за главна и малка буква.

(б)отево стихотворение, (б)отевско чело, (в)азова проза, (в)азовско родолюбие, (а)лековите фейлетони, (а)лековска ирония, (е)мин-(п)елинова повест, (х)амлетовски въпрос, (х)амлетов въпрос

5 Съставете изречения с думите *директор* и *президент*, като в зависимост от контекста ги употребите изписани и с главна, и с малка буква.

6 На кой от роговете има дума с правописна грешка?

- А) *Старо село, Старо Оряхово*
- Б) *Горна махала, Горна Малина*
- В) *Голям Перелик, Голяма Желязна*
- Г) *Долен чифлик, Долна Баня*

7 На кой ред всички думи са написани правилно?

- А) *Понеделник, Декември, лято*
- Б) *Евро, Долар, Крона*
- В) *Ренесанс, Романтизъм, Реформация*
- Г) *Германци, Американци, индийци*

8 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) *Най-ранните заселници по островите в южната част на Тихия Океан са полинезийците.*
- Б) *Австралия и Нова Зеландия започват да се колонизират от Европейците в края на 18. век.*
- В) *Обединените Арабски Емирства са особено важен пункт за транспорта на петрол.*
- Г) *Червено море е чисто, защото в него не се вливат реки.*

9 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) *Един наистина гениален поет създава собствен Космос, цял свят, пронизан от прозрения.*
- Б) *Световното Дърво е своеобразен микрокосмос, развиващ се по законите на Вселената.*
- В) *В Древногръцката митология една от най-почитаните е мъжката на епическата поезия.*
- Г) *Херодот предлага чудесата на античността да се включат в списък.*

10 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) През Първата Световна война България и Русия са на страната на противникови пактове.
- Б) Нов Български Университет в момента е най-големият частен университет у нас.
- В) Обединеното Кралство взе решение да вдигне драстично таксите за университетите.
- Г) В рамките на тазгодишната конференция ще се проведе Панаир на образованието.

11 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) Канцерогенният диоксин бе открит в яйца и пилета в Северната част на Германия.
- Б) Акцията „Часът на земята“ се подкрепя от 42 български града, съобщиха организаторите.
- В) Когато се чувствате „леки“, може да сте замаяни, но да нямате световъртеж.
- Г) По време на Грипна епидемия свижданията и плановите операции в болниците са спрени.

12 В кое от изреченията е допусната правописна грешка?

- А) Пътуването в Европа без паспортен контрол важи за страните членки на Европейския Съюз.
- Б) Сключеното в Шенген преди 25 г. споразумение се оказа акт с огромно значение за Европа.
- В) Проблемът за границите на Шенгенското пространство придобива все по-голямо значение.
- Г) Докладчикът по въпросите на разширяването е представител на дясноцентристките сили.

Изгответе табло с основните правила за слято и полуслято писане на сложните думи в съвременния български книжовен език.

ПРАВОПИСНИ НОРМИ. ПРАВОПИС НА СЛОЖНИТЕ ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

- ▶ Сложни са думите, съдържащи два (и по-рядко три) корена.
- ▶ Сложните думи в българския език се пишат полуслято и слято.
- ▶ Съставките на сложните думи може да се свързват със или без съединителна гласна.

- ▶ Правилата за писане на сложните съществителни имена се отличават от правилата за писане на останалите сложни думи.
- ▶ Когато се колебае как се пише дадено съчетание – разделно, полуслято или слято, най-напред трябва да разберете дали прег вас е словосъчетание от две думи, или е една сложна дума.
- ▶ Ако при членуване на съчетание от две съществителни се членува първата му съставка, това е словосъчетание, т.е. две отделни думи.
дете чудо → детето чудо
кораб майка → корабът майка
съчинение разсъждение → съчинението разсъждение
страни участнички → страните участнички
писател реалист → писателят реалист
къща музей → къщата музей
училище гнездо → училището гнездо
- ▶ Ако при членуване на съчетание от две съществителни се членува втората съставка, това е сложна дума, която се пише слято или полуслято според правилата.
продавач-консултант → продавач-консултанта/ът
заместник-кмет → заместник-кмета/ът
водоснабдяване → водоснабдяването

Общи правила за полуслято писане на сложни думи

► Пишете сложните думи **полуслято (с тиренце)** в следните случаи:

► Ако смисълът позволява между съставките да се прибави съюзът **и** (т.е. са равноправни):

покупко-продажба ← *покупка и продажба*

зидаро-мазачество ← *зидарство и мазачество*

пренос-превоз ← *пренос и превоз*

внос-износ ← *внос и износ*

синьо-бял (флаг) ← *флаг със син и бял цвят*

Историко-философски (факултет) ← *(факултет) за история и философия*

► Ако първата съставка е написана с цифри, с названието на буква или със самата буква:

15-годишнина, 5-стишие, 9-месечие, бета-частици и β -частици, гама-фон и γ -фон;

12-годишен, 10-дневен, Г-образен, V-образен.

► При двусъставните лични и фамилни имена или при съчетания от лично и фамилно име:

Мария-Антоанета, Константин-Кирил, Ангелина Христова-Петрова, Римски-Корсаков; Елин-Пелинов (разказ), Йордан-Раичкова (пиеса), Рило-Родопски (масив).

► Общо правило за **слято писане на сложни думи**, които не са съществителни имена

Всички сложни думи, които **НЕ** са съществителни имена, се пишат **слято**, ако едната от съставките пояснява, уточнява другата: северноевропейски, външнополитически, четковски, англезичен, източноправославен, съдебномедицински, военнопленнически, машиностроителен, научнопопулярен, ракетноядрищен, националноосвободителен, водоснабдявам, ръкомахам, главозамайвам се, лъжесвидетелствам, контраатакувам, нанякъде, отсесанататък, натясно, предвид, откъм, отколкото, доколкото, докогато, докъдето, откак, накъдето.

Практическо правило за проверка:

- 1 Превърнете сложната дума в словосъчетанието, от което е образувана.
- 2 Опитайте да поставите **и** между съставките.
- 3 Ако смисълът не позволява това, думата се пише слято.

Наример:

1. Думата *южноафрикански* е образувана от *Южна Африка*.
2. Ако поставим между съставките **и**, се получава съчетанието *Южна и Африка*.
3. Това съчетание е смислово неправилно. Следователно *южноафрикански* се пише слято.

▶ Отделни правила за **правопис на сложните съществителни имена**

Когато смисълът **не позволява** между съставките на сложно съществително да се постави **и**, пишете:

- ▶ **слято**: Ако първата съставка пояснява и допълва значението на втората, т.е. втората съставка е главна (опорна):

дърводобив ← *какъв добив* → *на дърво*

пълнолуние ← *каква луна* → *пълна*

сладолед ← *какъв лед* → *сладък*

стокообмен ← *какъв обмен* → *на стоки*

- ▶ **полуслято**: Ако втората съставка пояснява и допълва значението на първата, т.е. първата съставка е главна (опорна):

майстор-готвач ← *какъв майстор* → *в готвенето*

магистър-фармацевт ← *магистър по какво* → *по фармация*

помощник-аптекарь ← *помощник на кого* → *на аптекаря*

кандидат-студент ← *кандидат за какъв* → *за студент*

заместник-министър ← *заместник на кого* → *на министъра*

асистент-режисьор ← *асистент на кого* → *на режисьора*

Ако първата съставка в такива сложни думи е записана **съкратено**, дефисът се запазва: *зам.-министър*, *инж.-химик*, *ас.-режисьор*.

► Общи правила за **разделно писане**

Разделно се пишат **съставните думи**. Тук се отнасят:

- Числителните имена, свързани с **и** между съставките: *сто и единайсет, трийсет и девет, триста и пет, хиляда и триста, петстотин двайсет и две, двайсет и четвърти, петдесет и шест*.
- Съставните съюзи: *за да, освен ако, макар че, макар да, но ако, без да, тъй като, след като, щом като, а пък, за да, без да*.
- Сложните прилагателни, които са названия на селища: *Капитан Андреево, Отец Паисиево, Граф Игнатиево, Генерал Тошево, Панайот Хитово, Тодор Икономово*.
- Сложните съществителни с първа съставка абревиатура: *НАТО генерал, ЕСГРАОН данни, МВР шеф, БГ радио, FM сигнал, US долар*.
- Сложни прилагателни с първа съставка съставно числително, изписано с думи, например: *трийсет и две годишен (но: 32-годишен), сто и двайсет метров (но: 120-метров)*.

1 Една или две са думите? Отбележете с X съчетанията, които се пишат като две отделни думи.

☐ инженер-физик	☐ касиер-счетоводител
☐ генерал-губернатор	☐ артист-комик
☐ кандидат-депутат	☐ помощник-готвач
☐ художник-пейзажист	☐ мъж-мечта
☐ град-държава	☐ премиер-министър
☐ храм-паметник	☐ вирус-убиец
☐ план-сметка	☐ вълк-единак
☐ план-програма	☐ братя-близнаци
☐ страна-участничка	☐ къща-музей
☐ жена-пилот	☐ писател-реалист
☐ инженер-програмист	☐ заместник-директор
☐ началник-склад	☐ 2-годишнина

2 Отбележете с X кои от сложните прилагателни имена са написани правилно.

☐ западно-европейски	☐ водно-маслен
☐ кандидат-студентски	☐ водно-разтворим
☐ сиво-син	☐ ярко-осветен
☐ тъмно-зелен	☐ бързо-действащ
☐ социално-исторически	☐ пролетно-летен
☐ общественно-полезен	☐ радио-телевизионен
☐ английско-български	☐ социално-осигурителен
☐ северо-източен	☐ физико-химичен
☐ пътно-транспортен	☐ съдебно-медицински

3 Отбележете с X съчетанията, които се пишат полуслято.

☐ П образен	☐ Елин Пелинов разказ
☐ Константин Кирил	☐ Мария Антоанета
☐ HIV вирус	☐ β версия
☐ 17 минутен	☐ НАТО маневри
☐ 80 хиляди	☐ интернет връзка
☐ Граф Игнатиево	☐ растение гигант

4 В кое от изреченията НЕ е допусната правописна грешка?

- А) 500 милиона души е общото население на 27-те държави в Европейския съюз.
- Б) Главната роля на Евро-парламента е създаването на различни инициативи.
- В) Повечето страни-членки са против преместването на пленарните сесии от Брюксел.
- Г) Европейската банка е сред банките-участнички в процеса на преход към пазарна икономика.

5 В кой ред всички думи са написани правилно?

- А) внос-износ, база-данни, заместник-кмет
- Б) 5-годишнина, 4-стишие, девет-месечие
- В) моркосин, тъмносин, синьо-бял
- Г) беломорски, средногодишен, есеннозимен

6 В кой от редовете е допусната правописна грешка?

- А) националноосвободителен, байганьовски, двойствен
- Б) кандидатстудентски, вагон-ресторант, къща-музей
- В) индоевропейски, двайсетметров, синьо-зелен
- Г) деветгодишен, петдесет и пет тонен, двустепенен

7 В кой от редовете е допусната правописна грешка?

- А) италианец, колония, медиана
- Б) черно-бял, тъмнорозов, бледозелен
- В) изрекал, подсказал, отрязал
- Г) оправдавам, оценявам, осмивам

8 В кой от редовете е допусната правописна грешка?

- А) напред-назад, в ляво, предвид
- Б) от време на време, нагоре, отзад
- В) възпирам, възкликвам, възпитавам
- Г) току-що, ненапразно, не можейки

9 Препишете текстовете, като отстраните правописните грешки, допуснати в тях. За непознатите думи направете справка в речник на чуждите думи.

Текст 1

През първата половина на 20. век след споразоменение между Европейските колониялни сили на Берлинската конференция през 1884 г. за разделяне на завладяните територии в Африка Испания получава контрола над западна Сахара и я прави свои протекторат.

След редица опити да не деколонизира Западна Сахара, Испания губи и започва бавно да се оттегля. В същото време Мароко и Мавритания започват да твърдят, че тогавашната испанска Сахара е част от тяхните земи и чи им е била несправедливо отнета при колонизацията.

През 1975 г. ООН отхвърля твърденията и настоява за пълна свобода на страната. На 6 Май същата година 350 хил. невъоръжени Мароканци влизат в мароканския град Тарфая и чакат запобяване от крал Хасан втори да нахлуят в Западна Сахара.

Дни преди смъртта на испанския диктатор Франциско Франко на 14 ноември 1975 г. Испания подписва таен договор с Мароко и Мавритания, тъй като се готви да изостави колонията. Според

този договор Мароко взема северните $\frac{2}{3}$ от територията, а Мавритания – южната част. След 3 месеца Испания се отказва от колонията си. През 1979 г. Мароко завладява цялата територия на бившата колония. През 1991 г. спират враждебните действия между Мароко и месното население заради пристигането на мироопазваща мисия на ООН.

ерешки,
чник на

у Евро-
ез 1884
я полу-
рат.
спания
Маври
хара
на при

пълна
ораже-
поведи

Фран-
роко и
Според

Текст 2

Венера често е определяна като сестра на земята поради сходствата помежду им: масата и е около 80% от тази на нашата планета и е малко по-гребна на размер. Поетичните наименования обаче не бива да ви подвеждат. Венера, макар и втората планета до слънцето, е всъщност най-гореща в Слънчевата Система. Изключително плътната ѝ атмосфера създава екстремнен парников ефект и в резултат температурите на Венера достигат до 465 градуса по Целзий!

Плътността на атмосферата е и основна пречка дълги години сведенията за планетата да бъдат хипотетично приятни. Превени са предположения, че на Венера има океани, хубав тропически климат и дори живот. Сондите, изпратени на Венера обаче, грастично обръщат нещата – вече е извесно, че Планетата на Любовта прилича по-скоро на Ад – смъртоносна и съвсем неприветлива за хората.

На Венера е пълно с вулкани. До този момент са идентифицирани 1600, но е съвсем възможно това да са просто най-големите. Освен това Венера има много високо налягане на въздуха. За да се ориентирате как бихте се чувствали, се опитайте да си представите какво е да вървите на дъното на океан.

Текст 3

Професията нутриционист е сравнително нова – като цяло в световен мащаб се утвърждава едва през последните няколко години. С развитието на технологиите и повишаването на нуждата от разширяване на познанието, както и с развитието на осъзнатостта на Обществото се появи и необходимостта от професионалисти, които могат да отсеят научно достоверната информация в областта на Грижата за здравето.

На теория квалифицираният нутриционист е обучен в дълбочина в областта на храненето. На практика обаче професията нутриционист обхваща още по широко поле на познанието. Специфичното за повечето нутриционисти – за разлика от всяка стандартна професия – е, че те не се занимават с тази наука само теоретично. От една страна, нутриционистът следва собствените си препоръки, а от друга – представлява пример и вдъхновение за своите клиенти и читатели. Той е пример за подражание, тъй-

като с външния си вид и начин на живот демонстрира резултата от придобитите познания, приложени на практика. В повечето случаи интересите и знанията на нутрициониста надхвърлят рамките на нутрициологията и подходът му към здравето на човека придобива по-холистичен характер. По-добрите Програми за Обучение на Нутриционисти включват и правилно движение, дишане, редуване на двигателна активност и почивка, качествен сън, психосоматика (науката за психологичните причини за здравните проблеми), релаксиращи и медитативни техники и др.

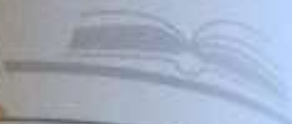
Текст 4

В ново проучване учените са изчислили как нарастналата популация насекоми в по-топлите части на земята ще се отрази на реколтата, и резултатите са силно претеснителни. Съществува реална опасност от глад заради климатичните промени.

Прогнозите сочат, че през следващите 30-години само в Европа вредителите ще унищожават средно по около 16 млн. тона пшеница, царевица и ориз на година. Ситуацията в двете америки и Азия е сходна.

По-високите температури овеличават експоненциално метаболитзма на насекомите, което от своя страна води до два риска. Първият е, че искат да ядът повече, а вторият е, че се стремят да се размножават повече.

Как да се преборим с всичко това? Единият от вариантите е да се разработват по-устойчиви срещу насекомите култури, което ще бъде една непрестанна надпревара с вредителите. Другият вариант е всеобща световна политическа и икономическа стратегия срещу климатичните промени или простичко казано: „Политиците да решат този проблем“. Надали и най-големите оптимисти продължават да вярват в това...

Текст 5

Екип от учени под раководството на проф. Дейвид Лейг от манчестърския университет е разработил молекулярен робот, направен само от 150 еденични атома. Макар близо един милиард пъти по-малък от зрънце сол, изкуственият интелект умее да сглобява еденични молекули в комплексни клъстери. За тази цел изобретението използва микроскопична захващаща ръка.

Учените от екипа са единодушни, че молекулярните роботи имат много-обещаващо бъдеще и ще се превърнат в неизменна част от производствения процес, основно в отрасли като машиностроенето, фармацевтиката и създаването на нови материали. Целта е в рамките на идните 10 – 20 години нанороботите да работят на нов вид поточни линии, където да създават непознати досега изключително прецизни и чисти по състав суровини. За да

реализират своята визия за бъдещето, учените от Манчестър-
ския университет работят за смазването и на други видове
машини до молекулярно ниво по подобие на нанороботите.

Изгответе табло с основните правила за писане на думи с главна и
с малка буква.

ПРАВИЛА ЗА ПИСАНЕ НА ДУМИ
С ГЛАВНА И С МАЛКА БУКВА

А

а

ГРАМАТИЧНИ КНИЖОВНИ НОРМИ

▶ **Граматиката** (от гр. γραμματικὴ τέχνη – ‘изкуство на буквите’) е дял от науката за езика, който изучава и описва структурата на даден естествен език. Дяловете ѝ са два:

- ▶ **морфология** (от гр. ‘морф’ – ‘форма’, и λόγος – ‘слово’, ‘наука’);
- ▶ **синтаксис** (от гр. σύν – ‘със’, ‘съвместно’, и таξις – ‘подреждам’).

▶ **Граматичните норми** представят правилата за образуването на формите на думите и съчетаването им в словосъчетания и изречения.

- ▶ Граматичните норми на книжовния език се описват и кодифицират в граматиките на съответния книжовен език.
- ▶ Граматичните норми на книжовния език имат задължителен характер за писмената форма на официалното общуване.
- ▶ Спазването на кодифицираните граматични норми осигурява ефективен и качествен обмен на информация при общуването.
- ▶ В съвременната устна реч се наблюдават отклонения от някои кодифицирани граматични норми.
- ▶ Те се дължат както на естествения развой на книжовния език, така и, макар и по-рядко – на диалектни навици.
- ▶ Граматичните норми, при които има колебания, са обект на специално изучаване в обучението по български език.
- ▶ Граматичните норми, при които най-често се наблюдават колебания, са кодифицирани и в Официалния правописен речник БАН (2012).

▶ **Правилата за членуване се отнасят за:**

- ▶ писане на пълен и кратък член;
- ▶ членуване на съчетания от две съгласувани определения;
- ▶ членуване на съставни собствени имена с нарицателни в тях.

▶ Правилата за писане на пълен и кратък член често се грешат, защото според правоговорните норми членуваните форми на думите от м.р. ед.ч. се произнасят само с кратък член.

▶ **Правила за писане на пълен и кратък член**

- ▶ Пишете морфемите за **пълен член -ът/-ят**, ако членуваният израз в м.р. ед.ч. може да се замести с местоимението **той** в изречението:

Човекът дойде → Той дойде.

Снежният човек стана много хубав. → Той стана много хубав.

Проектът е изпълнен в срок. → Той е изпълнен в срок.

Боли ме зъбът. → Боли ме той.

В стаята влезе капитанът. → В стаята влезе той.

- ▶ Пишете морфемите за **кратък член -а/-я**, ако членуваният израз в м.р. ед.ч. не може да се замести с местоимението **той** в изречението:

Чух мъжа, че говори нещо →

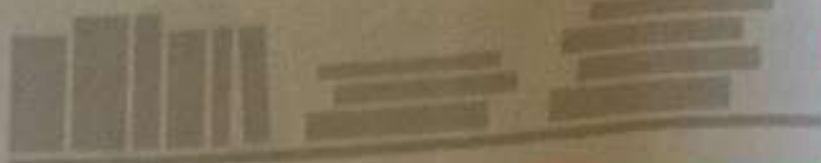
*Чух той е неправилен израз и следователно е правилно да се пише кратък член.

Миналия петък бяхме на Витоша. →

*Той бяхме на Витоша е неправилно изречение и следователно е правилно да се пише кратък член.

- ▶ Пишете думите в м.р. ед.ч., които означават прякори или прозвища, винаги с **кратък член -а/-я**:

Васил Левски – Апостола на свободата, Владимир Димитров – Майстора, Петър Моканина, Рачо Самсара, Никола Странджата – Знаменосеца, Иван Бухала и др.

► **Правила за членуване на съчетания от две съгласувани определения**

- Членуват се и двете определения, когато се означаваат два предмета:

В употреба са старите и новите учебници.

Новината е на първите страници на вчерашните и днешните вестници.

- Членува се само първото определение, когато се означава един предмет:

Мощният и компактен смартфон се отличава с хубава визия.

Голямата и тежка чанта ми пречеше.

Сравнете:

Първият и последният опит на състезателя бяха най-успешни.
(Опитите са повече от един.)

Това беше първият и последен опит на състезателя заради получената травма. (Опитът е само един.)

► **Правила за членуване на съставни собствени имена с нарицателни в тях**

- Съставните собствени имена, съдържащи съществителни нарицателни, се членуват според правилата за членуване на думи в българския език, а не се употребяват само нечленувани:

Българската (а не *Българска*) *камара на оценителите и на председателя.*

Софийският (а не *Софийски*) *университет „Св. Кл. Охридски“* *обяви местата за прием за следващата учебна година.*

- Съставните собствени имена с нарицателни в тях се употребяват само нечленувани, когато е възможно да се породят двусмислици:

Нов български университет открива учебната година на 1 октомври.

Пета многопрофилна болница за активно лечение е лечебно заведение с дългогодишни традиции.

⚠ **Правило за употреба на *бройната* форма за множествено число**

- ▷ Само съществителните имена от м.р., завършващи на съгласна, които НЕ означават лица, имат бройна форма.
- ▷ След бройни числителни имена и думите за количество *колко* и *няколко* такива съществителни се употребяват с окончание **-а/-я**: 2 *литра*, 8 *лаптова*, *сто автобуса*, *пет слона*, *няколко слоя*, *колко лева*.
- ▷ След бройни числителни имена и думите за количество *колко* и *няколко* съществителните имена от м.р., завършващи на съгласна, които означават лица, приемат само окончания за обикновено мн.ч. на **-и, -е**: *трима ученици*, *11 играчи*, *няколко автори*, *няколко български царе*, *двама принцове*.
- ▷ Правилото за бройната форма е в сила и ако между бройното числително, думите за количество и съществителното от м.р. за нелице има прилагателно: 8 *нови лаптова*, *сто модерни автобуса*, *пет бели слона*, *няколко електронни слоя*, *колко нови броя*.
- ▷ Правилото за бройната форма НЕ е в сила, ако между бройното числително, думите за количество и съществителното от м.р. за нелице има предлог или глагол: 2 *от* *верните отговори*, *сто са* *модерните автобуси*, *пет от* *белите столове*.

⚠ **Правило за употреба на формите *кого, някого, никого, когото***

Пишете формите *кого, някого, никого, когото* задължително, ако са налице едновременно следните три условия:

- ▷ отнасят се за лица;
- ▷ възможно е да се заменят в изречението с местоименията **него (го), му**;
- ▷ формите са употребени самостоятелно в изречението:
*На **кого** присъдиха отличието?* → *На **него** присъдиха отличието.*
*Ти давал ли си ключа **на някого**?* → *Ти давал ли си **му** ключа?*
*Не бих сторила **на никого** зло.* → *Не бих **му** сторила зло.*
*Мъжът, **когото** срещнахме, е чичо ми.* → *...**него** срещнахме...*

► **Правило за употреба на формите *свой, своя, свое, свои (си)***

Формите *свой, своя, свое, свои (си)* са задължителни, когато е необходимо да се означае, че нещо в изречението принадлежи на подлога.

Георги разхожда кучето *си* сутрин рано. (Т.е. кучето е на Георги.)

Сравнете: Георги разхожда кучето *му* сутрин рано. (Означава, че кучето не е на Георги.)

Иван винаги държи на *своята* дума.

Всяка коза за *свой* крак.

► **Правило за употреба на *деепричастията* (т.е. на формите на *-йки*)**

► Деепричастията се употребяват само ако са налице едновременно следните условия:

- означават действие, което е едновременно с действието, означено със сказуемото в изречението;
- вършителят на действието, означено с деепричастие, е идентичен с подлога в изречението:

Стремейки се към успеха на всяка цена, често губиш всичко.
Срещнах Петър, *вървейки* към училище.

► Деепричастията не може да се употребяват, ако в изречението липсва глагол сказуемо.

Сравнете: Писател по призвание, *притежаващ* висок дух и *подправен* стил. (правилно)

Писател по призвание, *притежавайки* висок дух и *неподправен* стил. (неправилно)

► **Правила за *съгласуване по число***

► При *учтивата* форма са в сила следните правила:

- Изговаряйте и пишете в мн.ч. глаголите форми на *-а* в *състав* на *учтивата* форма:

Вие сте говорили (дошли, казали).

- Изговаряйте и пишете в ед.ч. глаголните форми на **-и** и **-т** и прилагателните и числителните имена в състава на учтива-та форма, ако се отнасят за едно лице:

Господине, Вие сте поканен.

Госпожа, Вие сте приета.

Господине, Вие сте пръв (готов).

- ▶ При съгласуване между подлога и сказуемото в изречението: ако в едно просто изречение има повече от един подлог, сказуемото е в мн.ч.:

*Мария, Албена и други момичета от съседния клас **дойдоха** заедно*

- ▶ При съгласуване между определяемо и определение: при две или повече определения в ед.ч. определяемото също е в ед.ч.:

българска и английска реч;

червена, жълта и бяла роза;

отличния и слабия ученик.

- ▶ При съгласуване на местоимението **чийто** със следващата дума:

- изговаряме и пишем **чийто** (ед.ч.), ако следващата дума е в ед.ч.:

учениците, чийто здравен картон липсва;

ученикът, чийто телефон е забравен.

- изговаряме и пишем **чиито** (мн. ч.), ако следващата дума е в мн.ч.:

ученикът, чиито резултати от теста са високи;

учениците, чиито резултати от теста са високи.

Когато се колебаем за правописа на дадена дума, винаги проверявайте в най-новия правописен речник или на сайта на Службата за езикови справки и консултации на Института за български език към БАН.

- 1 Попълнете липсващите членни морфемии на думите в м.р. ед.ч. в текста според правилата за писане на пълен и кратък член.

Тазгодишни _____ автосалон в София ще се проведе за пръв път от 17 до 25 октомври. Често салон _____ съвпада с големи спортни

събития. Поради тези причини браншовата Асоциация на автомобилните производители и техните оторизирани представители в България (ААП) взеха решение за преместване на датата.

Автомобилни _____ отрасъл отново е в подем и предстои най-масащабното изложение до момент _____, а доказателството за това са подадените заявки от всички вносител.

Списък _____ с премиерите ще надхвърли 100 модела. В столицата ще дебютира есенцията от световните изложения в Женева, Шанхай и Франкфурт. Досега автосалоните се провеждаха през юни, който не е най-подходящи _____ сезон за посетителите и също така не е съобразен с календар _____ на автомобилните новост. Отново домакин на изложението са „Интер експоцентър“ и модерните климатизирани зали на съоръжението.

Освен премиерите на салон _____ се очакват прототипи, състезателни болиди, авангардни прототипи от бъдещето и автомобили с алтернативно задвижване, както и по-качествени фирмени щандове. Разбира се, ще има много съпътстващи събития.

2 Препишете изреченията, като употребите правилните форми на думите в скоби.

Последните три (брой) на списанието са качени изцяло в интернет.

На концерта ни дойдоха и седем (представител) от училищното настоятелство.

11 (ученик) от десети клас ще представят училището ни на състезанието по програмиране.

В зоологическата градина пристигнаха три малки (пингвин).

На ски пистите на Банско работят над 70 (ски учител).

Пред Президентството стоят на пост по четирима (звардеец).

В училището ни вече доставиха 75 нови (чин).

Вече имам няколко много редки (екземпляр) от този вид игуани.

На теста съм объркал два от верните (отговор).

Някои от най-известните (роман) на Агата Кристи са филмирани.

3 В следващия кратък диалог попълнете липсващите думи с някоя от следните форми според граматичните правила: *кой/кого, който/кого-то, някой/някого, никой/никого*.

- Чу ли _____ са поканили да оглави отбора?
- Доколкото знам, е имало няколко души кандидати. Но мисля, че все още не са се спрели на _____.
- Добре е да поканят _____ от бившите играчи в отбора.
- Е, трябва им човек с опит, на _____ могат да разчитат, че ще мотивира играчите.

– А този, _____ го йде, трябва да може да разчита на под-
гръжката на феновете.

– Дано е свестен, а не _____ с големи претенции...

4 Попълнете празните места с правилна местоименна форма (на лич-
но и притежателно или на възвратно лично и възвратно притежателно
местоимение).

Често, без да мислят, родителите поставят _____ диагно-
зи, като обричат децата _____ да ги потвърждават цял живот.

По този начин те сами лишават децата _____ от възмож-
ността за растеж и развитие на определени способности. Спом-
ням си как се изненадвах всеки път, като виждах рисунки на
внука _____ – дълго време той рисуваше по „бебешки“, а не като
възрастните _____. Децата на _____ възраст вече рисуваха
истински картини, дори с мащаб, перспектива, мимика на лица-
та, а той рисуваше човечета на принципа – точка, точка, запе-
тая... Но аз разбихах, че все още някакви мозъчни структури не
са сформирани и това е причината за _____ „примитивни“ ри-
сунки. И никой от нас, възрастните, не му говореше: „Ти не можеш
да рисуваш“... Мина време и някак незабелязано детето започна да
рисува. В _____ рисунки се появиха и перспектива, и мащаб,
и изразения. Просто никой не му постави „окончателна“ диагноза,
така не го лиши от перспективата да рисува.

Много пъти, когато съм предлагала на възрастни пациенти да
нарисуват нещо, което е било необходимо в процеса на _____
занимания, съм чувала: „О, не, аз не умея да рисувам!“. „И защо
мислиш така? – питах аз. – Кой ти го е казал? Просто опитай и
ще видиш, че не може да не можеш! Не се справя само този, който
изобщо не пробва...“

И действително понякога в резултат от няколкодневни уп-
ражнения хората започват да рисуват! Защото просто _____
„диагноза“, поставена от родителите _____ в детството, е от-
менена!

5 Попълнете с форми за единствено или за множествено число.

Госпожо, Вие твърдите, че сте (видял) _____ какво се случва, в най-големи подробности.

Господине, казвате, че сте (обяснил) _____ два пъти на младежа, че е (сигнал) _____ на мястото Ви.

Госпожо Антова, надяваме се, че сте (имал) _____ възможността да се запознаете с офертата ни.

Господин Василев, Вие сте (уведомен) _____ да направите плащането в 5-дневен срок.

Госпожо, Вие сте (бил) _____ (предупреден) _____, че предстои съдебно производство.

Госпожо, Вие сте (бил) _____ (поканен) _____ да дойдете на срещата в петък.

6 Препишете изреченията, като употребите правилните форми на думите в скоби:

Първият и вторият (вариант) на задачата се различават незначително.

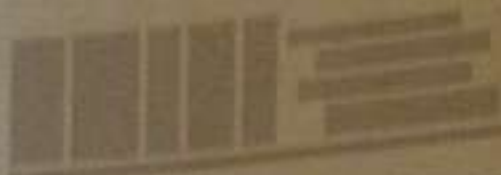
Момчето, (чийто) родители чакаха отвън, говореше притеснено с полица.

Абонатите, (чийто) абонамент изтича до края на месеца, могат да подновят договорите си при изгодни условия.

(Който) имат високи резултати на теста, ще получат отлични оценки.

Приемането на документи става първия и (последен) ден от месеца.

Гостът, който пристига днес, и българският му колега (ще посети) събитието довечера.

7 Препишете текста, като редактирате допуснатите в него граматични грешки.

Магдалена Кармен Фрида Кало и Калдерон, по-известна като Фрида Кало, е родена на 6 юли 1907 г. в град Мексико. Художник по призвание, притежавайки несломим дух и неподправен стил, белязал както работата, така и личния ѝ живот.

Израства в семейството на немски имигрант и мексиканка и има три сестри. Когато е едва на 6 години, прекарва тежко заболяване, в резултат на което десния ѝ крак остава по-слаб и по-къс спрямо левият. Поради тази причина още от малка започва да носи дълги рокли и обувка по няколко дълги чорапи на десният си крак, за да прикрие несвършенството му.

На 15-годишна възраст постъпва в Национално подготвително училище „Ескуела“ в столицата, а мечтата ѝ била един ден да бъде лекар. Но само три години по-късно злощастно събитие преобръща целия ѝ живот! На 17 септември 1925 г., връщайки се от училище, автобусът, в който се возела, е блъснат от трамвай. Фрида наранява гръбнака ѝ, счупва две ребра и десния ѝ крак на цели 11 места! В периода след катастрофата, когато е прикована към леглото, тя открива любовта към рисуването.

На 22 години Фрида Кало се омъжва за 43-годишния Диего Ривера, известен мексикански стенописец и художник, в който е влюбена от малка. Семейният им живот е изключително бурен и след 10 години брак Фрида и Диего се развеждат, а 13 месеца по-късно отново се женят!

В много от творбите ѝ Фрида разказва за себе си и физическата болка, която е принудена да понася, за тъгата да не може да

ими цени, за мъжът, който отива да се измъква на съпруга и, както и за нейната безгранична любов към него.

Фрancis Клод рисува над 140 картини, като бляга една трета от тях са илюстрирени. Вярно е, когато била пълнолетна каква е причината да рисува толкова често себе си, тя отговаря: „Рисувам илюстрирени, защото често оставам сама... защото аз съм чужда, когато пиша най-добре“.

Макар и да не е художник по образование, работата ѝ е толкова забележителна и запомняща се, че през 1873 г. най-големият национален музей на Франция, Лувъра, купува нейна картина, а творбите ѝ стават истинска сензация! Посмъртно тя е удостоена с пощенска марка в САЩ през 2001 г. На следващата година по кината излиза и биографичен филм за нея.

8 Препишете текста, като редактирате допуснатите в него граматични грешки.

Гениален изобретател, предприемач и иноватор – Илън Мъск е една от най-възбуждащите личности на нашето време, чийто мечти и проекти излизат извън пределите на Земята, устремявайки се в открития Космос към далечни планети. Мъск се опитва да промени светът към по-добро с неговите иновативни идеи и начинания като Tesla Inc. и SpaceX.

Когато е на 12 г., Мъск се научава да програмира и написва на компютърния език BASIC кодът за видео игра, която успява да продаде за 500 долара на местно списание за компютри.

Докато учел в Университета на Пенсилвания, Мъск заедно с няколко състудента, наели голяма къща с 10 спални, в която организирали грандиозни партита, за които искали такса вход на присъстващите. По този начин си осигурявали допълнителни доходи, с които покривали част от разходите им за обучение.

През 1995 г., когато е на 24 години, Мъск се премества в Калифорния, за да започне докторска степен по приложна физика в Станфорд, но напуска само два дни по-късно, за да преследва предприемаческите си амбиции в областта на интернет, възобновяема енергия и Космоса.

През същата година заедно с брат му Кимбал създава софтуерната компания Zip2, която се оказва толкова успешна, че през 1999 г. е продадена за 307 милиона долара в брой и 34 милиона долара в акции. Мъск получава 7%, или 22 милиона долара, от продажбата и така става милионер на 28 г.

През 2002 г. Мъск отделя 100 милиона долара, за да финансира и основе компанията за разработка на космически технологии SpaceX.

На 6 февруари 2018 г. SpaceX изстреля успешно и най-мощната съществуваща в момента космическа ракета, приземи две от трите ядра от първата ѝ степен и изпрати колата на Мъск в дълбокия Космос отвъд орбитата на Марс.

- 9** В коя от подчертаните думи е допусната граматична грешка?

Двамата португалските адмирали (А) Франсишку Алмейда – първият (Б) португалски вицецрал на Индия, и Алфонсо д'Албукерк завладяват (В) част от западното и източното крайбрежия (Г) на Индия и о. Малака.

- 10** В коя от подчертаните думи е допусната граматична грешка?

Италианският (А) мореплавател и пътешественик Христофор Колумб, повел своя (Б) екипаж към Индия, открива един от няколкото острови (В) на Бахамския (Г) архипелаг в Карибско море – Гуанахани, и го нарича Сан Салвадор.

- 11** В коя от подчертаните думи е допусната граматична грешка?

Флотилията на Марк Антоний и Клеопатра наброявала 220 кораби (А) – истински плаващи крепости (Б), всяка от които (В) разполагала с бойни кули и катапулти на борда (Г).

- 12** В коя от подчертаните думи е допусната граматична грешка?

Според някой (А) историци Марк Антоний няколко дена (Б) стоял силно афектиран на своя (В) кораб, а след това, когато слязъл в Пелопонес, започнал да дава нови нареждания на войските си (Г), но било вече късно.

13 В коя от подчертаните думи е допусната граматична грешка?

Жестокото потушаване на Априлското въстание и отзвукът (А) на зверствата в Европа е (Б) повод за провеждане на Цариградската конференция, чийто (В) решения са първото международно признание на правото на българите да имат своя държава в етническите си граници, очертани (Г) вече от борбата за църковна независимост.

14 В кое от изреченията НЕ е допусната граматична грешка?

- А) Щастieto е ключа към по-добро здраве и успехи в работата, предаде ДПА, позовавайки се на резултатите от изследване на германски специалисти.
- Б) Хумболтовият и очилатият пингвин, обитатели на субтропичната и умерената зони, най-лесно се отглеждат в зоологическите градини.
- В) Авторите на проучването са установили, че хората, чийто сън е здрав, се радват на по-добро здраве и на успехи в работата.
- Г) Само няколко участника в изследването редовно са предоставяли информация за семейното си състояние, здравето и успехите си в работата.

15 В кое от изреченията НЕ е допусната граматична грешка?

- А) Истинската любов едва ли има нужда от официално признат празник, на който всеки да я засвидетелства пред неговия избраник.
- Б) Дали заради подаръците, или поради повода празникът на любовта прави хората сякаш по-усмихнати, по-щастливи и добри.
- В) Все повече ресторанти предлагат ястия, съдържащи протеини, колаген, благодарение на който кожата възвръща нейната еластичност и здравия си вид.
- Г) През 2014 година се очаква услугите на самолетните компании да ползват около 3,3 млрд. пътника.

16 В кое от изреченията НЕ е допусната граматична грешка?

- А) Не си губи времето с човек, на който му е все едно дали си до ~~нещо~~.
- Б) За света ти може да си един човек, но за един човек може да си целият свят.
- В) На всекиму е присъщо да греши, но само глупавият упорства в грешката.

Г) *Навика във всичко да се търси смехното, е най-явният признак за посредственост.*

17 В кое от изреченията НЕ е допусната граматична грешка?

- А) *Историята оценява битките не толкова по числеността на воюващите и броят на жертвите, колкото по въздействието, което оказват върху развитието на обществото.*
- Б) *Първите готски атаки срещу балканските провинции на Римската империя започват през 238 г., продължавайки с нарастваща интензивност цели три десетилетия.*
- В) *Под натиска на хуните, който една година по-рано унищожава остготския племенен съюз, вестготите получават разрешение да се заселят в Долна Мизия и Мала Скития.*
- Г) *Заради изострени религиозни гонения във вестготския племенен съюз през 348 г. в областта край Никополис ад Иструм се заселват вестготи християни.*

18 В кое от изреченията НЕ е допусната граматична грешка?

- А) *За никой не е изненада, когато една силна армия печели битки, още повече, когато е на подчинение на мъдри и силни политици.*
- Б) *Буйният нрав, любовта към битките и изключително острият ум прославя Калоян като един от най-великите български владетели.*
- В) *Одринската крепост в началото на балканските войни е една от най-добрите фортификационни съоръжения в Европа.*
- Г) *Подтикван от тревога за съдбата на българския род и език, Паисий се стреми да събуди народностното съзнание на българите.*

19 В кое от изреченията е допусната граматична грешка?

- А) *Това беше неговия най-голям успех в досегашната му кариера.*
- Б) *Първото място на този турнир е най-сериозният му успех.*
- В) *Звънеца чакаха и учители, и ученици, уморени от дългия ден.*
- Г) *Победителят в състезанието беше определен от публиката.*

20 В кое от изреченията е допусната граматична грешка?

- А) *По улицата вървяха двама ученици от вашата гимназия.*
- Б) *Подайте ми няколко листовے, за да отпечатам текста.*
- В) *Повикайте двамата пазачи, които отговарят за обекта.*
- Г) *Край стената са наредени няколко високи шкафа.*

21 В кое от изреченията е допусната граматична грешка?

- А) Най-красив е букетът от белите и червени рози.
- Б) Това е състезателят, чиито резултати са най-добри.
- В) Запознаха се с човека, за когото толкова бяха слушали.
- Г) Първият и вторият кръг на конкурса са най-оспорвани.

22 В кое от изреченията е допусната граматична грешка?

- А) След края на конкурса журито се убеди, че двамата най-млади участници са най-талантливи.
- Б) На традиционната среща на високо равнище най-силно впечатление направиха изказванията на френския и българския посланик.
- В) Възторжената реакция на публиката и високата оценка на журито, получена на конкурса, окуражи младия изпълнител.
- Г) Ще отстоявам докрай моята позиция, защото тя е продиктувана не от лични амбиции, а от здравия разум и от почтеността.

23 В кое от изреченията е допусната граматична грешка?

- А) Вазов изразява неговото родолюбие, посвещавайки на България песните си.
- Б) Изброявайки примери от историята и от съвременния живот, той доказва своята теза.
- В) Писателят изрича истината за една епоха, родила достойни синове на България.
- Г) Майките, мислейки непрекъснато за децата си, забравят ежата за самите себе си.

ПУНКТУАЦИОННА НОРМА. ПУНКТУАЦИОННИ ЗНАЦИ В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

- ▶ **Книжовна норма** – съвкупност от езикови средства, които за определен период са възприети за правилни в писмената и в устната форма на книжовния език и са задължителни за официалното писмено и устно общуване. Нормите на книжовния език са фиксирани под формата на правила.
- ▶ В настоящия период от развитието на българския книжовен език правилата са представени в Официалния правописен речник на БАН.
- ▶ **Правоговорните норми** регламентират изговора на думите и техните форми в устната форма на книжовния език, а правописните и граматичните норми – изписването им, задължително за текстовете в официалната писмена комуникация.
- ▶ Отклоненията от книжовноезиковите норми и нарушаването на съответните правила в изговора, правописа или граматиката се определят като грешки.
- ▶ **Редактиране** – обработка на текст, преди той да стане достъпен за други хора, с цел подобряване на изказа и отстраняване на допуснати неточности и грешки.
- ▶ **Просто изречение** – изречение, в което има едно сказуемо:
Те ще пътуват утре.
Концертът е отложен за 10 декември.
Тестът беше доста труден.
Започнахме да се готвим за изпита.
Кога трябва да подам документите за кандидатстване?
- ▶ **Еднородни части** – части на простото изречение, които са свързани със съчинителна връзка. Те се изразяват с една и съща част на речта и изпълняват една и съща функция в изречението, например:

▷ **еднородни подлози**

*Александър и Милена вече не ми помагат по математика.
Съучениците ми и всички мои приятели ме поздравиха.
Аз и още едно момче ще трябва да се явим на изпита отново.*

▷ **еднородни допълнения**

*Ще трябва да купим още хляб и шунка за сандвичите.
Тя е тренирала волейбол, плуване и лека атлетика.
Обадих се на Петър, Мария и Милена.*

▷ **еднородни обстоятелствени пояснения**

*Ще залепим афиши на входа и пред класната стая.
Тя пееше тихо и мечтателно.
Поради дъжда и силния вятър полетите закъсняват.*

▷ **еднородни определения**

*Жената носеше стара, но много чиста рокля.
Тя заговори с тих, дрезгав глас.
Ще обядвам пица с шунка и кашкавал.*

▶ **Обособени части** – второстепенни части, най-често определения или обстоятелствени пояснения, които са отделени от останалите части на простото изречение, за да се подчертае смисълът им или да се привлече вниманието към тях. Обособяването се реализира чрез:

▷ **промяна в словореда:**

*Петър, моят най-добър приятел, винаги ме е подкрепял.
(Сравни с Моят най-добър приятел Петър...)
Детето, изплашено от бурята, заплака.
(Сравни с Изплашеното от бурята дете...)*

▷ **отделяне чрез пауза в устната реч или чрез пунктуационни знаци в писмената реч:**

*Развълнувани и възторжени, феновете дълго ги аплодиряха.
Тичайки към спирката, тя изпусна телефона си на тротоара.*

▶ **Пунктуационната норма** регламентира изписването на препинателните (пунктуационните) знаци в даден език. Тя се състои от правила за употребата и функциите на отделните знаци в простото изречение, в сложното изречение или в различни типове

текст. Спазването на тези правила е задължително за официалното писмено общуване.

► Отклоненията от правилата за употреба на пунктуационните знаци представляват пунктуационни грешки.

► Пунктуационната норма е различна в различните езици. В един език тя може да се различава, т.е. да е основана на различни принципи, през различните периоди от неговото развитие.

► За да сте сигурни, че спазвате пунктуационните правила, правете проверки в актуалния към момента официален правописен речник.

► **Препинателните знаци** служат за отделяне на синтаксични и смислови цялости в изречението и в текста. За пунктуационните норми в българския език водещ е **синтаксичният принцип**, а правилата за употреба на пунктуационните знаци са свързани със строежа на простото или на сложното изречение, а не например с паузите, които говорещият прави.

► Функцията на пунктуацията е да осигури възприемане на пълния текст, което съответства на замисъла, възникнал при автор на този текст. Сравнете:

Работи така, че да изпиташ удовлетворение от работата.

Днес свършихме по-рано, така че ще успея да дойда по-рано.

Той дойде.

Той дойде?

Той дойде!

Той дойде...

► Знаци за край на изречението: **точка**, **въпросителен знак**, **извикателен знак**, **многоточие** – употребата им се определя от това какво е изречението по цел – съобщително, възклицателно, побудително, възклицателно-емоционално или неутрално, неопределено или незабършено.

► Знаци вътре в изречението: запетая, точка и запетая, двоеточие, тире, скоби, кавички – употребата им се определя от синтактичната функция на думата, словосъчетанието или изречението, което отделят или ограждат, от типа реч или от вида на предаваната информация.

► Запетая, двоеточие, тире и по-рядко скоби се използват за отделяне на части на изречението.

► Разграничаването на видовете реч – авторска или чужда, актуална или препредадена, става с двоеточие, тире и кавички.

► Уточняваща или допълваща информация се отделя от основната чрез скоби.

► Точка и запетая е знак за отделяне на по-дълги и относително самостоятелни цялости, най-често при изреждане.

► Въпросителен знак, удивителен знак и многоточие може да се употребяват и вътре в изречението.

► Скобите и кавичките са двойни знаци – състоят се от два елемента, които образуват знака.

► С препинателните знаци пишещият се стреми да отрази някои от основните характеристики на звучащата реч:

► различни по дължина паузи, промяна на интонацията;

► в края на изказването може да означае дали то е завършено – със знаците точка, въпросителен, удивителен, комбинация от въпросителен и удивителен, или незавършено – с многоточие.

► Някои от знаците, които се използват като пунктуационни, имат и непунктуационна употреба. Тя е свързана с **графичното оформяне на части от текста**. Точката може да се използва например:

- за означаване на съкращение;
- за отделяне на цяло число при писане на десетични дроби;
- при дати, изписани с цифри;
- при точки и подточки (рубрики) в текста.

- ▶ **Запета** – в простото изречение тя има следните функции:
 - ▶ **разделя** еднородни части и повторени части една от друга;
 - ▶ **огражда** обръщания, обособени части, изрази за означаване на отношение, поредност или коментар (вметнати изрази).

Ако частите, които трябва да се оградят, са **в средата на изречението**, запетая се пише на **две места** – в началото и в края им. Ако тези части са в началото или в края на изречението, запетая се пише веднъж, съответно **в края** или **в началото на израза**, който трябва да се отдели пунктуационно.

▶ Запета при еднородни части

- ▶ **Запета се пише** при изброяване, ако е изпуснат съчинителният съюз:

В понеделник, вторник и четвъртък имаме по 6 часа.

Утре времето ще бъде облачно, дъждовно и хладно за сезона.

- ▶ **Запета се пише** при еднородни части, свързани със съюзите за противопоставяне **а, но** или с двойните съюзи **и – и, или – или, ли – или, дали – или, нито – нито, ту – ту, както – така и, не само – но и** и др.

Не питах тебе, а нея.

Всяка събота ходехме или на кино, или на дискотека.

Нито по български, нито по математика съм подготвен добре.

- ▶ **Запета не се пише** пред еднократно употребени съюзи **и** и **или**.

- ▶ **Внимателно обмисляйте пунктуацията** в следните случаи:
 - ▶ при **две или повече съгласувани определения**, които може да са:
 - **еднородни** (между тях може по смисъл да се постави съюзът **и**) – в случай че такива определения са свързани безсъюзно, **между тях се пише запета**;

Тя забеляза неговия **ведър, обнадяващ** поглед.
(= Тя забеляза неговия **ведър и обнадяващ** поглед.)

- **разнородни** (между тях **не може** по смисъл да се постави съюзът **и**) – между тях **не се пише запетая**:
Той ѝ подари красиви златни обеци.

▷ при **повече от едно и** или **или** в изречението:

- ако **свързват еднородни части** – между тях се пише запетая:
И плодовете, и зеленчуците са току-що откъснати.
Ще купя или торта, или бонбони.
Дали торта, или бонбони да купя?

- ако **имат различна функция** (например единият съюз свързва еднородни части, а другият – прости изречения), между тях **не се пише запетая**:

Ще повикам Иван и Георги и те ще ни помогнат.

(Първият съюз **и** свързва **еднородните допълнения Иван и Георги**; вторият съюз **и** свързва **първото просто изречение – Ще помолим за помощ Иван или Георги, с второто просто изречение – те ще ни помогнат.**)

Ще помолим за помощ Иван или Георги или ще се справим сами.
(Първият съюз **или** свързва **еднородните допълнения Иван и Георги**; вторият съюз **или** свързва **първото просто изречение – Ще помолим за помощ Иван или Георги с второто просто изречение – ще се справим сами.**)

- ◀
- ▷ **Обръщения** – в устната реч не е задължително да се отделят с пауза, но в писмени текстове винаги се отделят **пунктуационно** от останалите части в изречението:

Господине, заповядайте!

Седнете на първия ред, господине!

Този въпрос, госпожо, вече сме го коментирали.

- ▷ **Обособени части** – в писмената реч винаги се отделят, а **пунктуацията** им зависи от това на кое място в изречението са употребени:
Запазвайки пълно мълчание, учениците излязоха от стаята.
Учениците излязоха от стаята, запазвайки пълно мълчание.
Учениците, запазвайки пълно мълчание, излязоха от стаята.

► Единично обстоятелствено пояснение в началото на изречението може да се обособи само ако има силно разширен състав. Сравнете:

Въпреки наложените ограничения емиграцията продължава.

Въпреки наложените от органите на реда ограничения за преминаване на хора и превозни средства през границата, емиграцията продължава.

► Обстоятелствени пояснения за сравнение се обособяват само когато авторът иска да акцентира върху тях, ако пред тях има друго обстоятелствено пояснение, което конкретизират, или когато имат разширен състав:

В този миг в съзнанието му, като на кино, премина целият му живот.

На летището те бяха посрещнати с цветя и речи, като истински победители.

► Обособяването на изрази с *вместо* или *освен* не е задължително. То зависи от желанието на говорещия да отдели дадения израз, за да го подчертае, или да не го отделя:

Вчера, вместо във фитнеса, тренирах в парка.

Но и: *Вчера вместо във фитнеса тренирах в парка.*

Освен материалите в учебника, прочетох и няколко статии от интернет.

Но и: *Освен материалите в учебника прочетох и няколко статии от интернет.*

► Ако говорещият иска да открие по-силно обособения израз, може вместо запетая за отделянето му да използва тирета или тире и запетая:

Учителят – висок, гордо изправен и решителен – излезе напред.

Учителят – висок, гордо изправен и решителен, излезе напред.

► Изрази за оценка, коментар на автора или за поредност (вметнати изрази) – с вметнатите изрази се означава някакво добавяне, вмъкнато, странично съобщение, което улеснява възприемането на текста или чрез което се прави коментар на съдържанието или формата на изказването:

Той отново закъсня. – неутрално съобщение за даден факт

Той, **разбира се**, отново закъсня.
 Той, **както знаеш**, винаги закъснява.
 Но **да ви кажа право**, той винаги закъснява.
 Той **например** никога не закъснява.
 Той **може би** отново ще закъснее.

- ▷ Когато са употребени с такава функция, се отделят пунктуационно:
- от една страна, от друга страна;
 - първо, второ, трето...;
 - обратно;
 - напротив, изглежда, да речем, да кажем, значи, разбира се, между другото, естествено, за съжаление, честно казано, казано по друг начин и др.
- ▷ Когато са употребени като вметнати изрази, не се отделят пунктуационно *всъщност, впрочем, може би, наистина, според мене, обаче, например, действително, по всяка вероятност, навярно, следователно, като че ли, сякаш, в края на краищата* и др.

- ▷ **Двоеточие** – използва се при:

- ▷ **въвеждане на уточнения**, допълваща информация или уточнения, например в документи, формуляри и под.:

Място на провеждане: Драматичен театър

Дата: 23.02.

Вход: свободен

- ▷ **изброяване:**

По време на спортния празник ще се проведат състезания по следните спортове: лека атлетика, волейбол, тенис на маса и футбол.

По време на спортния празник ще се проведат състезания по лека атлетика, волейбол, тенис на маса и футбол.

По време на спортния празник ще се проведат състезания по:

- лека атлетика;
- волейбол;
- тенис на маса;
- футбол.

Ако уточняващата информация е изписана с различен шрифт или стил, не се пише двоеточие:

Място *Драматичен театър* // ДРАМАТИЧЕН ТЕАТЪР

► **Тире** – показва по-висока степен на разграничение на частите, които отделя. Означава по-дълга пауза и по-силно отделяне от запетаята. Употребява се при:

► **обособени части:**

Ще присъства и г-н Ив. Мирчев – директор на гимназията.

Ив. Мирчев – директор на гимназията – разясни условията.

Ив. Мирчев – директор на гимназията, разясни условията.

► **вметнати думи и изрази:**

Честно казано – не ми се излиза.

Моего предложение – разбира се – беше подкрепено от всички.

Моего предложение – разбира се, беше подкрепено от всички.

При обособени части и вметнати думи изборът на знак за отделяне – запетая или тире, зависи от това дали пишещият желае да подчертае съответната част. При изброяване тирето може да се употреби по същия начин както и двоеточието.

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 3.

Въобще няма да си правим труда да ви питаме дали ви харесва да сърфирате в интернет. То си е ясно не само защото в момента четете това, но и защото мрежата вече е част от живота ни и напълно естествена и неотменима. Много от нас не могат и да си представят как бабите и дядовците ни, например, издържат без електронна поща, игри, клипчета, или без помощта на електронните търсачки! Да не говорим пък колко е вънруващо да можеш да си

пишеш с приятелите и веднага, когато ти се случи нещо интересно, да им го съобщиш и да им изпратиш снимка доказателство за твоето неповторимо приключение! Това е едно от забавленията в интернет най-често предпочитано от всички нас в последно време.

Замисляйки се сериозно можем да кажем, че интернет за по-голямата част от нас е всекидневие. Опитвайки се да наподоби реалния живот виртуалното пространство налага определени правила за поведение за престижното поведение онлайн. Тъй като сте пред компютъра и никой не може, наистина, да разбере кой сте или какъв сте, общоприетите правила за учтивост диктуват, че трябва да се държите по определен начин. Правилата, регулиращи онлайн поведение се наричат „нетикет“, което означава „интернет етикет“.

С други думи нетикет означава обноски приети при комуникацията онлайн. Също както има определени правила задължително за общуването в училище или в магазина има и правила, които трябва да следвате онлайн, за да може прекарването ви в интернет да бъде приятно. Ето някои от тях.

1. Не забравяйте златното правило: отнасяме се към другите така, както искаме да се отнасят с нас. Никога не забравяйте, че тези, с които общувате онлайн, са хора с истински чувства със свои реални проблеми. Това разбира се може лесно да се забрави, когато просто гледате екрана на компютъра.

2. Онлайн комуникацията използваща само думи може да се определи като безлична непрозрачна тъй като обикновено не можете да видите изражението на лицето на събеседника си, жестикулациите, мимиките му. Не можете да чуете гласа му. Обмисляйте внимателно изказа си, защото в киберпространството думите могат да живеят много по-дълго, отколкото бихте предположили.

3. Действайте онлайн по същия начин както бихте действали в ситуацията съпътстваща неvirtуалното ви всекидневие. Ако не правите нещо в реалния живот, не го правете и онлайн!

4. Винаги знайте къде се намирате. Когато посещавате нов уебсайт, отделете време, за да се огледате и да видите как другите се държат в него. Това ще ви помогне да получите представа

дали искате да бъдете в този сайт и ако го направите, как да го направите правилно.

5. Прилагайте уменията си за писане! Да, граматиката, правописът а и пунктуацията са важни и онлайн. Написаното от вас определя онлайн присъствието ви, затова използвайте думите внимателно обмислено!

6. Споделете знанията си! Интернет съществува, за да помогне на всички потребители искащи да получат знания.

7. НЕ ВИКАЙТЕ! В интернет използването само на главни букви е еквивалент на крещене, така че не използвайте само главни букви освен ако наистина не възнамерявате да извикате нещо заслужаващо да бъде изречено гръмко!

8. Ако получите шега, или друг забавен текст по електронната поща, не се колебайте да я споделите с няколко приятели, които знаете, че оценяват този тип имейли, но не го препращайте на всички в адресната си книга. Много хора не обичат да получават нито вицове нито мъдри мисли в електронните си пощи или просто нямат време да ги четат.

?

1 В текста са употребени 13 обособени части, при които са допуснати пунктуационни грешки. Открийте ги и поставете изпуснатите пунктуационни знаци.

2 Открийте и подчертайте в текста еднородните части. В пунктуацията на някои от тях са допуснати грешки. Открийте ги и ги поправете.

3 Открийте и подчертайте употребените в текста вметнати думи и изрази. Поправете грешките, които са допуснати в пунктуацията им.

4 Превърнете подчертаните изрази от необособени в обособени съгласувани определения. При трансформацията поставете необходимите препинателни знаци.

В далечината се виждаше кацнала на самия ръб на екалата червена къща.

Преследвачите се опитваха да настивнат устрашения към ризонта жребец.

Сълзата на девојката събудила заспалия в скута ѝ молба.

Не можеше да устои на светлия ѝ и изпълнен с неизказана молба поглед.

Момчето тръгна към изправената пред стената стълба.

5 Подчертайте вметнатите думи и изрази, употребени в изречението, и поставете изпуснатите запетаи.

Данните както вече стана ясно говорят за драстична промяна на ситуацията.

Всички естествено се надяваме да се класираме за финал на състезането.

От една страна тя е умна, от друга страна обаче не полага достатъчно усилия.

Момчетата обикновено се интересуват от футбол и от български спортове.

Никой разбира се не се съмнява в неговите качества на голям спортист.

Те може би се надяват да им помогнем за изготвянето на документацията.

6 В кое от изреченията НЕ е допусната пунктуационна грешка?

- А) По информация на Националния статистически институт, българиите харчат близо 40% от средствата, получаваии като месечен доход, за храна.
- Б) Въпреки отсъствието на официална статистика, наблюденията сочат, че все още голяма част от хората избират да пазакуват в кварталните магазини.
- В) В същото време делът на продажбите в търговските вериги се увеличава, достигайки между 25 и 34% от общите продажби.
- Г) В градовете, където има и повече магазини от големи търговски вериги, делът на малките магазинчета разбира се, е по-малък.

7 В кое от изреченията е допусната пунктуационна грешка?

- А) За софтуера невинаги е възможно да определи дали дадена програма е продукт, необходим на потребителя с оглед на обичайните му занимания.
- Б) За програмите, заплашващи с разпространението на компютърни вируси обикновено се използва терминът „опасен софтуер“.
- В) Библиотеката с дефиниции съдържа огромна база данни от файлове и настройки, представляващи заплахата от шпионски софтуер.
- Г) „Майкрософт“ редовно публикува актуализации на дефинициите за потребителите, осигурявайки по този начин защита за компютрите и за личните им данни.

8 В кое от изреченията е допусната пунктуационна грешка?

- А) Климатът по бреговете на Червено море е сух и топъл, температурата на въздуха е около 20°C, и при най-студено време.
- Б) Благодарение на топлия климат по бреговете на Египет температурата на морската вода дори през зимата не пада под 20°C.
- В) В Червено море, както е известно, не се влива нито една река и затова водата му е кристално чиста.
- Г) Големите изпарения са причината Червено море да има средна соленост, достигаща 42 грама сол на литър.

9 В кое от изреченията е допусната пунктуационна грешка?

- А) Разбира се, най-бързият начин пътешественикът да стигне до крайната си цел, било придвижването с кон.

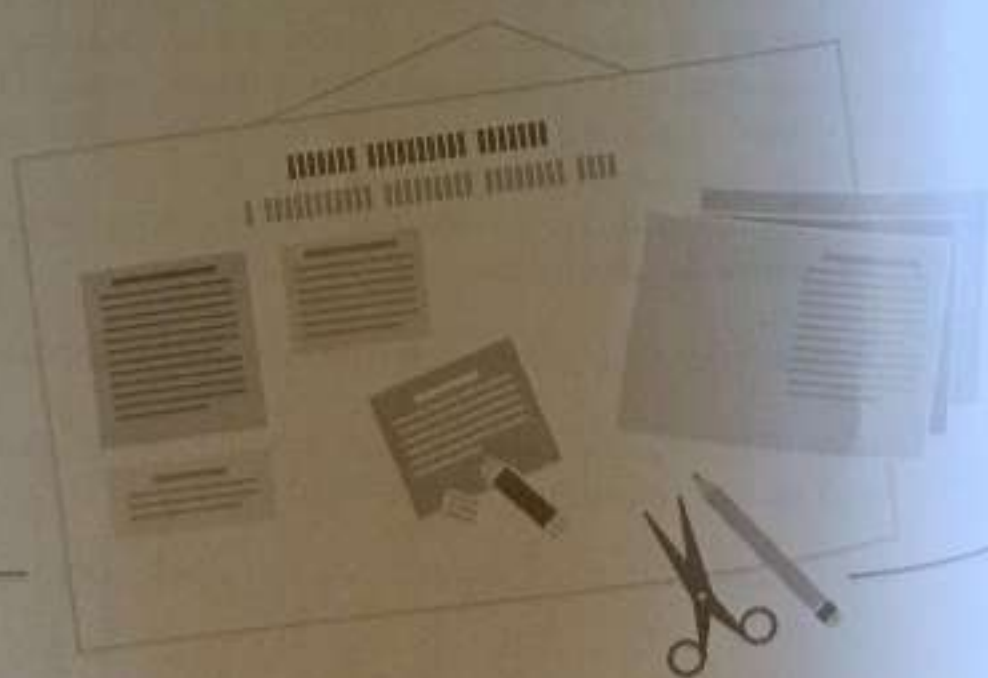
- Б) Заможните римляни наемали каляска с четири коледа, наречена карпентум и взимали няколко роби, които да ги съпровождат.
- В) Опитвайки се да избягат от стреса на градския живот, по-малко състоятелни римски граждани пътешествали до извънградските си имения.
- Г) Предпочитани били места, изобилстващи от минерални извори, където се изграждали терми.

10 В кое от изреченията е допусната пунктуационна грешка?

- А) С изобретяването и въвеждането на триточковия предпазен колан инженерът Нилс Болин е може би човекът, спасил живота на най-много хора по света.
- Б) Предпазният колан се популяризира след признаването на изобретението на Болин, като едно от осемте най-велики творения в историята на човечеството.
- В) Проучванията, направени в последно време, показват, че само в ЕС за една година предпазните колани спасяват от смърт приблизително 11 700 души.
- Г) И до ден днешен има шофьори, поставящи предпазни колани само ако видят органи на КАТ по пътищата.

Изгответе табло с основните граматични правила в съвременния български книжовен език.

ПУНКТУАЦИОННИ ЗНАЦИ В СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

- ▶ **Пунктуационна норма** – съвкупност от правила, регламентиращи употребата и функциите на пунктуационните знаци в простото изречение, в сложното изречение или в различните типове текст.
- ▶ За пунктуационните правила в българския език водещ е синтактичният принцип – употребата на пунктуационните знаци се определя от строежа и структурата на простото или на сложното изречение.
- ▶ Спазването на пунктуационната норма е задължително за официалното писмено общуване. Отклоненията от нея се определят като пунктуационни грешки.
- ▶ **Сложно изречение** – изречение, в което има повече от едно сказуемо. Сложното изречение се състои от две или повече прости изречения, които са свързани граматически чрез съюзи, съюзни думи (въпросителни и относителни местоимения и местоименни наречия) или безсъюзно:

*Слънцето изгря, стопли премръзналата земя, птиците запяха.
Подадох документи и се явих на конкурса.
Бях добре подготвен, но на интервюто не се представих добре.
Мисля, че няма да получа стипендия за обучение в чужбина.
Когато публикуват теста, ще ти се обадя, за да го коментираме.*

▶ **Сложните изречения биват:**

- ▶ сложно **съчинено** изречение;
- ▶ сложно **съставно** изречение;
- ▶ сложно **смесено** изречение.

▶ **Сложно съчинено изречение** – сложно изречение, в което съставлящите го прости изречения са свързани със съчинителна връзка. Отделните изречения в състава на сложното са относително самостоятелни и граматически и смислово равнопоставени.

▶ **Съчинителната връзка** се изразява със **съчинителни съюзи** или **безсъюзно**:

Поканихме го на срещата, но той се разболя и не може да дойде. Климатът на острова е тропически – влажен и горещ, средните температури са около 30°C, а дъждовният сезон е относително кратък.

Фигурата бавно се движи по сцената, ту влиза в осветения от прожекторите кръг, ту излиза от него.

Лятото си отива, ето защо сега е моментът за подсилване на имунната система.

Традиционно съчинителните съюзи се делят на:

- **съединителни:** и, и – и, нито – нито, също и, както и, както – така и, и – както и, така също и, хем – хем;
- **съпоставителни (противопоставителни, съотносителни):** а, но, обаче, ала, ама, ами, не само – но и, не само – а и, не че – но, не стига че – но и, не стига че – а и, не стига че – ами;
- **разделителни:** или, или – или, ли – или, дали – или, било – било – ту – ту;
- **заклучителни:** и така, така че, затова, ето защо, следователно.

▶ **Сложно съставно изречение** – сложно изречение, в което съставлящите го прости изречения са:

- свързани с **подчинителна връзка**;
- в отношения на **смислова и граматична зависимост** (отношения между главно и подчинено изречение).

► **Подчинителната връзка** се изразява с:

▷ подчинителни съюзи: **че, да, ако;**

▷ съюзни думи:

- относителни местоимения и местоименни наречия: *който, която, което, които; чийто, чиято, чието, чиито; каквото, каквито; колкото, където, когато, както, защото;*
- въпросителни местоимения и местоименни наречия: *кой, какъв, чий, колко, къде, кога, как, защо;*
- въпросителните частици *ли, дали.*

Идеята **да** създадем учебен спортен автомобил тип „болид“, се роди преди две години.

Момчетата започват да търсят спонсори, **след като** вече са проектирали основните компоненти на автомобила.

Те се свързват с над 40 фирми, **с чиято** помощ набавят частите, **които** са им необходими, **за да** сглобят автомобила.

Все още не е ясно **кога** ще може да участваме на истинско състезание с нашия спортен автомобил.

► **Сложно смесено изречение** – сложно изречение, което:

▷ съдържа **три** или **повече прости** изречения;

▷ съдържа **поне една съчинителна връзка и поне една подчинителна връзка** между съставлящите прости изречения.

Учени са установили, **че** тази планета е като близък на Земята **и** е разположена в обитаемата зона на звездната система. С откритието ще се стесни кръгът на търсените светове, **които** са подходящи за живот, **и** изследванията ще се насочат към други системи.

Предполага се, **че** на тези планети може да има вода в течно състояние, **но** звездите от клас М са прекалено активни **и** това намалява вероятността **да** има подходящи условия за живот там.

► Функцията на пунктуационните знаци в сложното изречение е да отделят частите (простите изречения), от които е изграден сложното изречение.

► В рамките на отделните прости изречения в състава на сложното действат правилата за отделяне чрез пунктуационни знаци на еднородни части, повторени части, обособени части, вметнати думи и обръщения.

► Най-често за отделяне на простите изречения в сложното съчинено, съставно или смесено изречение се използва запетая. С тази функция може да се употребяват, макар и по-рядко, двоеточие или тире.

► Пунктуация на **сложното съчинено изречение**

▷ Запетая се пише:

- в случаите, когато между отделните прости изречения има **безсъюзно съчинително свързване**, т.е. не е употребен съчинителен съюз:

Някои хора харесват есента заради пестротата ѝ, други я определят като поетичен сезон, трети тъгуват за изминалото лято.

Детето тръгна по улицата, премина по моста, мушна се из навалищата и пак почна да оглежда войниците.

Гражданите, зашеметени и възбудени от новото и неочаквано щастие, тичат нагоре-надолу, усмихват се радостно на всеки срещнат войник и се готвят за тържеството.

- **пред** съчинителните съюзи **а, но, обаче**:

*Ще дойдат, **но/обаче** ще закъснеят.*

*Иван тренира плуване, **а** Петър ходи на пиано.*

- **пред** втория от двойните съюзи **дали – или, или – или, ли – или, нито – нито, ту – ту** се пише запетая:

***Дали** да се поразходим в парка, **или** да отидем на кино.*

***Нито** сме чули за случилото се, **нито** сме видели нещо.*

***Ту** изгрява жарко слънце, **ту** небето се покрива с облаци.*

- ▷ Запетая не се пише **пред** единичните съюзи **и** и **или**:
*Ще се поразходим в парка **и/или** ще отидем на кино.*

- ▷ В края на изречение с разделителните съюзи **ли – или, дали – или** се пише въпросителен знак:
Ще дойдеш ли с мен, или да отида сам на срещата?

▷ Пунктуация на **сложното съставно изречение**

Със запетая се отделят подчинените от главните изречения. За пунктуационното оформяне на сложното съставно изречение имат значение:

- **мястото на подчиненото изречение** спрямо главното;
- **видът на връзката** – подчинителен съюз или съюзна дума.

- ▷ Когато **подчиненото изречение е пред главното**, в края му се пише запетая, без значение с какъв съюз или друга дума е въведено:
Въпреки че са обградени от екип с фризьори, гримьори и стилисти, и известните имат несполучливи експерименти с външния си вид. Когато такава информация за известна личност попадне в интернет, броят на критикуващите започва да расте лавинообразно. За кого говорим, вижте в галерията на нашия сайт. Ако не вярвате, прочетете историите на някои от най-великите предприемачи, откриватели или световни лидери.

- ▷ Когато **подчиненото изречение е след главното**, то се отделя със запетая, ако е въведено:
- със съюзите **че, ако, за да, без да, освен да, преди да, макар (и) да, вместо да, освен че, въпреки че, макар че**,
 - с относителните местоимения **който, която, което, които, какъвто, каквато, каквото, каквито, чийто, чиято, чие то, чиито, когато, където, както, колкото, защото**.

- ▷ Когато **подчиненото изречение е въведено от някой от съюзите *въпреки че, макар че, освен че, при положение че***, запетаята се пише **пред целия съюз, а не пред че**:
*Батерията явно не е заредена, **макар че** индикаторът за зареждане не свети.*
*Нямам какво друго да кажа, **освен че** спектакълът много ми хареса.*
*Не мога да не се сърдя, **при положение че** чакам от половин час.*
*Пиратството остава сериозен проблем, **въпреки че** музикалната индустрия бележи растеж на услугите по заявка.*

- ▷ При съчетанията от предлог и съюз (съюзна дума – относително местоимение) запетая се пише **пред** предлога:
Журналистът, с когото се срещнахме, ни запозна с работата в студиято.
Това е континент, за който ние, европейците, твърде малко знаем.
Начините, чрез които хората пиратстват музика, се променят.
- ▷ Не се пише запетая пред относително местоимение, което въвежда подчинено изречение, поясняващо сказуемото на главното, а в главното няма дума, която местоимението замества. Сравнете:
Ще излизам с всекиго, с когото поискам.
Ще излизам с когото поискам.
Купих всичко, което ми поръчахте.
Купих каквото ми поръчахте.
- ▷ Не се пише запетая, ако пред съюза или съюзната дума, която въвежда подчинено изречение, е употребено някое от уточняващите наречия **само, именно, тъкмо, точно, дори, даже** и т.н. или частицата **не**.
- ▷ Когато подчиненото изречение е след главното, то **не се отделя със запетая**, ако е въведено:
- със съюза **да**:
През март компанията планира да пусне директен полет до Акбляна.
 - с въпросително местоимение или въпросително местоименно наречие: **кой, коя, кое, кои; какъв, каква, какво, какви; чий, чия, чие, чии; кога, къде, как, колко, защо**.
Експертите ще изясняват кой е виновен за аварията.
В такива стресови ситуации никога не се знае чии нерви ще издържат.
Пред комисията трябва да обясните защо сте избрали тази обучителна програма.
- ▷ Когато подчиненото изречение е между частите на главното, запетаята се пише **в началото и в края** на подчиненото изречение. За запетаята в началото важат същите правила, както при подчинено изречение след главното. Важно е да се постави „затваряща“ запетая:
Фактът, че видеоматериалите често имат по-голям ефект от текстовите (печатните) материали, също е отчетен.

Съветите, които експертите ни даваха по време на етажа, много ни помагаша.
На екзотичността, чиито снимки бяха разпространени вече, вероятно има вода.
Врътливостта от Водовоето стихотворения „На прощаване“, за което свободата е най-висше благо, в който на саможертва. Играта да изненадаме приятелите си с екскурзия до Копливщица, се прие от всички.
Въпросът как да постъпим в тази ситуация, засега не може да получи приемлив за всички отговор.

► Пунктуация на **сложното смесено изречение** – комбинират се правилата за употреба на запетая в сложното съчинено и в сложното съставно изречение.

► Правилото за „затваряща“ запетая в края на подчиненото изречение важи и в сложното смесено изречение, когато след подчиненото изречение има друго изречение от състава на сложното:
Знанията, които ще получите, и уменията, които ще изградите, ще ви помогнат в намирането на подходяща работа.
Жестовите, които правиш, докато говориш, или облеклото, което си избрал, също правят впечатление на интервюиращите.

► Заради край на подчинено изречение в рамките на сложно смесено изречение пред единичен съюз и, или може да се падне запетая:
Ще купя хляб, защото е свършил, и ще се прибера.
Ще гледам филма, който ми препоръча, или ще почета от новата си книга.

► Пунктуационни **правила в сложното изречение** независимо от вида му

► Между два съюза, които са един след друг (и въвеждат две различни изречения), не се пише запетая, ако първият е неударен и едносричен.

Тези организации имат потенциал, **но ако** са обединени в коалиция, ще постигнат много повече.

Фирмата обработва тези данни **и когато** подготвя нова рекламна кампания, проучва определени групи.

- **Не се пише запетая между едносричен съюз и обособена част или вметнат израз**, употребени след него (независимо дали такава ситуация е налице в сложно съчинено, сложно съставно, или сложно смесено изречение):

Прибрахме се много късно **и уморени от пътуването**, веднага заспахме.

От една страна, тя добре познава хората от квартала, **но от друга**, няма много опит в работата с родителите.

(в сложно съчинено изречение)

Знам, **че изправен пред този въпрос**, той ще се смути.

Тя е много отзивчива **и разбира се**, ще ти помогне да подготвиш документите.

(в сложно съставно изречение)

Отидох рано, **но когато** попитах за него, ми казаха, че е тръгнал. Той не се сърди, **а напротив** – радва се, че сте питали и сте предизвикали интерес към тази тема.

(в сложно смесено изречение)

- С **двоеточие** или **тире** се отделят прости изречения в състава на сложното, ако:

- първото просто изречение има обобщаващ характер, а второто го конкретизира:

След проведените анализи имаме основание да направим следния извод: динамиката в лексикалната система на един език се определя в по-голяма степен от екстралингвистични фактори. Нямах друг избор: трябваше да стигна до хижата въпреки проливния дъжд.

В момента ме вълнува само едно нещо – кога ще спре да вали. За да успееш в спорта, трябва да са налице две неща – да имаш потенциал и да срещнеш хората, които ще ти помогнат да го развиеш.

- двете изречения са в причинно-следствена връзка, а съюзът, който я означава – **защото, тъй като, понеже**, е пропуснат:

Не се страхувах да му се противопоставя: бях срещнал много
като него.
Отворих вратата на стаята си и замръзнах: някой беше сва-
лил от стената любимите ми плакати.
Няма какво да се лъжем – възпитанието на детето започва в
семеиството и първите седем години са най-важни.

► Освен в тези случаи **тире** се използва за отделяне на две прос-
ти изречения в рамките на сложното и ако:

► **второто изречение обобщава съдържанието на първото** –
във второто изречение е употребено показателно местоиме-
ние или частицата **ето**:

Да си родител – това е най-голямото щастие на света, но и
най-голямата отговорност.

Как да ограничим разхода на електроенергия – ето въпроса, кой-
то трябва да решим.

► **подчиненото изречение пояснява словосъчетание с показа-
телно местоимение:**

Този негова мечта – да покори най-високия връх в Европа, го
мотивираща да се запише в клуба по алпинизъм.

Психологът може да ви помогне доста в тази посока – как с
разум и интелект да управляваме емоциите си.

Първите свидетелства за употребата на препинателни знаци са
от V в. пр.Хр. Драматургът Еврипид отбелязва смяната на дейст-
ващото (говорещото) лице в пиесите със знака <, който може да се
свърже по произход с единадесетата буква от гръцката азбука Λ λ
(ламба). Платон понякога използва знак, аналогичен на днешното
кръгчето, за означаване на разделите в своите съчинения. Според
някои източници през IV в. пр.Хр. Аристофан за пръв път използва
знак със същите функции както съвременните препинателни знаци.
Това е знакът параграф – къса хоризонтална линия, изписана долу в
началото на реда, използван като указание за промяна на смисъла,
т.е. за извеждане на нов раздел в текста. И днес наричаме новия
раздел в текста параграф, макар да използваме друг знак – §.

Когато се коментира въпросът кога са се появили препинател-
ните знаци, много често се цитира Аристотел, който през IV в.

пр.Хр. пише: „Да се поставят препинателни знаци в творенията на Хераклит, е (непосилен) труд, защото не е ясно кое за какво се отнася“. Хераклит е живял век и половина преди Аристотел и очевидно не е използвал препинателни знаци в съчиненията си, докато за Аристотел това вероятно вече е практика.

Според други автори Аристофан Византийски (III – II в. пр.Хр.) е съзателят на съвременната пунктуация. Той използва система от три знака (три точки): точка долу в края на изречението, подобно на днешната точка; точка горе за край на разделите и точка в средата, подобно на днешната запетая. Предполага се, че Аристофан е изобретил и други знаци, например дефис (късо тире) за полуслято писане на сложни думи и наклонена черта за означаване на думи с неясно значение. Тези знаци обаче не са получили широко разпространение, а най-вероятно са се употребявали безсистемно и спорадично.

През Средновековието античното наследство, в това число и опитите за въвеждане на пунктуация, е забравено. Едва в края на VIII в. учените в придворната школа на Карл Велики в гр. Аахен отново започват да използват знаци за разделяне на текста. Алкуин реформира системата на Аристофан, въвеждайки *punctum* (.) и *punctumversus* (;) за означаване на паузи, както и въпросителен знак – точка с вълнообразна чертичка над нея, за означаване на промяна в интонацията. Удивителният знак – наклонена надясно черта с две точки под нея, се появява през XIV в.

Из интернет

Прочетете текста и изпълнете задачи 1 – 4.

Когато говорим за регулиране на човешките взаимоотношения и във всекидневната, и във виртуалната реалност, си служим с понятия като „етика“, „етикет“, „нетикет“. Като най-обемна (най-глобална, най-обща) по съдържание може да бъде определена категорията етика. Етиката (от гръцки *ἦθος*, *етос* – обичай) е дял от философията, който се отнася до въпросите на морала. Трябва да се отбележи, че етика и морал много често се разглеждат като синоними, и в ежедневието, и в научната литература. Всъщност моралът е съвкупността от исторически възникнали и утвърдили се (станали традиционни,

ателни знаци в творенията
щото не е ясно кое за какво
половина преди Аристотел и
ни знаци в съчиненията си,
бече е практика.

изантйски (III – II в. пр.Хр.)
туация. Той използва систе-
доду в края на изречението,
горе за край на разделите и
та запемая. Предполага се,
наци, например дефис (късо
думи и наклонена черта за
Тези знаци обаче не са полу-
ероятно са се употребявали

наследство, в това число и
и, е забравено. Едва в края на
на Карл Велики в гр. Аахен
за разделяне на текста. Ал-
офан, въвеждайки punctum (.)
паузи, както и въпросителен
ка над нея, за означаване на
ят знак – наклонена надясно
през XIV в.

Из интернет

задачи 1 – 4.

овешките взаимоотношения
ната реалност, си служим
нетикет“. Като най-обемна
ие може да бъде определена
ици (ѳос, етос – обичай) е дял
въпросите на морала. Трябва
го често се разглеждат като
е и в научната литерату-
оралят е съвкупността от
и се (станали традиционни,

обичайни) основни принципи и положения, регулиращи човешките
взаимоотношения. Тези принципи и положения поставят опреде-
лени неписани, а в редица случаи – и нормативно регламентирани
рамки на отношенията между хората, фиксирани чрез закон.

Този част от моралните норми, която регулира възникващите
нията, възникващи в определени ситуации, може да определим като
етикет. Етикетът (от френски *étiquette* – надпис) е код на поведение,
сбор от неписани, но общоприети правила и норми на поведение в
дадена социална група. Определени маниери на поведение се забелязват
още през XIV в. в Италия, но за система от правила може да се говори
едва когато етикетът се утвърждава като понятие във Франция
по времето на Луи XIV, управлявал между 1643 и 1715 г. Етикетът
се налага първо в дворцовите среди и сред управляващите елити, а
през вековете се обогатява и усложнява. Както не се раждаме със
съзнанието кое е добро и кое – лошо, така и правилата на етикета не
са ни заложени генетично. Ето защо е необходимо обучение, чрез което
да се усвоят знанията, свързани с добрите маниери в общуването.

„Нетикет“ е ново понятие, пряко свързано с технологичната ре-
волюция, която задава нови параметри на човешкия живот, защото
технологичните променят не само бита, но и взаимоотношенията
между хората. Според електронната енциклопедия Wikipedia „нети-
кет“ е неологизъм, съставен от думите „интернет“ и „етикет“, и е
събирателен термин за нормите на етично поведение и общуване в
интернет пространството. В исторически план е необходимо да се
отбележи, че нетикетът в началото на интернет комуникациите
най-често бива свързван само с електронната поща, а след това –
с деловото общуване. Това е доста ограничено разбиране, защото
всяко действие, независимо дали е в реалното, или във виртуалното
пространство, дали е между хора, принадлежащи към една и съща
или към различни групи, трябва да е обвързано с морала и етиката.

Очевидно е, че интернет е огледало на света, в който с времето
ще настъпи постепенно синхронизиране – глобализацията подпо-
мага това. Интернет, от своя страна, е допълнителен стимул.
Пълно синхронизиране на правилата за поведение е невъзможно, а
и не е необходимо, защото различieto обогатява при срещата с
друго различие, но при едно базово условие: да е наличие съответна
степен на възпитаност и култура.

По Вл. Господинов,
„Етика, етикет, възпитание, нетикет –
някои основни понятийни уточнения“

1 Открийте в текста и препишете по едно изречение, съответстващо на посочените характеристики. Обяснете пунктуацията на всяко от записаните изречения.

■ просто изречение с обособена част:

■ просто изречение с вметнат израз:

■ сложно съставно изречение, в което подчиненото изречение е след главното изречение:

■ сложно съставно изречение, в което подчиненото изречение е пред главното изречение:

■ сложно съставно изречение, в което подчиненото изречение е между частите на главното изречение:

- сложно съставно изречение с две подчинени изречения:

- сложно смесено изречение:

2 Обяснете устно употребата на всеки от пунктуационните знаци в подчертаните изречения.

3 Коментирайте устно употребите на тире, двоеточие и скоби в текста – с каква цел са използвани тези знаци. В кои случаи някои от тях би могло да бъдат заменени с други, без това да доведе до пунктуационни грешки?

4 Напишете теза по темата *Нужен ли е нетикет?*. Разменете текстовете си със свой съученик и ги проверете за допуснати грешки. Ако се налага, редактирайте ги.

5 Поставете пропуснатите пунктуационни знаци в изреченията. Мотивирайте решението си.

Съдбата на всеки който има желание да се развива може да се подреди буквално по ноти които обаче той сам избира.

За да изготвят списъка консултантите сравняват разходите за ежедневни стоки и услуги за които плащат наемателите.

Важно е след първия поглед да се замислите за това къде да насочите наблюдението си и да изчакате с оценката.

Мъдростта която определя същността на живота се постига само когато сте преминали през различни ситуации.

Потребителите мислят че когато на етикета има фирмен знак а цената е висока качеството на продукта също е високо.

Някои може прибързано да отсъдят че това е признак за депресия тъй като самотата по-скоро вреди вместо да успокоява.

Проучване публикувано в списанието на Асоциацията за потребителски изследвания установява че самото присъствие на телефона ви близо до вас може да ви отвлече вниманието дори той да е на безшумен режим.

Най-малката мигрираща птица която е от вида колибри и тежи около 2 грама може да се движи с до 50 км/ч като най-интересното при нея е че не спира за почивка и може да измине близо 1000 км без да кацне където и да е.

Пример за това че възможността да откриват достатъчно храна е основната причина птиците да мигрират са някои видове колибри които не мигрират ако успяват да си набавят достатъчно храна през зимата.

През 1535 г. местните жители населяващи района на сегашния град Квебек използват тази дума за да упътят френския мореплавател и изследовател Жак Картие и неговия екипаж как да стигнат до селището Стадакона.

Когато журналистът го запитва кога се очаква заводът да заработи говорителят на фирмата посочи че това може да стане още в края на настоящата година а ако има забавяне най-вероятно е да има отлагане с два месеца.

Мария Петрова секретар на читалището което е партньор на инициативата за ремонта обяснява че когато вали дъжд калта залива пътя и тротоарите а автомобилите затъват и собствениците им ги изоставят.

6 Открийте и поправете допуснатите пунктуационни грешки в изреченията.

По своя път прелетните птици, обикновено, срещат проблеми, за които ние дори не подозираме: глад и дехидратация, перки на вятърни турбини на сушата, и петролни сондажи в океана.

Прелетните птици винаги знаят накъде са тръгнали и помнят как да се върнат независимо, че изминават хиляди километри, по-голямата част от които над водни басейни или планини.

Есента е сезонът, през който дърветата разкриват своите истински цветове като въпреки сутрешните мъгли и студения вятър, радват погледа с прекрасните си червени, оранжеви или жълти корони.

Това, което малцина знаят е фактът, че всъщност червените, оранжевите и жълтите пигменти на листата са там през цялата година, криейки се точно под повърхностния слой.

През по-топлите сезони листата произвеждат хлорофил, който, освен, че превръща светлината в енергия придава този красив зелен цвят, който сме свикнали да виждаме.

Когато хлорофилът се разпада зеленият цвят на листата избледнява, което позволява на скритите червени, жълти и оранжеви пигменти да се покажат в целия си блясък.

7 Поставете изпуснатите пунктуационни знаци в текста.

Когато стоиш на компютъра си и търсиш в Google почти веднага получаващ списък с резултати от цялата мрежа. Как Google открива страниците които отговарят на запитването на потребителя и ги подрежда в списък?

Ако искаме да гадем характеристика на най-популярния сайт за търсене на информация Google тя ще е търсеща машина или казано разговорно търсачка. Работата на сайта се базира на данни които са генерирани от машини без намесата на човека като целта е максимално релевантни и информативни резултати съответстващи на конкретната заявка. Казано с прости думи търсенето в интернет е като разглеждането на впечатляващо богат каталог който ни информира точно на коя страница се намира всяко нещо. Когато използваме търсачката роботите на сайта компютърни програми които се занимават най-общо с намиране и описване на информация в интернет проверяват базата със събрани данни и определят най-точните резултати за думата или фразата от заявката за да бъдат показани. Списъкът с резултатите включва заглавие свързано с търсенето линк към страницата последван от кратко описание. На всяка страница с резултатите се показват по най-много 10 линка като първите три предложения на първата страница почти винаги са платени а при някои търсения такива предложения има и в края. Макар че е включен текст показващ че резултатът е реклама информацията от този тип доста лесно може да бъде пропусната особено ако бързаме и не четем внимателно.

Вопрос: ...
 Ответ: ...

Вопрос: ...
 Ответ: ...

Вопрос: ...
 Ответ: ...

- 1) ...
- 2) ...
- 3) ...
- 4) ...
- 5) ...

Вопрос: ...
 Ответ: ...

- A) Щях да ти звънна, но вървейки към училище, срещнах Иво и се заприказвахме.
- Б) Мая се успокои, защото припомняйки си случката, установи, че Миро не я е лъгал.
- В) В класа ни има хора, отказващи да участват в разработването на общи проекти.
- Г) Софя, открила бързо ползата от новото запознанство, не претеше похвали към Ния.

11 В кое изречение има пунктуационна грешка?

- A) Притеснен от негативната реакция на шефа, Емил не посмя да попита нищо повече.
- Б) Ние, новото поколение на България няма да позволим корупцията да ни съсипе.
- В) Решилите да участват в експеримента, трябва да се явят утре точно в осем сутринта.
- Г) Вчера се уговорихме да се видим пак на същото място, пред статуята на майката.

12 В кое изречение НЕ е допусната пунктуационна грешка?

- A) Алекс, възраст, положи дълга усилия за изпита.
- Б) Туристите, обаче, не стигнали до хижата по светло.
- В) Елина, като че ли, никога не остава сама въкъщи.
- Г) Ася, разбира се, ще ни помага с каквото може.

13 В кое изречение НЕ е допусната пунктуационна грешка?

- A) Иво, известна като красавицата на класа ни, и Сия от „а“ клас, ще се снимат в клип.
- Б) Есента и зимата минаха неусетно и вече трябва да се готвим сериозно за матурите.
- В) Всеки, който ме познава и който гържи на мен, ще ме защити, и ще ме подкрепи.
- Г) Думите на Теди и Ани, пълни с любов и ръкоплясканията в залата ме просълзиха.

14 В кое изречение има пунктуационна грешка?

- A) Според мен Ина не се оправдава, нито се извинява, просто защитава мнението си.

- Б) Когато мислиш, че не съм прав кажи го, за да изясним докрай позициите си.
- В) Започнах да попълвам формулярите чак след като се уверих, че всичко ми е ясно.
- Г) Елена не смята, че е възможно едновременно да учи и да работи, докато е в 12. клас.

15 В кое изречение има пунктуационна грешка?

- А) Сменете първо водата, подкастрете гръжките и отстранете изсъхналите листа.
- Б) Не очаквах на презентацията ми да дойдат толкова много хора, и се притесних.
- В) Този, който осигурява финансова сигурност в семейството, и се грижи за нея, е мъжът ѝ.
- Г) Ева непрекъснато говори и се смее, и иска все да е център на вниманието на всички.

16 В кое изречение има пунктуационна грешка?

- А) Пред мола видях Петя, приятелката на Иван, с която те запознах.
- Б) Антония Стоянова, състезателка на „Левски“, бе отстранена от мача.
- В) Новият ни съученик Илиан бързо се сближи с всички от класа ни.
- Г) Световната шампионка Станка Златева, беше наградена снощи.

17 В кое изречение има пунктуационна грешка?

- А) Най-сериозната цел пред нас е да усвоим максимално парите от еврофондовете.
- Б) Да реши проблема с доставките на газ е най-важната задача на правителството.
- В) Не е ясно кои са най-ефективните мерки за борба с корупцията по високите етажи.
- Г) Трудни решения се вземат тъкмо когато е налице консенсусе между партиите.

18 В кои от местата, отбелязани с цифри, трябва да има запетая?

По-късно Сатирите (1) изобразявани с кози копита и рога (2) станали постоянни спътници и на Дионис (3) грижите (4) за който били поверени на Силен.

- А) в (1), (2), (3) и (4)
- Б) в (1), (2) и (3)
- В) в (2), (3) и (4)
- Г) в (2) и (3)

19 В кои от местата, отбелязани с цифри, трябва да има запетая?

Прожути със своята мъдрост и доброта (1) най-известните в митологията кентаври са Хирон и Фол (2) приятели на Херкулес. Ранен по недомисъл от Херкулес (3) кентаврът Хирон страдал от ужасни болки (4) и решил да отстъпи безсмъртието си на Прометей.

- А) в (1), (2), (3) и (4)
- Б) в (1), (2) и (3)
- В) в (2), (3) и (4)
- Г) в (2) и (3)

20 В кое от местата, отбелязани с цифри, запетаята е излишна?

Преди да стане цар (1) Минос помолил Посейдон (2) да му даде знак (3) че той (4) а не брат му ще заеме престола.

- А) в (1)
- Б) в (2)
- В) в (3)
- Г) в (4)

21 В кои от местата, отбелязани с цифри, запетаята е излишна?

Когато обаче (1) Минос видял великолепия бия бик (2) изпратен му от Посейдон (3) решил да принесе в жертва друг бик (4) надявайки се (5) че Посейдон няма да види разликата (6) а изпратения от бога (7) да запази за себе си.

- А) в (1), (3), (4) и (7)
- Б) в (2), (3) и (4)
- В) в (3) и (7)
- Г) в (1) и (7)

22 Отбележете със знак X изреченията, в които НЕ са допуснати пунктуационни грешки. Препишете изреченията с пунктуационни грешки така, че да съответстват на пунктуационната норма.

- 159

ЛЕКСИКАЛНА НОРМА

▶ **Лексикално значение** – знание за нещата от действителността, означени с думи, което е общо за всички участници в общуването.

▶ **Лексикални значения на думата:**

▷ **потенциални** – тези, които една многозначна дума потенциално притежава и може да отключи в различни контексти, в които участва;

▷ **реализирани** – конкретните единични значения, които думата проявява в определен реален контекст.

▶ **Контекст на думата** – думите, с които дадена дума се свързва в речта. В един контекст всяка дума участва само с едно свое значение.

▶ **Многозначност на думата** – повечето от думите в езика са многозначни, т.е. в различни контексти отключват различни свои значения. В тълковния речник различните значения на всяка многозначна дума са представени в определен ред в зависимост от честотата, с която се проявяват в речта.

Думата *еделвайс* например е еднозначна – винаги участва в речта в един тип контекст с едно-единствено значение: *Високопланинско цвете с мъхнати листа и бял звездовиден цвят.*

Думата *орех* е многозначна – може да участва в речта с два типа контекст, съответно с две отделни значения: 1. *Едро клонестото дърво.* 2. *Плодът на това дърво.*

▶ **Лексикална съчетаемост** – възможността според своето лексикално значение думите да се съчетават в правилни по смисъл словосъчетания и изречения.

▶ **Омонимия** – съвпадане на звуковия състав на две думи, които имат напълно различно лексикално значение. Думите *град*¹ и *град*² са омоними:

град¹ – 1. Голямо селище; 2. Обитателите на такъв селище.
3. остар. Крепост, твърдина.

град² – Валеж от ледени зърна; градушка.

► **Синонимия** – сходство в лексикалното значение на две или повече думи с различен звуков състав. Думите съставляват синонимен ред (синонимно гнездо), например:

- огарница, камие, гердан, накит;
- прекрасен, прелестен, пленителен, възшебен, чудесен;
- предсказвам, предричам, пророкувам, предвещавам, вешая.

► **Паронимия** – сходство в звуковия състав на думи, които имат повече или по-малко различно лексикално значение, например:

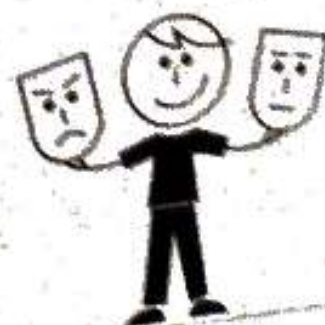
- шумка, шунка;
- заможен, възможен;
- практичен, практически.

► **Неутрална лексика** – включва думи, които не показват личното отношение на говорещия към нещата, назовавани с тях. Към неутралната лексика спадат:

- ▷ думи, които се употребяват във всички сфери на общуването и назовават познати на всички понятия;
- ▷ думи термини, присъщи за текстовете от сферата на научното общуване.

► **Експресивна лексика** – включва думи, които не само назовават нещо, а и изразяват личното отношение на говорещия към това нещо – желанието му да усилва даден признак, да придаде образност на речта си или да изрази емоция, например:

- гигант вм. неутралното едър човек (усилва се признака);
- принцеса вм. неутралното хубава жена (постига се образност);
- ръчишка вм. неутралното ръка (изразява се похвалителна емоция);
- дрънка вм. неутралното говори (изразява се отрицателна емоция).

► **Лексикална норма** – съвкупност от правила, които регламентират как да се свързват по смисъл думите в потока на речта. Нарушаването на лексикалната норма поражда лексикални грешки.

► **Спазването на лексикалната норма изисква:**

- ▷ да се познават значенията на думите и техните смислови оттенъци;
- ▷ да се владеят **правилата за лексикална съчетаемост**;
- ▷ подборът на думите в речта да се съобразява със сферата на общуване, в която функционира текстът.

► **Ако не сте сигурни за значението на дадена дума**, проверете го в тълковен речник, издаден в последните 10 години (такива има и в интернет). Това се налага поради факта, че в по-стари речници някое от значенията на думата може да липсва, защото се е развило по-късно, или пък е претърпяло промяна с течение на времето.

► **Най-често допусканите лексикални грешки са:**

- ▷ употреба на дума пароним вместо думата, която е правилна и уместна в даден контекст, например: *Представлението беше наистина много впечатлително.* (вм. правилното *Представлението беше много впечатляващо.*)
- ▷ неправилна употреба на един предлог вместо друг предлог, например: *Отиваме на София.* (вм. правилното *Отиваме в София.*)
- ▷ неправилно изпускане на предлог, например: *Стремим се към задоволяване нуждите на хората.* (вм. правилното *Стремим се към задоволяване на нуждите на хората.*)
- ▷ употреба на словосъчетания, съдържащи думи, сходни по смисъл, например: *Такава е реалната действителност.* (Думите в словосъчетанието *реална действителност* се припокриват по смисъл: *реална* = *действителна*; *действителност* = *реалност*.)

▷ употреба на словосъчетания, съдържащи думи, които взаимно се изключват по смисъл, например: *Това момиче е ужасно красиво*. (Думите *ужасно* и *красиво* са несъвместими по смисъл.)

▷ неправилна употреба на съюза *и*, например: *Времето е хубаво и слънчево*. (Оценката, че времето е хубаво, е по-обща, а оценката, че времето е слънчево, е по-частна – двете характеристики не са равнопоставени, поради което съюзът *и* между думите *хубаво* и *слънчево* не е правилно употребен.)

▷ **Запомнете** следните изрази, които често се грешат:

Правилно	Неправилно
има предвид Има предвид неговите резултати.	има напредвид/на предвид има впредвид/в предвид
между другото Задачата, между другото, е лесна.	помежду другото
има идея Имам идея какъв да бъде сценарият.	има на идея
става въпрос Става въпрос за тяхното бъдеще.	става на въпрос

▷ **Тавтология** – недостатък на езиковия изказ, при който с различни изразни средства се повтаря едно и също, например:
Готови сме взаимно да си помогнем един на друг. (Думата *взаимно* и изразът *един на друг* имат един и същи смисъл.)

▷ **Плеоназъм** – недостатък на езиковия изказ, при който се поражда излишно многословие, например:
Младият момък направи впечатление на всички. (Думата *момък* съдържа значението 'млад' и затова думата *млад* е излишна.)
Не искам да се връщам назад във времето. (Думата *връщам* се съдържа значението 'движение назад, а не напред' и затова думата *назад* е излишна.)

1 Попълнете празните места в текста с подходящи по смисъл думи.

Самолетите засега са най-бързите пътни транспортни _____

Когато погледнете летящ самолет, изглежда, че той едва се помръдва. Всъщност самолетите имат изключително мощни _____, които могат да постигат много високи _____ и да ги поддържат в продължение на часове. Средната _____ за пътнически самолет е около 575 мили в час (над 925 км/ч).

Скоростта на въздухоплавателните средства, които се движат на голяма _____ височина, не се измерва по същия начин, както при автомобилите. Макар че може да се ползват мили в час или километри в час, често се ползва мерната _____ възел.

Пътническите _____ все още не се движат със скорост над звуковата бариера, но са доста близо до нея.

2 Попълнете празните места в текста с подходящи по смисъл предлози.

_____ днешния ген, _____ 1876 г., Александър Бел подава _____ американското патентно бюро заявка _____ устройство _____ предаване и възпроизвеждане _____ звук _____ разстояние _____ помощта _____ електрически сигнали – всъщност патент _____ първия телефон.

Понякога наричат телефона второто _____ значение изобретение _____ историята _____ колелото. През годините той се променя _____ неузнаваемост, но става ключов атрибут _____ живота на хората. А _____ появата _____ смартфоните, които заедно _____ разговорите осигуряват и достъп _____ интернет, ролята му нараства още повече.

Ето някои интересни факти _____ историята _____ телефона и изобретателя му:

- Наричат Бел американски изобретател, но всъщност той е шотландец и _____ момента, когато е получил патента, още не е имал американско гражданство.

- Всъщност телефона не е изобретен _____ Бел, в _____ итали-анския имигрант Антонио Меучи, който е подал заявка патент 5 години _____ Бел, но не успял да доведе своето изобре-тение _____ практическо използване.
- Съзателят на телефона Бел е специалист _____ физиология и техниката му е само хоби. „Нито един човек, дори елементарно запознат _____ електротехниката, _____ нищо _____ света не би изобретил телефона“, казва по-късно той.
- Когато получил патента, Бел бил 29-годишен. Изобретението му донесло милиони долари, а основаната _____ него компания AT&T още съществува.
- В деня _____ смъртта _____ Бел – 2 август 1922 г., всички телефо-ни _____ САЩ, които _____ това време вече били _____ 13 млн., били изключени _____ минута мълчание.
- Бел не е говорил нито веднъж _____ телефона _____ съпругата си, тъй като тя била глухоняма.
- Бел нарекъл своя апарат „говорещ телеграф“. Думата телефон – _____ гревногръцките „теле“ – галече, и „фон“ – звук, е измислена още _____ първата половина _____ 19. век _____ френски изобрета-тели _____ различни апарати _____ предаване _____ звук.
- Първият _____ историята телефонен разговор се е състоял на 10 март 1876 г. _____ 12-метров кабел, прокаран _____ кабинета _____ Бел _____ съседната стая. Бел казал _____ помощника си: „Г-н Уотсън, елате, искам да ви видя“.
- Телефонното звънене е изобретено _____ споменатия Томас Уот-сън две години по-късно.
- Томас Алва Едисон предложил _____ 1878 г. _____ микрофоните да се използва въглероден прах, който усилил чувствителността. Така позволил _____ абонатите да не крещат.
- _____ Едисон приписват и думата „hello“ („ало“). Бел предполагал,

че говорещите _____ телефона ще използват старинното „ахи“,
както се обръщали един _____ друг моряците _____ платноходците.

- Думата „hello“ се разпространила _____ много други езици, а
английския започнали да я употребяват и _____ „здравей“.

- 3** Подчертайте предлога, който е правилен в съответния контекст.

*Подводницата достигна **на/до** дъното на океана.*

*Утре цял ден ще бъдем **у/в** тях, защото **в/у** нас ще има ремонт.*

*Лятната ваканция прекарвам **в/на** село при баба ми и дядо ми.*

*Другата седмица ще ходим **на/в** София, за да си търся обувки.*

*Амбициозните хора се стремят **за/към** постигането на целите си.*

*Гаранция за истинско приятелство е доверието един **на/към** друг.*

*До училището най-бързо може да отидете **с/чрез** автобус.*

*Основният му недостатък е, че е безразличен **за/към** другите.*

- 4** Подчертайте думите и изразите, които водят до излишни смислови повторения. Редактирайте изреченията.

Човек не бива да губи обективния си поглед към реалната действителност.

Сградата е готова изцяло и напълно и може да влезе в експлоатация.

Той е уплашен, че може да го убият или дори да го застрелят.

Романът приковава вниманието на читателя с невероятен съспенс и огромно напрежение.

На мен ми харесват четвъртитите и правоъгълните часовници.

Останах с впечатлението, че този човек е патриот и обича родината си.

Ако се съди по облеклото му, този човек е много богат и има много пари.

Напоследък тя споделя, че има много страхове и фобии.

Майка ми има много силна интуиция и страхотно шесто чувство.

Искам да те питам един въпрос.

5 Подчертайте онзи от паронимите, който е подходящ за контекста в съответното изречение, а след това включете в свое изречение другия от паронимите, като спазите правилата за лексикалната съчетаемост на думите. Ако не сте сигурни в значението на всеки от паронимите, направете справка в тълковен речник.

До слуха им достигна **лирична/лирическа** мелодия, която сякаш разказваше някаква въшебна история.

Неговият романтичен/романтически жест я развълнува силно.

Разграничават се три основни вида психични/психологически процеси – когнитивни, емоционални и волеви.

Напоследък предпочитам да използвам натурални/натуралистични продукти за коса.

Любовта е истинска не толкова, когато се изразява с красиви думи, колкото, когато ражда действена/действителна сила.

Шипка помни тридневните епични/епически боеве, в които българите доказват, че заслужават свободата си.

След като този случай зашумя/нашумя и отекна във всички медии, прокуратурата се самосезира и разпореди проверка.

6 Подчертайте онзи израз (или отделна дума) във всяко от изреченията, който е употребен неправилно. Редактирайте изреченията.

Той получи тежка контузия благодарение на това, че не беше изгрял добре преди мача.

Това никога досега не се е случвало и с право можем да кажем, че е прецедент в нашия обществен живот.

Цифрите от последните статистически проучвания говорят за драстичен спад на раждаемостта през последните години.

Новият ученик говори много тихо и не може да изговаря буквата р.

Не говорете толкова високо, защото ще събудите децата.

Цените в този магазин са много евтини.

Сетих се една идея.

Има доста неясноти, свързани с творческата история на репродукцията „Мона Лиза“, създадена от Леонардо да Винчи.

7 Невинаги съчетаването на изключващи се по смисъл думи е недостатък на речта. В някои случаи така се усилва въздействието на словото. Открийте в следващите откъси от Ботеви творби изрази, в които е налице такова съчетаване, и устно обяснете какъв е ефектът, постигнат чрез него във всеки от откъсите.

А) Кажу ми, кажу, бедний народе,
кой те в таз рабска люлка люлее?
Тоз ли, що спасителят прободу
на кръстът нявга зверски в ребрата,
или тоз, що толкоз годин ти пее:
„Търпи, и ще си спасиш душата?!“

Той ли, ил някой негов наместник,
син на Лойола и брат на Юда,
предател верен и жив предвестник
на нови тегла за сиромаси,
нов кърджалия в нова полуда,
кой продал брата, убил баща си?!

Той ли? – кажу ми. Мълчи народа!
Глухо и страшно гърмят окови,
не чуи се от тях глас за свобода:
намръщен само с глава той сочи
на сган избрана – рояк скотове,
в сюртуци, в реси и слепци с очи.

Из „Елегия“

Б) Свестните у нас считат за луди,
глупецът вредом всеки почита:
„Богат е“, казва, пък го не пита
колко е души изгорил живи,
сироти колко той е ограбил
и пред олтарят бога измамил
с молитви, с клетви, с думи лъжливи.

И на обществен тоя мъчител
и поп, и черква с вяра служат;
вему се кланя дивак учител,
и с вестникарин зајдно мъдруват,
че страх от бога било начало
на сяка мъдрост... Туј е казало
стадо от вълци във овчи кожи,
камък основен за да положи
на лъжи святи, а ум човешки
да скове навек в окови тежки!

Из „Борба“

Езикова норма – всичко онова, което хората от дадена езикова общност казват и разбират по точно определен един и същи начин.

Книжовни норми – езиковите средства и начините за изразяване, възприети за правилни в книжовния език. Книжовните норми са задължителни за официалното общуване.

Книжовноезикови правила – фиксираните норми на книжовния език.

Кодификация – фиксирането на нормите на книжовния език; основен кодификационен документ за българския книжовен език е Официалният правописен речник на БАН.

Правоговорни норми – проявяват се в устната книжовна реч; представят система от правила, които указват какъв трябва да бъде книжовният изговор на думите в потока на речта; спазването им е задължително за официалното общуване на български език.

Правописни норми – проявяват се в писмената реч; представят система от правила, които управляват писането на думите в книжовния език; спазването им е задължително в писмената реч.

Пунктуационни норми – проявяват се в писмената реч; представят система от правила за употребата и функциите на отделните пунктуационни знаци в простото изречение, в сложното изречение или в различни типове текст.

Граматични норми – проявяват се и в писмената, и в устната реч; представят система от правила за образуването на формите на думите и съчетаването им в словосъчетания и изречения; спазването им е задължително за писмената форма на официалното общуване.